

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIJA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 5

O B S A H

KAČALA, J.: Úvodné slovo	129
HORECKÝ, J.: Grécke a latin- ské vlastné mená v sloven- čine	130
DVONČ, L.: O nezdomácnených a zdomácnených podobách gréckych a latinských vlast- ných mien osôb v spisovnej slovenčine	133
PALKOVIČ, K.: O transkripcii latinských a gréckych mien	137
MASÁR, I.: Vlastné mená v prá- ci <i>Bohovia a hrdinovia antic- kých bájí</i>	145
ŠKOVIERA, D.: K problematike transkripcie antických mien	149
KRAJČOVIČ, R.: Na prahu spi- sovného obdobia	154
RUŽIČKA, J.: O vetnej konstruk- cii <i>bolo ti mlčať</i>	159
MAČÁK, I.: Opis a terminológia fujary	163
Základné názvy z astronómie. Astrofyzika 2	168
Rozličnosti	
Čo je recesia? M. Pisáriková	172
O slove <i>pik</i> . E. Rísová	174
Kontrakultúra. S. Ondrejovič	175
Správy a posudky	
Seminár o transkripcii a sklo- ňovaní antických mien. K. Buzássyová	176
Profesor Ján Oravec zavŕší šesťdesiatku. G. Horák	179
Za Albinom Baginom. J. Sabol Neodborný odborný preklad. J. Horecký	181
Tri poznámky o knihe so psy- chologickou tematikou. I. Ma- sár	182
Jazyková stránka učebnice de- jín tanca a baletu. M. Pova- žaj	184
	186

*Úvodné slovo**

JÁN KAČALA

Jazykovedný ústav Štúra ako vedecké pracovisko začlenené do rámca SAV má popri základnom výskume slovenského národného jazyka a jeho vzťahov s inými jazykmi vo svojej pracovnej náplni aj výskumnú a aplikáciu prácu v okruhu jazykovej kultúry. Toto zacielenie vyúsťuje do kodifikačnej, regulačnej a jazykovovýchovnej práce, ktorá nachádza vo verejnosti široký ohlas — kladný, oceňujúci, ale občas aj záporný, kritický.

Osobitnú problematiku v tomto okruhu predstavujú slová a mená, ktoré prešli do slovenčiny alebo sa aspoň dostali do slovenských textov z iných jazykov na základe kontaktov medzi národmi a jazykmi. Pri týchto slovách a menách treba vidieť medzi hraničnými bodmi — cudzím a zdomácneným prvkom — celú škálu prípadov, ktoré stoja na rozličnom stupni z aspektu integrovanosti do nášho jazyka, ako aj z vývinového aspektu, lebo prechod prvku z jazyka do jazyka je istý proces. V tomto rámci sa ukazuje ako špecifická aj problematika transkripcie a skloňovania antických mien, ktorá je náplňou nášho se-

* Tento príspevok, ako aj nasledujúce príspevky J. Horeckého, K. Palkoviča, L. Dvonča, I. Masára a D. Škoviera sú podstatnými časťami referátov, ktoré si autori pripravili na seminár o transkripcii a skloňovaní antických mien. Cielom seminára bolo vyvolat diskusiu o nastolenej problematike a hľadať priateľné riešenie; takto treba chápať aj uverejnené návrhy. Preto príspevky uverejňujeme v tej podobe, ako ich autori pripravili, bez úsilia zjednotiť ich stanoviská. Správu o seminári a diskusii, ktorá sa na ňom rozvinula, uverejňujeme v tomto čísle na s. 176.

Redakcia

minára. Je to problém teoretický, ale predovšetkým praktický, lebo ho treba riešiť najmä vo vydavateľskej praxi. Preto sa aj chcú nad ním spoločne zamýšľať odborníci v oblasti jazykovedy, klasickej filológie a archeológie a redaktori centrálnych vydavateľstiev.

V mene usporiadajúcich inštitúcií — Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, Slovenskej jednoty klasických filológov pri SAV a Jazykovedného ústavu Eud. Štúra SAV — srdečne vitané všetkých účastníkov seminára zblízka i zdaleka a otváram rokovanie. Seminár o transkripcii a skloňovaní antických mien by mal svojím priebehom a výsledkami okrem iného ukázať, ako výskum reaguje na potreby praxe, získané poznatky zovšeobecňuje a vracia ich praxi. Želám všetkým, aby na seminári odznelo veľa cenných myšlienok, ktoré budú nielen nové, ale aj užitočné.

Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine

JÁN HORECKÝ

V prepisovaní a skloňovaní vlastných mien gréckeho (presnejšie: starogréckeho) a latinského pôvodu, t. j. v miere ich prispôsobovania slovenskému fonologickému a morfológickému systému, možno v súčasnej slovenčine pozorovať dve protikladné tendencie: jednak zachovať ich pôvodnú podobu, jednak ich čo najužšie začleniť do systému spisovnej slovenčiny.

V úsilí zachovať pôvodnú podobu uvedených vlastných mien, a tak vlastne zabrániť istej rozkolísanosti, začína sa v poslednom čase razít zásada *Graeca graece*, *Latina latine* (grécke a rímske vlastné mená písat a skloňovať presne tak ako v starej gréctine a latinčine). Táto zásada sa veľmi výrazne dodržiava v dvoch českých encyklopédických dielach, totiž v Encyklopédii antiky a v Slovníku antické kultury, u nás najmä v prácach V. Zamarovského. Takéto riešenie je na prvý pohľad veľmi jednoduché, vo svojich dôsledkoch je však vlastne polovičaté. V gréckych vlastných menách sa zachováva pôvodná dĺžka samohlások v takých prípadoch, keď stará gréctina mala pre dlhé samohlásky osobitné písmená (*éta* a *ómega*). Ostatné dlhé samohlásky, ktoré vo fonologickom systéme starej gréctiny mali rovnakú rozlišovaciu platnosť ako v dvojiciach *e* — *é*, *o* — *ó*, sa už neoznačujú. V latinských vlastných menách sa podľa tejto zásady vôbec neoznačuje dĺžka samohlások, hoci v latinčine mala dĺžka rovnakú rozlišovaciú funkciu ako v starej gréctine. Pri obidvoch jazykoch sa teda uplatňuje zásada transliterácie, podľa ktorej každému písmenu v pôvodnom jazyku zodpovedá osobitné písmeno (alebo iný, pomocný grafický

znak) v preberajúcom jazyku. Táto zásada sa dobre osvedčuje v bibliografických záznamoch, lebo umožňuje presne rekonštruovať pôdobu transliterovaného mena v pôvodnom jazyku. Pôdobu primeranejšiu hláskovému systému preberajúceho jazyka však lepšie reprodukujú pravidlá transkripcie. Transkripcia sa úspešne uplatňuje pri prepisovaní vlastných mien z orientálnych jazykov, najmä pri dodržiavaní zásady, že vlastné mená z týchto jazykov nemajú mať podobu tradovanú u nás prostredníctvom angličtiny, ale opierajúc sa o domáce jazyky (nepíšeme napr. *Delhi*, ale *Dillí*).

V úsilí prispôsobovať grécke a latinské mená pravopisnej a morfológickej sústave slovenčiny sa vychádza zo skúsenosti, že také viastné mená, ktoré už patria do slovnej zásoby slovenčiny, lebo sa široko používajú v kultúrnom živote nášho národa, sa veľmi rýchlo adaptujú. Je pritom známe, že takejto adaptácii menej podliehajú vlastné mená osôb (napr. spisovateľov, politických činiteľov ako *Shakespeare*, *Churchil*), ale viac názvy miest ako *Pariž*, *Londýn*, *Rím*, *Krakov*, *Berlín*; no patria sem aj názvy osôb ako *Fridrich Veľký*, *Napoleón*. Do tejto skupiny sa už oddávna zaradujú také staroveké mená ako *Trója*, *Atény*, *Rím*, *Homér*, *Vergilius*, *Ovidius*, *Sokrates*, *Traján*, *Kornélia*. Zrejme preto, že sa o nich učíme na všetkých stupňoch a typoch našich škôl, že majú pevné miesto aj v našej odbornej i umeleckej literatúre.

Práve v súvislosti s týmito menami treba zdôrazniť, že ich nepreberáme priamo z pôvodných starovekých jazykov, a to až v súčasnosti, ale veľmi často prostredníctvom iných, obyčajne západoeurópskych jazykov. Je známe, že už prevzatie mnohých starogréckych mien k nám bolo sprostredkované cez latinčinu (porov. napr. mená *Kroisos* — *Croesus* — Krézus, *Foibos* — *Phoebus* — Fébus, *Sókratés* — *Socrates* — *Sokrates*). Mnohé z týchto mien sa dostali do nášho jazyka cez francúzštinu alebo nemčinu. Značnú úlohu tu zohrala aj cirkevná tradičia, v ktorej sa objavujú také mená ako *Traján*, *Domicián*, *Damián*.

Treba však pripomenúť, že adaptácia sa uskutočňuje na niekoľkých stupňoch. Prvým prejavom adaptácie je prispôsobenie domácmu prízvuku. Ani také mená, ktoré sa transliterujú, spravidla nečítame s pôvodným prízvukom (veď transliterácia sa ani netýka prozodických vlastností, ale práve len písmen, litier). V starej gréctine i latinčine bol prízvuk pomerne pohyblivý, regulovaný predovšetkým kvantitou poslednej a predposlednej slabiky. Pri prechode do slovenčiny sa začínajú uplatňovať domáce pravidlá: starogrécke meno *Pýthagorás* malo prízvuk na slabike *-go-*, ale aj keby sme ho transliterovali, teda prepísali do podoby *Pythagoras*, nezabráníme klást v ňom v slovenčine prízvuk na prvú slabiku, na *py-*.

Vplyvom prozodických vlastností preberajúceho jazyka sa môže zmieňiť aj kvantita jednotlivých pôvodných slabík. Napr. v slovenčine treba

počítať aj so silným tlakom rytmického zákona. A v nijakom prípade nemožno predpokladať, že by sa meno preberalo v dvoch podobách čo do kvantity. Nemožno napr. vyžadovať, aby sa v mene *Hektor* písalo dlhé zakončenie v nominatíve (*Hektór*) a krátke zakončenie v ostatných pádoch (*Hektora*) a najmä nie v oslovení, ktoré v slovenčine splýva s nominatívom (*Hektor*).

Osobitný stupeň tvorí morfológická adaptácia, prispôsobenie preberaných mien slovenskému skloňovaciemu a odvodzovaciemu systému. Ak v slovenčine platí, že slovný základ je rovnaký vo všetkých pádoch i vo všetkých odvodeninách, je pochopiteľné, že tejto zásade sa skôr alebo neskôr prispôsobujú aj starogrécke a latinské mená, v ktorých sa uplatňovali dva základy, totiž základ pre nominatív a iný, spravidla rozšírený základ pre ostatné pády a odvodeniny. Adaptácia pritom ide dvoma smermi: môže sa nominatívny základ prispôsobiť širšiemu základu (napr. *Ceres, Cerery — Cerera, Cerery*), alebo prevládne nominatívny základ (*Kalchas, Kalchanta — Kalchas, Kalchasa*). Zdá sa, že toto druhé riešenie je produktívnejšie, okrem toho je podporované aj tendenciou ponechávať ako základ na skloňovanie a odvodzovanie nominatívny tvar aj v type *Makarios, Makariosa* (nie *Makaria*).

Treba ešte dodať, že adaptácia starogréckych a latinských mien domácomu jazyku nie je známa len v slovenčine. Len na ilustráciu možno uviesť niekoľko príkladov z moderných západných jazykov. Pôvodné starogrécke meno, ktoré by sme podľa zásad transliterácie mali prepisovať ako *Anaxagoras* (prípadne so zachovávaním dĺžky ako *Anaxagorás*), má v angličtine podobu *Anaxagoras* (pričom sa predpisuje výslovnosť ænæks ægeræs), vo francúzštine má podobu *Anaxagore* [vysl. anaksagɔʁ] a v taliančine *Anassagore* [vysl. anassagɔːre]. Meno *Sókrates* má v angličtine podobu *Socrates* [vysl. soukretíz], vo francúzštine *Socrate* [sokrat], v taliančine *Socrate* [sokrate]. Ešte vyšší stupeň adaptácie vidieť na mene *Oidipus*: v angličtine *Oedipus* [vysl. ede-pus], vo francúzštine *Oedipe* [edip], v taliančine *Edipe*.

Adaptácia starogréckych a latinských mien vo svetových jazykoch, ktoré používajú latinku, je teda všeobecne známy fakt. Mohli by sme ešte doplniť napr. adaptáciu v poľštine, kde je napr. podoba *Edyp*. Je preto na mieste otázka, či dodržiavanie zásady *Graeca graece, Latina latine* nie je vlastne v tomto adaptáčnom procese retardujúcim činiteľom.

Pravda, ak tvrdíme, že adaptácia ako takmer svetový jazykový proces sa týka predovšetkým takých vlastných mien, ktoré majú jasné a pevné postavenie v našej histórii, vzniká ďalší problém: ktoré vlastné mená treba pokladať za adaptované, resp. kde položiť hranicu medzi adaptovanými a neadaptovanými menami. Najvhodnejšie azda bude jednak vypracovať zoznam takých mien, jednak však (aby sme nezastavovali

prirodzený proces adaptácie) zistiť isté typy, dané doterajšou tradíciou, ale aj možnosťami pravopisnej a morfologickej adaptability. Nešporný sa zdá v tomto smere typ *Ovidius* — *Ovidia*, *Traján* — *Trajána*, ale aj *Platón* — *Platóna*, *Pytagoras* — *Pytagora*, *Anchízes* — *Anchíza*, ďalej *Kalchas* — *Kalchasa*, *Hektor* — *Hektora*, *Junóna* — *Junóny*, *Cerera* — *Cerery*.

Dalej treba uvážiť, či by sa pri adaptovaných menách nemali v odbornom vyjadrovaní pripúšťať aj neadaptované podoby, v najširšej mieri, prirodzene, v klasickej filológii (nie však v prekladoch z antických literatúr). Aby sa zachovala identita, bolo by možné v odbornej literatúre, napr. v literárnej histórii, v histórii a archeológii, používať pri adaptovaných menách aj pôvodné znenie v zátvorke. Napr. *Ovidius* (*Publius Ovidius Naso*), *Horácius* (*Horatius Flaccus*).

V nijakom prípade sa však nemôže osvedčiť priamočiary návrat o dvetisíc rokov späť a úsilie písat i skloňovať všetky vlastné mená podľa starej gréckiny a latinčiny. Znamenalo by to nebrať do úvahy skutočnosť, že znalosť týchto klasických jazykov veľmi rýchlym tempom upadá, najmä však popierať fakt, že jazyk je dynamický systém, ktorý sa ustavične vyvíja, ale nie v závislosti od iných jazykov, najmä nie od starovekých, ale podľa vlastných zákonitostí. Ak sa pri tomto vývine niečo preberá, celkom iste to nie je priamo z klasických jazykov, ale v prevažnej väčšine prípadov prostredníctvom živých jazykov.

Inými slovami: nemožno preskočiť dvetisícočinný vývin a vrátiť sa ku klasickým podobám v súčasnom jazyku. Ukázalo sa to aj na samej latinčine napr. v anatomickom názvosloví. Tu pokus uskutočnený v jenskom názvosloví, totiž nahradieť tradované stredoveké latinské názvy typu *mastoideus*, *coccygeus* „správnymi“ klasickými tvarmi *mastoïdes*, *cocygicus* sa neosvedčil, parížska nomenklatúra sa musela vrátiť k starším podobám názvov uvedeným v bazilejskej nomenklatúre.

Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

O nezdomácnených a zdomácnených podobách gréckych a latinských vlastných mien osôb v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

1.1. Keď je reč o nezdomácnených podobách gréckych vlastných mien osôb v spisovnej slovenčine, treba vyjsť z rozdielu v písme, ktorý je v gréckine a slovenčine. V gréckine sa používa grécke písmo,

v slovenčine latinské písmo (latinka), pravda, s istými úpravami pre potreby nášho jazyka. Z tohto rozdielu vyplýva samozrejmá požiadavka alebo nevyhnutnosť používať grécke vlastné mená osôb v spisovnej slovenčine v prepise do latinky. V spisovnej slovenčine zatiaľ nemáme všeobecne prijaté zásady prepisu z gréckeho písma do latinky. Pravidlá slovenského pravopisu (1971, s. 106–107) uvádzajú iba hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky, pričom rozlišujú bežný prepis a odborný prepis pre vedecké ciele (ktorý sa v podstate zhoduje s bežným prepisom). Návrh zásad transkripcie zo starej a novej gréčtiny podal K. Palkovič (1981, s. 76–80). Pri prepise antických vlastných mien, ktorým tu práve venujeme pozornosť, platia podľa neho iné zásady. Mnohé z mien osôb i zemepisných názvov získali stálym a dlhodobým používaním pri označovaní kvantity a prídychových spolu-hlások isté domáce prvky. Tu sa treba, ako hovorí ďalej, pridržiavať tradície a príslušnej normy a kodifikácie (pokiaľ jestvuje), ale aj úzu. Otázkami transkripcie antických gréckych vlastných mien sa bude treba podľa neho zaoberať osobitne. Z výkladu vidieť, že tu nejde ani tak o otázky transkripcie ako skôr o to, v ktorých prípadoch sa majú namiesto pôvodných podôb používať zdomácnené, adaptované podoby.

Zásady transkripcie, resp. aj transliterácie majú byť podľa našej mienky rovnaké pri všeobecných názvoch aj vlastných menách, iná je už otázka používania nezdomácnených, pôvodných a zdomácnených, adaptovaných podôb pri týchto dvoch skupinách podstatných mien. Autor sa veľmi stručne (s. 80) dotýka aj transliterácie (ktorú však nevymedzuje úplne správne) a na niekoľkých konkrétnych príkladoch ukazuje na rozdiel medzi transkripciou a transliteráciou. Pri úvahách o zásadách prepisu z gréckeho písma do latinky bude potrebné ujasniť si základnú otázkou, či máme v tomto prípade uplatňovať transkripciu a transliteráciu alebo azda v duchu Pravidiel slovenského pravopisu rozlišovať bežný prepis a odborný prepis pre vedecké ciele (v podstate zhodný s bežným prepisom). Prihovárame sa za riešenie, ktoré je v Pravidlach slovenského pravopisu.

1.2. Pri latinských vlastných menách osôb, ktoré sa používajú v spisovnej slovenčine, je situácia jednoduchšia ako v predchádzajúcim prípade, pretože v slovenčine podobne ako v latinčine používame to isté písmo, latinské. Nezdomácnenou je pôvodná podoba vlastného mena osoby, ktorá sa používala v latinčine, napr. *Caius Iulius Caesar, Publius Ovidius Naso, Horatius Flaccus, Gracchus, Diocletianus, Marcus Aurelius* a pod.

2.1. Pri niektorých gréckych vlastných menách osôb sa popri nezdomácnenej, pôvodnej podobe zaužívala v spisovnej slovenčine aj adaptovaná, zdomácnená podoba. Grécke mená na -ás, -és, -ús sa zaužívali v podobách so skráteným -as, -es, -us, napr. *Pythagorás — Pythagoras*

(aj s t namiesto *th*), *Aristotelés* — *Aristoteles*, *Oidipús* — *Oidipus*. Používanie skráteného *-as* namiesto *-ás* žiadal už A. Jánošík (1947/48, s. 155—172) a podoby na *-as*, *-es* sa uvádzajú v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 75, 124), ako aj v iných príručkách. Koncové *-as*, *-es*, *-us* sa pritom používajú ako pádové prípony, napr. *Pytagoras* — *Pytagora*, *Aristotelés* — *Aristotela*, *Oidipús* — *Oidipa*. V tomto prípade ide vlastne o zdomácnenie morfém, pádových prípon, takže zdomácnené podoby na *-as*, *-es*, *-us* existujú pri akomkoľvek gréckom vlastnom mene na *-ás*, *-és*, *-ús*. Na používanie krátkeho *-as*, *-es*, *-us* pôsobila jednak latinčina ako sprostredkujúci jazyk, ktorý kvantitu v písme nevyznačuje, jednak aj to, že koncové *-os* v menách gréckeho pôvodu a koncové *-us* v menách latinského pôvodu, ktoré sa tiež používajú ako pádové prípony, sú vždy krátke. Vcelku ojedinele sa používajú zdomácnené podoby bez koncového *-os*, napr. *Homéros* — *Homér*, *Ikaros* — *Ikar* (v spojení s menom *Daidalos* však vždy iba podoba *Ikaros*: *Daidalos* a *Ikaros*). V niektorých prípadoch sa ako zdomácnená používa polatinčená podoba, napr. *Kroisos* — *Krézus*, *Kerberos* — *Cerberus*, je tu však zakončenie *-us*, ktoré je pádovou príponou nom. sg. Okrem zmien, ktoré sa týkajú zakončenia v tom zmysle, že sa pri vzniku zdomácnenej podoby vynecháva (*Ikaros* — *Ikar*), stretávame sa pri menách na *-ás* s ich zmenou na mená na *-áš*, ktoré nie je pádovou príponou, ale súčasťou základu, napr. *Tomáš*, *Jonáš*. Osobitným prípadom je tu meno *Augiás*, ku ktorému existuje zdomácnená podoba *Augias* (so skloňovaním gen. sg. *Augia* atď.) a *Augiáš* (so skloňovaním 2. p. *Augiáša* atď.). Podoby *Tomáš*, *Jonáš* sa už ako zdomácnené ani nepocitujú, sú to už vlastne podoby, ktoré patria do spisovnej slovenčiny, teda slovenské mená. Zdomácnená podoba *Augiáš* je známa najmä z ustáleného spojenia *Augiášov chliev* (tu ide, pravda, o tvar privlastňovacieho príd. mena odvodeného od mena *Augiáš*). L. Vidman (1979, s. 32) vyslovil náhľad, že sa sice používa vyjadrenie *Augiášov chliev*, nemôžeme však hovoríť o kráľovi *Augiášovi*, ale iba o kráľovi *Augiovi*. Podľa nás, ak priamo hovoríme o znácej udalosti týkajúcej sa vyčistenia chlieva, môžeme hovoríť o kráľovi *Augiášovi* (napr. v prekladoch gréckych bájí). Vo viacerých prípadoch zdomácnenie sa týka aj základu mena. Už sme tu spomínali podobu *Pytagoras* s koncovým *-as* namiesto *-ás* a s t namiesto *th*. Podobne používame napr. zdomácnenú podobu *Euklidès* popri pôvodnej forme *Eukleidés*. L. Vidman (tamže) tu zase vyslovil náhľad, že sice používame ustálené spojenie *Euklidova veta*, *neeuclidovská geometria*, ale nemôžeme už hovoriť o matematikovi *Euklidovi*, ale iba *Eukleidovi*. Nám sa zdá takýto stav neprirozený. Práve používanie ustálených vyjadrení *Euklidova veta* *euklidovská/neeuclidovská geometria* vedie celkom prirodzene k používaniu formy *Euklides*, nie *Eukleidés*.

Pri gréckych ženských menách na -é sú zaužívané zdomácnené podoby na -a, napr. *Diké* — *Dika*, *Antigoné* — *Antigona*, *Niobé* — *Nioba* (Horecký, 1964, s. 183). Iba pri menách s predchádzajúcim a koncové -é ostáva, napr. *Danaé* (aby sa nestretávali dve samohlásky aa). Grécke meno *Sapfó* s koncovým -ó má v slovenčine zdomácnenú podobu *Sapfo* s koncovým -o (Palkovič, 1980, s. 86). Analogicky sa zakončenie -o používa pri niektorých iných menách na -ó, ktoré sú menej známe, napr. *Mantó* — *Manto*, *Lempitó* — *Lempito* atď. (v najnovších prekladoch z anticej literatúry). Zdomácnené podoby sú zaužívané ďalej pri gréckych ženských menách so zmenou základu pri skloňovaní, napr. *Dido* — *Didóna*, *Ílias* — *Íliada* (Horecký, 1964, s. 183). Vychádza sa tu zo základu v pádoch mimo nom. sg., ten sa zovšeobecňuje pre všetky pády.

2.2. Zdomácnené podoby bývajú aj pri latinských vlastných menách osôb. Ide zvyčajne o mená bohov, hrdinov rozličných bájí, mená panovníkov, významných literárnych postáv a podobne. Zdomácnenie sa týka základu mena alebo aj zakončenia, ktoré funguje ako pádová prípona nom. sg. Napr. popri pôvodných podobách *Hadrianus*, *Octavianus*, *Diocletianus* sú zdomácnené formy *Hadrián*, *Oktavián*, *Dioklecián* s úpravou základu a s vynechaním koncového -us (-ius). V prípadoch *Ovidius* — *Ovídius*, *Vergilius* — *Vergílius* ide iba o úpravu základu, koncové -ius ostáva v nom. sg. V staršom jazyku sa popri pôvodnej podobe *Horatius* používala zdomácnená forma *Horác* (Pravidlá slovenského pravopisu, 1940), novšie sa používa podoba *Horácius* (analogicky podľa podôb *Ovidius*, *Vergilius*), ktorá je bližšie k pôvodnej podobe, napr. *Podľa verzie, ktorú nachádzame u Horácia a Ovidia, však Zeus oplodnil Danaé* (Expres, 13, 1981, č. 41, s. 16). Je to v duchu novšej tendencie používať zdomácnené podoby, ktoré sú bližšie k pôvodnej podobe, resp. predstavujú iba pravopisnú úpravu, s čím sa stretávame aj pri zemepisných názvoch, napr. *Miskolc* — *Miškolic* na miesto *Miškovec* (Dvonč, 1976, s. 282). Rovnako ako pri gréckych ženských menách so zmenou v základe pri skloňovaní aj pri latinských ženských menách s podobným skloňovaním sa zaužívali zdomácnené podoby, pričom východiskom býva podoba v nom. sg., napr. *Venus* — *Veneris*, v slovenčine *Venuša* — *Venuše*, inokedy základ v ostatných pádoch, napr. *Iuno* — *Junóna* (porov. *Iuno* — *Iunonis*), *Ceres* — *Cerera* (porov. *Ceres* — *Cereris*) atď. (Horecký, tamže).

V literárnych dielach sa začína uplatňovať dôsledné používanie gréckych a latinských vlastných mien osôb v slovenskej pravopisnej podobe. Takto postupoval napr. M. Ferko vo svojom románe *Medzi ženou a Rímom* (1980).

3. Ak jednotlivé grécke a latinské vlastné mená osôb berieme ako jednotu základnej podoby (nom. sg.) a ostatných pádových foriem

(paradigmu), potom medzi zdomácnené podoby treba rátať aj tie meňá, pri ktorých sa uplatňuje v súlade so štruktúrou slovenského spisovného jazyka skloňovanie s ponechávaním koncového *-as*, *-es*, *-os*, *-us* a skloňovanie bez zmien v základoch podľa vzoru gréčtiny alebo latinčiny, napr. *Midas* — *Midasa* (nie *Mida*), *Táles* — *Tálesa* (nie *Táleta*), *Kalchas* — *Kalchasa* (nie *Kalchanta*), *Pluto* — *Pluta* (nie *Plutóna*) atď. Táto tendencia je v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi silná a treba s ňou vážne počítať pri kodifikácii skloňovania gréckych a latinských vlastných mien v spisovnej slovenčine. Tejto problematike venujeme pozornosť na osobitnom mieste (Dvonč, 1982).

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Používanie zdomácnených a nezdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v spisovnej slovenčine. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 12. 1973. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Blichá — M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1976, s. 282.

DVONČ, L.: Skloňovanie gréckych a latinských osobných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 47, 1982 (v tlači).

FERKO, M.: Medzi ženou a Rímom. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1980.

HORECKÝ, J.: Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine. Slovenská reč, 12, 1946, s. 178—183.

JÁNOŠÍK, A.: Skloňovanie gréckych vlastných a iných mien na *-as* v slovenčine. Slovenská reč, 13, 1947/48, s. 155—172.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PALKOVIČ, K.: Výslovnosť a písanie mena Sapfo a zložka ph. Kultúra slova, 14, 1980, s. 85—86.

PALKOVIČ, K.: Transkripcia zo starej a novej gréčtiny do slovenčiny. Slovenská reč, 46, 1981, s. 76—80.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

VIDMAN, L.: K psaní řeckých a latinských jmen v češtině. Zprávy Jednoty klasických filologů při ČSAV, 21, 1979, č. 1—3, s. 28—34.

O transkripcii latinských a gréckych mien

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Ešte nikdy sa nejavila potreba ustáliť spôsob transkripcie antických mien tak naliehavo ako v súčasnosti. Nikdy sa totiž nevydávalo toľko literatúry rozmanitého druhu, kde sa používajú antické mená, a ešte

nikdy nebolo toľko rozličných spôsobov transkripcie týchto mien ako v poslednom čase. Neustálosť v spôsobe transkripcie jestvuje aj preto, lebo doteraz sa tieto otázky neriešili komplexne, ale skôr sa iba diskutovalo o niektorých čiastkových problémoch (zväčša v súvislosti so skloňovaním latinských a gréckych mien), ktoré sa sice nadhodili, ale sa nedoriešili, resp. príslušné návrhy sa v praxi nerešpektovali.

Otázkam písania antických mien v slovenčine sa venovali zväčša klasickí filológovia. J. Žigo (1937, s. 199) v článku o flexii gréckych a latinských mien pokladá pisanie zložky *th* za zbytočné. J. Hrabovský (1940—41, s. 298) sa zaobera transkripciou gréckych a latinských mien a žiada, aby sa každá grécka litera označovala príslušnou zvyčajnou grafémou v slovenčine. Malo by sa zachovať označovanie aspirát (prídychových spoluhlások) *th* a *rh*, ako aj dhých samohlások *é*, *ő*. Išlo mu skôr o transliteráciu, lebo dlhé *á* a *i*, ktoré nemali v gréctine osobitnú grafému, v článku nespomína. Kvantita v latinských menách by sa nemala označovať tak, ako sa neoznačovala ani v latinčine. Pôvodné grécke mená by sa mali písat v gréckej, nie polatinčenej podobe. Napr. *Aristeides*, *Epameinondas*, *Homéros*. Na problém označovania kvantity gréckych mien narazil aj A. Jánošík (1947—48, s. 155) v súvislosti s návrhom na zdomácnený spôsob skloňovania mien typu *Ajas — Ajasa*. Hoci je podľa neho výslovnosť takýchto mien v slovenčine dvojaká, krátka v menách z cirkevnej oblasti, dlhá v oblasti kultúry, navrhuje v záujme uľahčenia pravopisu písat jednotne krátke *-as*. J. Horecký (1946, s. 178) vychádza z požiadavky, aby sa pri prepise antických mien zachoval zvukový, nie grafický obraz, ide mu o transkripciu, a preto navrhuje prepisovať lat. *ae* ako *é*, gréc. aspiráty jednoduchými grafémami, ponechať gemináty (zdvojené spoluhlásky), lebo sa vyslovovali, a označovať kvantitu aj v latinských slovách. Transkripcie antických mien pri prekladaní z ruštiny sa dotkol aj rusista Š. Švagrovský (1958, s. 200). Slovakisti sa okrem J. Horeckého sústavnejšie nezaoberali transkripciou antických mien, iba sa jej dotkli pri recenzovaní kníh s antickou tematikou alebo v súvise s riešením morfológických otázok.

Pri riešení otázky písania antických mien (osôb i zemepisných názvov) treba vychádzať zo zásad, ktoré sa uplatňujú v slovenčine, a z tendencií, ktoré prevládajú.

V slovenčine sa uplatňuje zásada písat cudzie mená pôvodným pravopisom. Týka sa to mien z takých jazykov, ktoré používajú latinku. Mená z jazykov s iným písmom sa transkribujú.

Častejšie používané, známejšie mená rozličného pôvodu sa istým spôsobom adaptujú a v pravopise sa prispôsobujú domácom zvyklosťiam.

Vzhľadom na osobitné postavenie latinčiny, ktorá sa u nás v minulosti používala ako jazyk administratívny, cirkvi, vedy a literatúry, mnohé antické mená (grécke prostredníctvom latinčiny) v slovenčine zdomácneli. Básnik Ján Hollý túto tendenciu uplatnil do dôsledkov a podľa modelu zdoniáčnených mien typu *Pilát*, *Tadeáš*, *Timotej* si utvoril takéto formy latinských a gréckych mien: *Horác*, *Titir*, *Dedal*, *Priam*, *Menalkáš*, *Kalcháš*, *Tézej* a pod. Aj v súčasnosti sa u nás uplatňujú tendencie adaptovať ďalšie latinské a grécke mená.

Tendencia po ďalšej adaptácii má oporu v niektorých cudzích jazykoch (napr. v polštine), v ktorých sa antické mená píšu domácom spôsobom v oveľa väčšom rozsahu ako u nás. Takéto tendencie zdanlivo podporuje aj úsilie po demokratizácii pravopisu, ktoré vyplýva z toho, že mladšia generácia sa neučila klasické jazyky a nepozná zásady výslovnosti antických mien. Lenže tento dôvod naliehavosť riešenia otázky transkripcie nepodporuje, lebo takáto požiadavka by sa mohla uplatniť aj pri menách z iných jazykov. Podľa toho by sa museli adaptovať všetky cudzie mená.

Opačnú tendenciu, zachovať antické mená v nezmenenej podobe, háji istá časť klasických filológov. Vedení akousi úctou k antickým jazykom, usilujú sa zachovať klasický spôsob písania mien bez akýchkoľvek úprav.

Aj niektorí autori a prekladatelia prejavujú úsilie ponechávať antické mená v nezmenenej forme, niekedy dokonca aj také mená, ktorých adaptovaná podoba je už zaužívaná. U jedných to vyplýva z prílišnej závislosti od predlohy alebo cudzieho prameňa, u iných z akejsi obavy, aby sa nestali terčom výčitky, že neovládajú klasické jazyky, u jednotlivcov pri nerešpektovaní už ustálených adaptovaných foriem je to hádam prejav aj istého snobizmu a podceňovania vlastného jazyka.

Tendenciu po nemennosti antických mien podporuje aj príklad z češtiny, v ktorej sa vzhľadom na bohatšie tradície klasickej filológie dôslednejsie bráni ich pôvodná podoba. Antické mená sa totiž do slovenčiny často preberali prostredníctvom češtiny (vplyvom školy, pomôcok, predlôh a vzorov pri prekladaní a koncipovaní) a česká podoba týchto mien bola pre slovenčinu vzorom, resp. východiskom.

Osobitný problém predstavujú grécke mená.

Pri písaní gréckych mien sa uplatňujú dve tendencie. Je to tendencia po ich transliterácii, ako sme to videli u J. Hrabovského, alebo po transliterácii spojenej s transkripciou: označovať kvantitu nielen pri ē, ó podľa grafickej podoby, ale aj pri ě, ī, kde nie je označená, ale vyslovovala sa (napr. u V. Zamarovského, V. Mihálka).

Druhá tendencia, transkribovať grécke mená latinským spôsobom (napr. pri písaní gréckych dvojhlások, zložky *ph*, latinského *c* miesto

gréckeho *k*), má oporu v cudzích (západoeurópskych) pravopisných zvyklostiach, ale je aj dôsledkom výraznej prevahy latinskej vzdelenosti nad gréckou u nás v minulosti.

Spolu s pravopisnou latinizáciou gréckych mien postupuje aj ich morfológická úprava do latinskej podoby. Z dennej tlače môžeme uviest tieto príklady: *Aeschylus*, *Dionysius*, *Ptolemaius* a ī. Je takáto latinizácia na mieste? Nás tu zaujíma pravopisná stránka, ktorej budeeme venovať pozornosť v ďalšej časti príspevku. V súvislosti s tým sa vynára otázka, či sa antické mená majú uvádzat v prekladoch v takej podobe, v akej boli vo východiskovom jazyku, alebo či sa nemajú ponechať napr. grécke mená použité v textoch z rímskej literatúry v latinskej podobe, ako sú v predlohe. I. Šafár vo svojom preklade Metamorfóz vychádza z ich polatinčenej podoby a má napr. takéto formy: *Dédalus*, *Dejanéra*, *Tirezias* (porov. aj recenziu Kultúra slova, 1980, s. 250 a n.). Je to druhá, latinská podoba mien inak známych v gréckej podobe. Nazdávame sa, že takéto mená by sa mali (okrem výnimiek, ak je známa, resp. ak sa používa len latinizovaná podoba) písat v gréckej forme. Ved' napr. pri preklade z ruštiny transkribujeme, resp. používame cudzie, nie ruské mená podľa podoby v cudzom jazyku alebo podľa u nás zvyčajnej formy (nie Marks, ale Marx a pod.).

Vo dvoch podobách, raz gréckej, raz latinskej, sa u nás niekedy uvádzajú antické mená aj podľa kultúrnej sféry, ktorú autor opisuje. Napr. V. Zamarovský používa *Foinikia* i *Fenicia*, *Kýros* a *Cýrus* a pod. Takéto rozlišovania pokladáme (aspoň v prípade prevažne zaužívanej jednej podoby) za zbytočné. Takáto dvojakosť môže byť aj výsledkom použitia dvoch odlišných prameňov. Ak mal autor (prekladateľ) románsku predlohu, používa napr. formu *Cythera* a iné slová s c, ak použil germánske pramene, píše *Kythera* a pod. Takáto dvojakosť môže viest k mylným predpokladom, že ide o dva odlišné objekty.

Ak sa adaptuje vonkajšia forma mena, sú tu problémy, v akom rozsahu adaptovať. Adaptovať mená osôb rovnako ako zemepisné názvy? Brat pritom ohľad na štýl, v akom sa dané mená použijú (napr. v populárno-náučnom ľistí v adaptácii ďalej)? Rozlišovať pri menách osôb postavy mytologické a historické? Prax ukazuje, že zemepisné názvy sa adaptujú vo väčšom rozsahu ako mená osôb, ktoré ako znaky istých konkrétnych ľudí ostávajú nemennejšie. Mytologické postavy neboli konkrétné osoby, a preto by sa dala očakávať pri ich menách skôr adaptácia. Takéto rozlišovanie sa uplatnilo do dôsledkov v preklade Aristotela (1980) a Platóna (1980). Napr. *Tézeus*, *Tetida*, ale *Thales*, *Demosthenes*. Takúto prax (hádam okrem písania intervokalického z námestia s) pri známych postavách z mytológie (porov. ďalej) pokladáme za zbytočnú.

Ak hovoríme o úprave písania antických mien, máme na mysli skôr

dôslednejšie uplatnenie tých tendencií, ktoré sa doteraz u nás prejavovali, a ich rešpektovanie v praxi. Vychádzame zo zásady, aby sa pokiaľ možno čo najmenej menila pôvodná podoba mena. No istým úpravám sa nemôžeme vyhnúť. Pri úpravách by sme mali vychádzať z domácej tradície a z doterajšieho úzu. Treba pritom bráť ohľad na používateľov jazyka, aby sa úpravou uľahčil pravopis. Preto ak sa niečo upraví, malo by sa to týkať všetkých prípadov daného javu a prípadné výnimky, ktorým sa niekde nevyhneme, aby sa mali obmedziť na minimum.

V praxi ide o vyriešenie týchto transkripčných problémov pri prepise z gréckiny: písanie *th* — *t*, *rh* — *r*, *ph* — *f*, *ai*, *ei*, *oi*, — *aj*, *ej*, *oj*; pri prepise z latinčiny: písanie diagramov (dvojčlenných grafických znakov) *ae*, *oe*, *qu*, písanie *c (=k)* — *k*, pri prepise z obidvoch jazykov: písanie intervokalických grafém (pri *i* aj začiatočnej) *i* — *j*, *t (=c)* — *t*, *s (=z)* — *z*, písanie *c* — *k* (pri slovách gréckeho pôvodu), písanie zdvojených spoluhlások a označovanie kvantity. Všimneme si jednotlivé javy osobitne.

Najviac nejednoty je pri písaní aspirovaných spoluhlások *th* a *rh*. Nepoznáme starogrécku výslovnosť hlásky označovanej thérou. Pri niektorých známejších menách je kodifikovaná podoba s *t*: *Trácia*, *Tessália*, *Pytagoras* (Prav., SSJ), ale v praxi sa často nerešpektuje. Píše sa *Thrakia* (Boch, Bunč), *Pythagoras* (Ant), inde sa písanie s *t* zovšeobecňuje (Šaf, Fil) alebo špecifikuje (mytologické postavy s *t*, historické s *th*): *Tetida*, *Tyestes*, *Tézeus* — *Thales*, *Themistokles*, *Thukydides* (Arist, Plat), prípadne sa zavádzá *th* aj do adaptovaných foriem: *Athény* (Valn). Nazdávame sa, že tak ako sa ustálilo písanie s *t* v zdomácnených menách typu *Teofil*, *Teodor* a vzhľadom na to, že v istom počte častejšie používaných mien ako *Demostenes*, *Pythagoras* a pod., v ktorých sa zväčša ustálilo zjednodušené písanie, malo by sa písanie s *t* zovšeobecniť. Potom by zložka *th* ostala iba v slove *théta*.

Podobne by sa malo postupovať aj pri označovaní aspirovaného *rh*. Ide o menší počet slov, zo známejších je to iba meno *Rodos*, ktoré sa väčšinou píše s *r* (aj ako dnešný názov ostrova súčasného Grécka), zriedkavejšie sa píšu s *rh*, *Rhenaia* (Škov), *Rhaetia* (Ant), *Rheia* (Kun), a preto by zavedenie jednotného písania nenarážalo na také ťažkosti. Aj vo výslovnosti prevažuje neaspirované *r*.

Namiesto zložky *ph* je oprávnené iba písanie *f*. Zavádzanie latinškého spôsobu v podobe *ph* vedie k chybnému zjednodušovaniu v mene *Sapfo*, napr. *Sapho* (čít. *safo*), popri *Phaidon*, *Paphlagonia*, *Memphis* (Kleop). Písanie *ph* je oprávnené pri menách Grékov z rímskej literatúry a kultúry ako *Phaedrus*, *Phocas*, *Philargius* (porov. aj Kultúra slova, 14, 1980. s. 250 a n.).

Klesavé dvojhlásky by sa mali písať tak, ako boli v gréctine: *Daidalos*, *Faidra*, *Feidias*, *Herakleitos*, *Foibos*, *Kroisos*. Písanie s *j* primyto-logických menách ako *Pejritoos*, *Aigeus*, *Ojdipus* (Arist, Plat) je ne-odôvodnené.

Treba zjednotiť písanie diagramu *ae*. V praxi sa niekde rozlišuje pravopisom pôvod mena, latinizované grécke mená sa píšu s *e/e*: *Esculapius*, *Fédra*, *Eneas*, iné sa píšu s *ae*. Keďže ide o málo slov, kde sa vyskytuje *ae*, bolo by kvôli zjednodušeniu účelné písť všade *ae*: *Caesar*, *Gnaeus*, *Laelius*, *Scaevola*, *Maecenas*, *Caesarea*, ale aj *Faedra*, *Aeneas*, *Aeneis* — okrem zdomácneného *Ezop*, *Eneida*.

Zložitejšia situácia je pri písaní latinského *c* vyslovovaného ako *k*. Graféma *c (=k)* sa vyskytuje na začiatku a vnútri slova pred samohláskou: *Catilina*, *Lucanus*, pred spoluholáskou: *Lucretius*, *Octavia* (osobitný typ je pred spoluholáskou *ch*, lebo dve *c* pri sebe zvádzajú k chybnému zjednodušovaniu, porov. Prav. 1940, kde sa uvádza podoba *Bachus*) a pred pádovými príponami: *Seneca*, *Marcus Aurelius*, *Noricum*. V praxi sa uplatňujú rôzne prípady písania *c* a *k* v jednotlivých uvedených pozících. Chybne je písanie v gréckych menách (napr. *Eurycles*), ba dokonca *Cyclades* (Ant). Inak sa *k* uplatňuje viac v zemepisných názvoch, resp. v menách nelatinského pôvodu (napr. v Hrabovského preklade *Caesara*, 1966). Vec by sa dala aspoň čiastočne vyriešiť takto: V zásade ponechať písanie *c*, ale v menách, ktoré majú istý domáci prvok (sú bez koncovky nom., majú slovenskú slovotvornú alebo gramatickú príponu) a v slovách, kde je *c* pred zložkou *ch*, by sa malo písť *k*: *Dioklecián*, *Oktavián*, *Kapitol*, *Bakhus*, *od Seneku*, *Marka Aurelia*, *z Norika*, *Karakalove kúpele*, *Konstantinov oblúk*, ale aj *Spartakus* (vzhľadom na časté používanie), inak písť s *c*: *Seneca*, *Noricum*, *Marcus Aurelius*, *Lucretius Carus*, *Cato*.

Podobná zásada by sa mohla uplatniť aj pri písaní diagramu *qu*. Aj tu je pomerne málo slov, tak by nerobilo ľahkosti ponechať písanie *qu* okrem morfológicky adaptovaných zemepisných názvov ako *Kvirinál* a názvov nelatinského pôvodu ako *Akvitánia*, *Sekvana* (Hrab.). Inak by sa malo písť *Quintus*, *Tarquinius*, *Quirinus* a pod. Rovnako tak ponechať písanie *u* v spojení *su*, kde sa vyslovuje *v*: *Suetonius*.

Aj intervokalické *i* by sa malo ponechať a písť, napr. *Pompeius*, *Ptolemaios*, *Caius*, *Boiótia*, *Euboia*. Na začiatku slova by sa malo písť *j* okrem výnimiek typu *tónsky*, *Iónovia*, *Iason* (*i* tu bolo slabičné) a pod. Napr. *Juno*, *Jupiter*, *Julius Caesar* (Kun má *Iulius* a *i*).

Ľahkosti nebudú ani s dôsledným zachovávaním intervokalického *t*. Našli sme prípady fonetického písania: *Horácius* (Švag) alebo pokusy zavádzat písanie s *t* aj do zdomácnených názvov, napr. *Dalmatia* (Ant). Všade okrem zdomácnených názvov by sa malo písť *t*: *Horatius*, *Martialis*, *Terentius*, *Lucretia*, *Laertius*, *Latium*, *Actium*, *Brutium*, *Palatium*.

Nejednota je pri písaní intervokalického s, ktoré sa azda aj vplyvom nemeckej výslovnosti číta a občas aj píše ako z. Napr. *Efezos* (Ant), *Tézeus*, *Perzeus*, *Dionýzos*, *Magnézia* (Lex), *Sizyfos* (Švag), *Anchizes*, *Mýzia* (Šaf), najmä v mytologických menách na rozdiel od historickej: *Perzeus*, *Tézeus*, ale *Hesiodos* (Plat). Navrhujeme takéto kompromisné riešenie: Zachovávať pôvodné s: *Hesiodos* a pod. — okrem zaužívaných a morfológicky adaptovaných (bez pádovej prípony) zemepisných názvov ako *Perzia*, *Peloponéz* a niektorých známych, častejšie používaných mytologických mien ako *Sizyfos*, *Dionýzos* (iba tu by sa mohlo uplatniť rozlišovanie mytologických a historických postáv).

Zdvojené spoluhlásky sa v praxi často zjednodušujú podobne ako aj v menách iného cudzieho pôvodu, najmä zemepisných. Všeobecne sa vyslovujú ako jednoduché hlásky. Napr. *Attika*, *Odyseus* (Ant), *Jupiter*, *Tesália* (Šaf). Ide o značný počet mien s geminátami a ich písanie naráža v praxi na značné ťažkosti. Bolo by účelné zaviesť písanie jednoduchých spoluhlások, ale zdvojené ss ponechať, lebo jednoduché s zvádzajú k výslovnosti z, napr. *Knosos* (vysl. *knozós*). Bolo by účelnejšie a oprávnené písat *Knossos*, *Odysseus* a pod., ale v koncovej polohe by sa písalo iba s: *Parnas*.

O písaní c a k v slovách gréckeho pôvodu, ktoré sme prevzali prostredníctvom latinčiny aj gréčtiny, sme písali v osobitnom príspievku (Slovenská reč, 46, 1981, s. 234 a n.). Na to, že tu treba urobiť nápravu, poukazujú dvojice typu *Kythera* (*Kytéra*) — *Cythera* (*Cytéra*), ktoré takto písané navodzujú predstavu dvoch odlišných realít.

Najviac problémov bude pri riešení označovania kvantity. V krátkosti formulujeme takýto návrh na zatiaľ čiastočné riešenie. V latinských menách označovať kvantitu v zdomácnených menách typu *Dioklecián* a v známejších menách ako *Ovidius*, *Vergilius*, *Livius* (tieto podoby sú aj kodifikované), ale počet slov s označovaním kvantity nerozširovať. V gréckych menách označovať z dĺžok vyjadrených osobitnou grafémou len tie, ktoré sú v súlade s označovaním kvantity v slovenčine (neoznačovať dve-tri dĺžky za sebou). V zdomácnených menách typu *Homér*, *Peloponéz* písat dĺžky podľa výslovnosti. Keby sa dodržiavali tieto zásady, nebolo by v tejto otázke toľko chaosu, ako je doteraz.

Pri úpravách, vlastne pri zjednotení transkripcie by sme mohli postupovať po istých etapách. Najprv by sa mali v praxi uplatniť tie javy, pri ktorých nie sú väčšie problémy (išlo by vlastne o prijatie a aplikáciu jednotnej zásady), ostatné ponechať na definitívnejšie riešenie až po preskúmaní väčšieho množstva materiálu. No ani túto úlohu by sme nemali odkladáta. Čím skôr by sa mal vydať slovník antických mien, v ktorom by sa uvádzala pravopisná forma, základné gramatické ukazovatele a používané deriváty. Bola by to veľmi užitočná a potrebná po-

môcka, ktorá by pomohla praxi a prispela k náprave a zjednoteniu transkripcie latinských a gréckych mien.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine. Slovenská reč, 12, 1946, s. 178—183.

HRABOVSKÝ, J.: Ako písat v slovenskom texte grécke a latinské vlastné podstatné mená osôb? Slovenská reč, 8, 1941, s. 298—300.

JÁNOŠIK, A.: Skloňovanie gréckych vlastných a iných mien na -as v slovenčine. Slovenská reč, 13, 1947—1948, s. 155—172.

Preklad spoločenskovedných textov. (ŠVAGROVSKÝ, Š.) Bratislava, 1978.

ŽIGO, J.: Písanie a skloňovanie cudzích slov. Slovenská reč, 5, 1937, s. 19—26.

Pramene

Ant — Strong, D.: Antické umenie. Bratislava 1970.

Arist — Aristoteles: Poetika, Rétorika, Politika. Bratislava 1980.

Boch — Bocheński, J.: Básnik Ovidius. Bratislava 1975.

Bunč — Vergilius Maro P.: Eneida. Bratislava 1969.

Fil — Antológia z diel filozofov I — II. Bratislava, 1970 — 1973.

Hollí, J.: Dielo I. Prozodia. Básne preložené. Trnava 1950.

Hrab — Caesar, G. I.: Zápisky o vojne v Galii. Bratislava 1966.

Jef — Jefremov, I.: Aténčanka Thais. Bratislava 1972.

Kleop — Ludwig, E.: Kleopatra. Bratislava 1972.

Kun, A. N.: Legendy a myty starého Grécka. Martin 1958.

Lex — Lexikon gréckej civilizácie. Bratislava 1977.

Liv — Livius, T.: Hrdinské báje Ríma. Bratislava 1978.

Mih — Ovidius Naso, P.: Umenie milovať. Lieky proti láske. Bratislava 1974.

Ok — Plutarchos: Životopisy. Bratislava 1953.

Prav — Pravidlá slovenského pravopisu. Martin 1940.

Pravidlá slovenského pravopisu, 11., zrevidované vyd. Bratislava 1971.

SSJ — Slovník slovenského jazyka V. Red. Š. Peciar. Bratislava 1968.

Svet — Malá encyklopédia spisovateľov sveta. Bratislava 1978.

Šaf — Ovidius: Metamorfózy. Bratislava 1979.

Škov — Xenofón z Efezu: Efezský príbeh o láske. Bratislava 1977.

Švag — Každan, A. P.: Náboženstvo a ateizmus v staroveku. Bratislava 1961.

Valn — Wallnerová, B.: Aká bola dávna škola. Bratislava 1960.

Zam — Zamarovský, V.: Za siedmimi divmi sveta. Bratislava 1960.

Zamarovský, V.: Grécky zázrak. Bratislava 1974.

Zamarovský, V.: Dejiny písané Rímom. Bratislava 1971.

Vlastné mená v práci Bohovia a hrdinovia antických bájí

IVAN MASÁR

Prácu V. Zamarovského *Bohovia a hrdinovia antických bájí* sme si zvolili ako východisko diskusného príspevku a jeho materiálovú bázu z dvoch príčin. Po jej vydaní sa nápadne zvýšil záujem vydavateľských pracovníkov o služby jazykovej poradne v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV. To je prvá príčina. Pri redigovaní publikácií s tematikou dotýkajúcou sa antického sveta, najmä života starých Grékov a Rimánov, dostávali sa redakční pracovníci vydavateľstiev do zložitej situácie. Pravidlá slovenského pravopisu ako základná a záväzná normativná príručka, resp. aj Slovník slovenského jazyka zaznačujú v istom výbere aj antické vlastné mená, lenže často v odlišnej podobe, ako sa uvádzajú v knihe *Bohovia a hrdinovia antických bájí*, kde sú napr. podoby *Hádes*, *Athéna*, *Damoklés*, *Ganymédés* *Oidipús*, *Odysseus*, *Thaleia* atď. oproti podobám *Hádes*, *Aténa*, *Damokles*, *Ganymedes*, *Oidipus*, *Tália*, ktoré zaznačujú Pravidlá slovenského pravopisu alebo Slovník slovenského jazyka. A druhá príčina je v tom, že k problematike, ktorou sa zaoberáme na dnešnom seminári, autor citovanej práce programovo pristupuje tokto: „V celej knihe som sa držal antických predlôh; spracoval som ich v duchu originálu a po svojom. Mená som uvádzal v tej podobe, ako ich poznáme z pôvodných textov, t. j. grécke podľa gréckych a latinské podľa latinských. Pritom som sa držal zásady, že mená v latinke treba ponechať v origináli a mená v alfabete prepisovať foneticky, a to aj s pôvodným vyznačovaním či nevyznačovaním kvantít a so zmenami v zakončení kmeňa pri skloňovaní. Ak som sa pritom odchýlil od Pravidiel slovenského pravopisu, veľmi to lutujem; sú však v tomto ohľade nedôsledné. Ináč pri práci na tejto knihe som nemal inú ambíciu, než podriadit ju účelu, ktorému má slúžiť: byť knihou na čítanie a zároveň príručkou.“ (c. d., s. 9)

Z tejto lakovanej a všeobecnej konštatácie o nedôslednosti Pravidiel slovenského pravopisu sa dá dedukovať, že za nedôslednosť sa pokladá zrejme to, že viaceré antické vlastné mená prešli v slovenčine istým adaptačným procesom a vzdialili sa od svojich pendantov v gréctine alebo v latinčine. Lenže zachytenie a kodifikovanie jestvujúceho stavu ako výsledku postupnej adaptácie prevzatých slov vrátane vlastných mien sotva možno kvalifikovať ako nedôslednosť. Aké náročné je aj v tejto vrstve slov zachovať dôslednosť, to sa napokon ukazuje pri niektorých typoch vlastných mien vo východiskovej práci. Veľmi výrazne sa v nej prejavuje kolísanie v zachytení podôb ženských

mien zakončených v gréckine na -έ (η = éta) a v odporúčaní o skloňovaní. Jestvujú tam tri vyhranené skupiny v rámci jedného typu:

- a) mená prepísané foneticky z gréckeho písma a s predpísaním skloňovania aj neskloňovania: *Aiglé*, 2. p. *Aigly* alebo neskl., *Arachné*, 2. p. *Arachny* alebo neskl., *Āréte*, 2. p. *Āréty* alebo neskl., *Niobé*, 2. p. *Nioby* alebo neskl., *Niké*, 2. p. *Níky* alebo neskl. atď.;
- b) mená prepísané z gréckeho písma a označené len ako nesklonné: *Apaté*, *Chloé* a i.;
- c) mená adaptované na formu ženských mien charakteristických pre súčasnú spisovnú slovenčinu, t. j. so zakončením na -a: *Andromacha* (gr. *Andromaché*), *Andromeda* (gr. *Andromedé*), *Ariadna* (gr. *Ariadné*), *Penelopa* (gr. *Penelopé*), *Atalanta* (gr. *Atlanté*) atď.

Pri podobách typu *Aiglé* prekvapuje zaznačovanie genitív na -y. V zhode so súčasnovou spisovnou normou je oprávnené iba chápanie týchto mien ako nesklonných. Genitív na -y predpokladá totiž adaptovanú podobu *Aigla* (núka sa hneď porovnanie s menami *Andromeda*, *Ariadna*, *Penelopa* a s ďalšími), lenže adaptovaná podoba sa ako heslové slovo neuvádzajú, hoci tento typ gréckych ženských mien sa do slovenčiny adaptuje veľmi ľahko. S ohľadom na literárny žánr mali sa autor a vydavateľ rozhodnúť pre adaptáciu všetkých gréckych ženských mien zakončených na η (= éta). Ako optimálne sa ukazuje riešenie v skupine c), t. j. typ *Andromeda* (gr. *Andromedé*), lebo sa najviac približuje vytýčenému autorskému zámeru „byť knihou na čítanie a zároveň príručkou“. Vedľ adaptovanie gréckych vlastných mien je známe aj v iných jazykoch, nejde teda o dajakú špecifickú črtu stavu v slovenčine. Napríklad vo francúzštine meno *Ariadné* má podobu *Ariane*. Meno *Aristoteles* sa upravilo na *Aristote (doctrine d' Aristote)*, mená *Archimedes*, *Herkules*, *Ovidius* na *Archimède*, *Hercule* (vysl. *Érküle*), *Ovide*; *Pontus Euxinus* — aby sa na ilustráciu uviedol aj iný typ vlastných mien — na *Pont Euxin* (vysl. *pøtøksø*).

V súvislosti s niektorými ženskými vlastnými menami, ale aj viacerými mužskými menami treba sa pristaviť pri zásade, podľa ktorej sa mená v alfabete prepisujú foneticky, „a to aj s pôvodným vyznačovaním kvantít“. V zhode s touto zásadou viaceré ženské mená majú dve dĺžky za sebou (*Niké*, *Alléktó*), niektoré dokonca až tri dĺžky (*Āréte*, *Démétér*). Mužské mená *Polydeukés*, *Hermés*, *Pylaimenés*, *Pyladés*, *Polykratés* a i. sú zapísané s dĺžkou, príčom vo viacerých menách sú dve až tri dĺžky za sebou (*Anténór*, *Kéyx*, *Sárpédón*). Z hľadiska záčlenenia týchto mien do slovenského textu, ako aj z hľadiska žánru, do ktorého východisková publikácia patrí, ukazuje sa zaznačovanie pôvodnej kvantity ako nadbytočná zátaž a zároveň ako prostriedok na rozkolisovanie kvantity v ustálených menách s rovnakou hľáskovou štruktúrou. Tri dĺžky za sebou sú v spisovnej slovenčine ojedinelé,

vyskytujú sa v genitíve plurálu niektorých ženských apelatív (napr. typ *mliekárni*), lenže vo vlastných menách — ani v ženských, ani v mužských — nejestvujú vôbec. Nedá sa teda predpokladať, že by sa bežne realizovali v prevzatých vlastných menách. Koniec koncov o nepotrebnosti zaznačovať pôvodnú kvantitu v publikáciach tohto typu svedčí aj súčasná kodifikácia niektorých vlastných gréckych mien v Pravidlách slovenského pravopisu (*Archimedes*, *Sokrates*, *Aristoteles*, *Demostenes*, *Sapfo* a ľ.). Ktoré nielenže sú kodifikované bez kvantity, ale v živej praxi sa naozaj bez dĺžky aj vyslovujú. Je to jednoducho priamy dôsledok toho, že v rozložení kvantity a v kvalite prízvuku sú medzi slovenčinou a gréčtinou zreteľné rozdiely. V gramatických príručkách (Niederle, s. 6 n.) sa konštatuje, že takmer každé grécke slovo má prízvuk na jednej z troch posledných slabík. Ten je dvojaký: ostrý (accentus acutus) a pretiahnutý (accentus circumflexus). Slovenský prízvuk je naproti tomu; „výdychový, čiže expiratórny alebo dynamický“ (Pauliny — Ružička — Štolc, s. 59) a okrem toho je podstatný rozdiel medzi gréčtinou a slovenčinou v mieste prízvuku (porov. napr. tamže, s. 59—61). Zreteľné rozdiely medzi gréčtinou a slovenčinou sú aj vo fungovaní a rozložení kvantity. Pokiaľ ide o uvađanie kvantity v menách *Hermés*, *Polykratés* atď., je to v protiklade so živou jazykovou praxou, o ktorej výskum konštatuje, že „najčastejšie sa nevyslovuje dlhá slabika v koncových postaveniach slova a tvaru“ (Sabol, 1976, s. 70), ako aj v nesúlade s kodifikáciou vlastných prevzatých mien majúcich podobnú hláskovú štruktúru poslednej slabiky (typ *Sokrates*). Aj v otázke kvantity sa teda malo vychádziať z jestvujúcej kodifikácie a forma jednotlivých mien sa radšej mohla približovať k menám kodifikovaným v slovenských jazykových príručkách ako sa od nich vzdalať.

Aspoň niekoľko slov treba povedať o skloňovaní mužských gréckych mien. Dôslednosť ohýbania sa zaistuje vo východiskovej práci tak, že nepriame pády sa aj v slovenčine tvoria s prihliadnutím na zmeny v zakončení kmeňa týchto mien podľa ohýbania v gréctine alebo v latinčine. V tom sa autor neodchyľuje od jestvujúcej kodifikácie (pozri Pravidlá slovenského pravopisu, s. 65—66, § 107). Bude však veľmi inštruktívne uviesť z východiskovej práce aspoň základné skupiny mužských mien a ich skloňovanie opreté o grécky model.

Pri menách na *-is* sa zmena pri ohýbaní prejavuje takto: *Adónis* — *Adónida*, *Dafnis* — *Dafnida*, *Anúbis* — *Anúbida*, *Frontis* — *Frontida*, *Palaris* — *Palarida*, *Akis* — *Akida*. Túto pravidelnosť narúšajú však napríklad mená *Dis*, *Apis* a ďalšie), ktorých genitívny tvar je *Dita*, *Apisa*. Pri menách zakončených na *-ys/-ýs* je to takto: *Forkýs* — *Forkýna*, ale *Atys* — *Atya*, *Diktys* — *Diktya*. V menách s koncovým *-ás* mení sa kmeň pri ohýbaní takto: *Akamás* — *Akamanta*, *Atlás* —

Atlanta, Abás — Abanta; naproti tomu je však *Arkás — Arkada, Kinyrás — Kinyra*. V menách zakončených na spoluhlásku -x nastáva pri skloňovaní s prihľadnutím na ich ohýbanie v gréckine alternácia x/k: *Kéýx — Kéyka, Eryx — Eryka, Pollux — Polluka*.

Ak sa k predchádzajúcim konštatáciám prídá, že mená na -os, -es, -us sa skloňujú s odsúvaním týchto koncových hlások, teda *Plútos — Plúta, Aigysthos — Aigystha, Adrástos — Adrásta* (aj *Amfiaraas — Amfiaraa*), *Afareus — Afarea, Aeolus — Aeola, Aiétés — Aiéta, Darés — Daréta* (ale *Árés — Área, Héráklés — Herakla/Heraklea*), ďalej že mená s otvorenou slabikou majú tiež svoj vlastný ohýbací model (porov. *Plúto — Plútona, Aquilo — Aquilona*), musí sa dospieť k záveru, že redakčná práca s takýmto jazykovým materiálom je neľahká a komplikovaná a že bez takej jazykovej prípravy, akú mali absolventi niekdajších klasických gymnázií, nie je vlastne spoločivo zvládnuteľná. Naproti tomu by sa v slovenskom texte narábalo s týmito menami celkom jednoducho, keby sa vychádzalo zo slovenského skloňovania. V takom prípade aj žiak terajšej základnej školy ľahko a správne utvorí nepriame pády od všetkých spomínaných mien. Treba len pri-
pustiť, že tvarmi *Adonisa, Pluta, Aquila, Dáresa, Keyxa* atď. sa nijako nedegraduje gréctina ani dávna kultúra Grékov a že tieto tvary sú v plnom súlade s morfológickým systémom súčasnej spisovnej slovenčiny, najmä s jeho dynamickým vývinom. Zanedbateľný nie je v tejto súvislosti ani fakt, že aj z nepriamych pádov sa dá ľahko zistiť základný tvar (nominatív).

Napokon takýto prístup k ohýbaniu gréckych vlastných mien si živá jazyková prax nástočivo vymáha. Pod jej tlakom sa aj do reprezentatívnej práce o slovenskej morfológii už dostala konštatócia o kolisaní medzi vynechávaním a ponechávaním koncového -es, -us napr. v menách *Bakchus, Hádes, Herákles*, ako aj formulácia, že „v neodbornom vyjadrovaní sa ponecháva koncové -es, -us“ (Morfológia slovenského jazyka, s. 75). Netreba zoširoka dokazovať progresívnost takého prístupu k ohýbaniu gréckych vlastných mien. Práve preto je škoda, že vydavateľstvo Mladé letá pri vydávaní východiskovej práce nezachytilo tento impulz Morfológie slovenského jazyka a nenadavia-
zalo na progresívny trend v ohýbaní vlastných mien skúmaného typu. Ved Mladé letá adresujú svoju produkciu generáciu, ktorá sice hravo ovláda problematiku integrovaných obvodov a mnohých iných technicky nesmierne zložitých vecí, ale býva bezradná a akási nervózna, ak si má zapamätať nejakú hláskovú alternáciu alebo pohyby hlások v kmeni slova pri jeho ohýbaní, prípadne iné jazykové jemnosti. Tejto generácii treba uľahčiť zblíženie s myšlienkovým bohatstvom a krásou antického sveta, pravdaže uľahčiť nie preto, aby sa podporovala, po-vedané kukučínovsky jej „prephodlná lieň“, lež jednoducho preto, že

štruktúra slovenčiny takéto uľahčenie predpokladá. A pravdaže aj preto, že slovenčina a gréctina sú dva autonómne jazykové systémy, ktorých prvky sa nedajú ľubovoľne prenášať z jedného jazyka do druhého.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1966. 816 s.

NIEDERLE, J. — GROH, F.: Mluvnice ţeckého jazyka pro gymnasia česká. 11. vyd. I. diel. Praha, Česká grafická unie 1922. 163 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 4. doplnené a prepracované vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 590 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

SABOL, J.: Kvantita v slovenských slovách a tvaroch. Kultúra slova, 10, 1976, s. 68—70.

ZAMAROVSKÝ, V.: Bohovia a hrdinovia antických bájí. Bratislava, Mladé letá 1969. 462 s.

K problematike transkripcie antických mien

DANIEL ŠKOVIERA

1. Aj menej pozorný pohľad na postavenie gréckeho a latinského mena v slovenskom teste vedie k zisteniu, že jestvujúce pravidlá ne-riesia problematiku v potrebnnej šírke; rozkolisanosť a neustálenosť transkripcie gréckych a latinských slov, resp. ich ohýbania v pôvodných slovenských textoch i v prekladoch, na stránkach novín, časopisov, v prostriedkoch masovej komunikácie, v umeleckej literatúre i v lexikografických dielach je skutočnosťou. Príčinu tejto v spisovnom jazyku neželateľnej situácie, keď sa na úkor normy uplatňuje skôr náhodnosť a ľubovoľnosť, možno hľadať do značnej miery v neujasnosti metodického prístupu.

2. Zdá sa, že je vhodné pristupovať k úvahám o danom probléme od otázky, ako prepisovať grécke alebo latinské apelativum, prípadne oelý zvrat, citátový výraz či spojenie a ako tento prvok začleniť do slovenského textu.

2.1. Pokiaľ ide o zaužívané latinské zvraty a prípadne aj celé latinské vety či vettne celky, tu problém prepisu nejestvuje, lebo nejde o dva rozličné grafické systémy. Bez fažkostí možno použiť v slovenskom teste zvraty ako *communis opinio, a priori, de iure, bonaे litterare,*

status quo atď. so zachovaním podoby originálu. Skôr tu vystupuje otázka ich gramatického a štýlistického začlenenia do slovenského textu — konkrétnie: vidí sa nám diskutabilné spojenie typu *so zdvihnutým ukazovákom poetu doctus* (Nové slovo, r. XXII/1981, č. 44, s. 20 b) — avšak to napokon v tejto súvislosti možno nechať bokom.

2.2.1. Pri analogických prvkoch z gréckiny — napr. *hapax legomenon*, *theos apo méchanés*, *paideia*, *techné poiétiké* atď. — však popri gramatickom a štýlistickom probléme vynára sa otázka transkripcie. V minulosti bolo možné tento problém azda častejšie obísť napísaním slova alebo citátu v gréckom písme, no v súčasnosti to tažko možno akceptovať nielen z hľadiska komunikatívnosti textu (s výnimkou úzko špecializovaných rozpráv), ale aj preto, lebo to naráža na fažkosti typografickej povahy, osobitne v slovenských podmienkach. O tom poslednom svedčí napríklad slovenský preklad Aristotelovej *Poetiky* (Tatran, 1980). Pravda, v spomenutej knihe — podobne ako v celom rade ďalších publikácií — nie je jednoznačne vyriešený ani prepis gréckych slov do latinky.

V textoch spomenutého druhu pri prepise z gréckeho písma pôjde nepochybne predovšetkým o zachovanie korešpondencie grafickej a zvukovej stránky, o rešpektovanie požiadavky, aby sa pri prechode z gréckej grafickej sústavy do našej vyjadrovali grécke hlásky písmeňami s najbližšou zvukovou platnosťou.

Pri tom však je dobré mať na pamäti, že gréčtina v antike nepoznala jednotný spisovný jazyk v našom ponímaní — ani tzv. koiné ním v podstate nebola —, že skutočná realizácia prízvuku, kvantity a zvukovej akosti hlások ostáva otvorenou otázkou, že diakritické znamienka pre prízvuky sú alexandrijského a byzantského pôvodu a že sa gréčtina vo svojom historickom vývine značne menila. Naša výslovnosť však nezodpovedá ani jednému historickému štádiu atičtiny, kľúčového gréckeho dialektu, ale skôr sa spravujeme stredoeurópskou tradíciou nadväzujúcou na postuláty humanistu Erazma Rotterdamského (výslovnosť diphongov, étacizmus, spirantizácia s výnimkou théty, ne-realizovanie reliktu iota subscriptum vo výslovnosti). V zásade sa k tejto tradícii prikláňa najnovšie aj K. Palkovič v príspevku Transkripcia zo starej a novej gréckiny do slovenčiny (Slovenská reč, 46, 1981, s. 76—80) a jeho prístup možno považovať za priateľné východisko.

2.2.2. Vcelku možno konštatovať, že citlivých bodov, ktoré sú pri každom prepise z jedného jazyka do druhého, resp. z jednej grafickej sústavy do druhej, nie je v transkripcii gréckych slov veľa. Mali by sa dodržiavať tieto zásady:

- písmeno *gama*: pred *k*, *g*, *x*, *ch* prepisovať a vyslovovať ako *n*; tu sa problémy v praxi takmer nevyskytujú;

- písmeno *théta*: prepisovať ako *th* (v praxi kolísanie, časté *t*);
- písmeno *iota*: v dvojhálskach prepisovať ako *i* rovnako aj na začiatku slov; *iota subscriptum* neprepisovať;
- písmeno *rō*: na začiatku slova a zdvojené uprostred slova prepisovať ako *rh*, resp. *rrh* (v praxi sa často stretávame so stratou aspirácie);
- písmeno *sigma*: vždy prepisovať ako *s*; aj v intervokálnej podobe a v styku s *b*, *g*, *d*, *m*, *r*;
- písmená *éta* a *ómega*: odlišiť ich graficky (dĺžnom) od epsilonu a omikronu;
- kvantita hlások *a*, *i*, *y*: neoznačovať, lebo je to nadbytočné;
- zdvojené spoluhlásky: rešpektovať;
- *fī*: prepisovať vždy ako *f* (pod vplyvom cudzojazyčných príručiek sa často používa *ph*).

O tom, aká je tu nejednotnosť v praxi, sme sa presvedčili pri lektúre rukopisu Malej encyklopédie žurnalistiky aj pri sonde v ostatných 50 číslach Pyramídy (75–124). Na ilustráciu niektoré zistenia z Pyramídy. Iba polovica z uvedených prepisov z gréckiny sa zhodovala s naznačenými pravidlami; najviac chýb (pri apelatívach takmer 40 %) sa vyskytlo v neznačení *é*, resp. *ó*, v značení gréckeho prízvuku dĺžnom, príp. v značení latinského prízvuku gréckeho slova ako kvantity gréckeho slova (napr. *-lōgia* v zloženinách, pod vplyvom stredovekej latininy); navyše pri prepise vlastných mien bolo možné zistiť často *ph* namiesto *f*; žiaľ, viacerо prípadov v Pyramíde by si vyžadovalo aj zásadnejšiu revíziu (napr. na s. 2458 c sa *lapis* vyhlasuje za grécke slovo, na s. 2634 b — *strates* za grécke slovo vo význame „vrstva“).

2.2.3. Pri prepise z gréckeho textu treba rešpektovať dialekt. Napr. sentenciu z Homéra úk *agathon polykoiranié..* nebude vhodné prevádzat do atičiny.

2.2.4. V tejto súvislosti sa treba zamyslieť aj nad prepisom z byzantskej gréckiny. Napr. či prepisovať slovo *igumen* podľa výslovnosti *igumen* alebo po aticky *hégúmenos?* Termín *vek, časnosť* (lat. *saeculum*) ako *eón* alebo *aión?* A samo označenie, ktoré si dávali Byzantinci ako pokračovatelia Ríma (Konštantinopol bol „druhý Rím“), *Rómaioi* má byť *Rómajci* a či *Rómejci*, teda bližšie k byzantskému *Roméi?* Pritom treba vziať do úvahy aj konzervatívny tlak v byzantskej gréckine smerom k antickému vzoru.

3. Od otázky prepisu apelatív, citátových spojení a vyššie uvedených prvkov prejdime teraz k propriám (vlastným menám). Ak dosiaľ latinka iba „suplovala“ grécke písmo a grécke slovo v pôvodnej grafickej podobe by v mnohých prípadoch naskrze nebolo v uvedených súvislostiach neprípustné, iná je situácia pri používaní gréckych vlastných mien v slovenskom teste. Tu totiž vstupuje do hry ďalší závažný

faktor — zdomácnenosť. Iba to dovoľuje trocha modifikovaný metodický prístup k vlastným menám oproti slovám, ktoré sme spomínaли vyššie. Inak povedané: zásady prepisu, ktoré sme uviedli, platia aj tu, aj keď nie v plnej miere (rozličný je aj stupeň zdomácnenosťi). Rozhodne však nie je dôvod „báť sa“ é, ó, th pri menách, lebo ani jedna z uvedených hlások nepatrí u nás celkom medzi exotiká.

3.1. Zdomácnenejšie, väčšmi prispôsobené domácomu jazyku sú geografické pomenovania, čo je výsledkom jednak miery ich používania, jednak hospodárskych, kultúrnych a politických kontaktov krajín, ale i ďalších faktorov. Pri zemepisných menách však jednako treba starostlivo zvážiť, kde modernizácia stráca svoju únosnosť; iste uprednostníme v texte z antiky tvar *Syéné* pred *Assuán*, *Emesa* pred *Homs*, *Forum Iulium* pred *Fréjus*, *Colonia Agrippina* pred *Köln*, *Augusta Vindelicorum* pred *Augsburg*, *Argentoratum* pred *Strasbourg*; menej prichádza do úvahy analogicky k odlišeniu *Itálie* od *Talianka* rozlíšiť *Aithiopu* od *Etiópie* (nejde o celkom identické geografické jednotky).

3.1.1. Pokial ide o voľbu medzi latinskou a gréckou podobou, ukazuje sa priateľným východiskom na riešenie niektorých sporných bodov príspevok K. Palkoviča Slová z gréčtiny so spoluhláskou c a k (Slovenská reč, 46, 1981, s. 234—236).

3.1.2. Treba jednako rátať s istou diskrepanciou, ktorá vyplýva zo zohľadňovania obidvoch faktorov — zvukovej podoby jazyka originálu aj vžitosti — takže celkom pochopiteľne budeme mať dvojice typu *Korint*, ale *Perinthos*, *Tesália*, ale *Théra* atď.

3.2.1. Pokial ide o osobné mená, treba sa kriticky vyslovíť k pokusu zásadne odlišovať v transkripcii všetky mená mytických postáv od historických. Zavedenie tohto „tretieho faktora“ treba odmietnuť najmä z nasledujúcich dôvodov:

- gréčtina nerobí v jazyku zásadný rozdiel v tvorbe a tobôž v grafickej podobe mien z oblasti mytologických a reálnych postáv;
- nie vždy možno otázku historickosti postavy pozitívne vyriešiť.

3.2.2. Pokial ide o otázku gréckych mien v latinskom teste, záväzne prepisujeme latinizované tvary, zaužívané v rímskej literatúre, gréckymi podobami, pretože antická rímska literatúra nestrácala priamy kontakt s gréckou, s ktorou až do tzv. strieborného obdobia viedla súťaž, usilujúc sa dosiahnuť grécky vzor.

Z tohto hľadiska však stojí za úvahu, ako postupovať pri preklade stredovekého latinského textu. Stredoveká latinčina sa vo svojom vývine vplyvom rozličných jazykových i mimojazykových činiteľov vzdialila od tzv. latinčiny zlatého (klasickejho) veku, ktorá sa pod vplyvom humanizmu od 16. stor. považuje všeobecne za vzor. Je takisto známe, že v stredoveku bola na západe znalosť gréčtiny svetlou výnimkou (platilo pravidlo: *Graeca non leguntur*) a znalosť postáv z dejín Ríma

a Grécka bola viac ako povrchná. Za týchto okolností dôsledná reštitúcia gréckej podoby, o ktorej stredoveký autor neraz nemal ani tušenie alebo len veľmi hmlisté, je dosť neorganická a bolo by lepšie nechať napr. *Eriktomos* namiesto *Erechtheus*, *Ypitos* namiesto *Ijitos*, *Eucalegon* namiesto *Úkalegón*, *Dionydes* namiesto *Diomedes*, *Ligurius* namiesto *Lykurgos* ap.

V dielach humanistov v zásade rešpektujeme pravidlo prepisovania gréckych mien z latinských antických autorov, lebo tu bola znalosť gréčtiny väčšia.

3.2.3. Opačným problémom, ako je otázka prepisu gréckeho mena z latinčiny, je prepis latinských mien vyskytujúcich sa v gréckych textoch (*Sanktéssimos*, *Ignatios*, *Markellos* ap.). Tu azda treba odlišiť, či v prípade vymenovaných osôb ide o Rimanov alebo o Grékov, resp. pogréčtených orientálcov.

3.2.4. Treba ďalej zvážiť, do akej miery je únosné opúštať podobu antického prameňa pri prepise negréckeho (*Kroisos*, *Kyros*, *Alyattés*) alebo nerímskeho mena (*Marobodus* — *Marobud*, *Ariminius*, *Catualda* ap.)

3.2.5. Napokon ešte jedna okrajová poznámka: ako pristupovať k latinským menám stredovekých autorov alebo humanistov. To sice z historického hľadiska prekračuje tematický rámec rozpravy daný antikou, ale celkom vylúčiť túto otázku by značilo umelé prerušenie nesporej jazykovej kontinuity.

Nejde o bezproblémovú oblasť, čo vidno aj na základných príručkách (Minárikova *Stredoveká literatúra*, Kuzmíkov *Slovník humanistov so slovenskými vzťahmi*). Vcelku v latinizovaných menách výrazne prevažuje tendencia dávať krstnému menu tvar bežný v modernom jazyku — *Jakub Publicus*, *Ján Regiomontanus* ap. Prímenie sa ponecháva alebo v latinčine (*Notker Balbulus*), alebo sa tiež prekladá (*Notker le Bègue*, t.j. *Jachtavý*). Problémy však bývajú aj s krstným menom — popri podobe *Jakub de Voragine* čítame v Pyramíde (s. 2469—70) o *Jacquesovi de Voragine*, hoci ide o talianskeho dominikána, máme doklady o podobe *Lorenzo Valla i Vavrinec Vaila*, *Walter zo Châtillonu* aj *Gautier de Châtillon*, *Gualterus de Castillione* atď.

Aj tu by bolo na základe hlbšej analýzy problematiky osožné vypracovať normu, ktorá by bola základom na zvyšovanie kultúry prejavu v oblasti používania gréckych a latinských mien v slovenskom texte.

4. Nejednotnosť a chybnosť prepisu však nielen znižuje kultúru spisovného prejavu, ale neraz môže značne sproblematisovať stotožňovanie označovaných objektov. A takýto „casus“ je v jazyku rozhodne neželateľný.

*Kabinet žurnalistiky FF UK
Gondova 2, Bratislava*

Na prahu spisovného obdobia

Kapitoly z dejín jazykovej kultúry (7)

RUDOLF KRAJČOVIČ

Druhej polovici 18. storočia v európskych dejinách sa právom pripisuje osobitné miesto. V tomto čase totiž v hospodárskom živote viacerých krajín Európy sa už natrvalo uplatnili nové formy výroby, v ktorých dominovali stroje, prosperujúce manufaktúry, najmä však kapitál a lacná pracovná sila. No súčasne bolo to obdobie neúprosného triedneho boja, pretože feudálna šľachta sa nechcela vzdať svojich privilégií. V ňom proti neústupnej šľachte protagonisti raného kapitalizmu najprv siahli po nekrvavej zbrani. Podľa nich feudálnu rozdrobenosť mala nahradíť silná ústredná moc, mystiku idea a osveta. Napokon predsa len musela rozhodnúť krvavá zbraň (buržoáznodemokratická revolúcia vypukla vo Francúzsku roku 1789).

Predrevolučný zápas o víťazstvo osveteniských ideí o nového človeka, o nové myšlenie neboli daromné. Pohol celou Európu a nevyhľala mu ani krajinu rakúsko-uhorskej koruny, ktorá vtedy patrila Márii Terézii. Túto vojvodkyňu z rodu Habsburgovcov z osveteniských myšlienok, pochopiteľne, najviac zaujala tá, z ktorej mohol mať úžitok predovšetkým habsburský trón. V mene tejto idey pristupovala aj k reformám. Uvalila daň na šľachtu, upravila vzťah zemepánov k poddaným, prikázala zreformovať školstvo atď. Náklonnosť viedenského dvora k reformám zaktivizovala aj vzdelancov slovenského pôvodu. Niektorí z nich sa otvorené postavili na stranu nášho poddaného ľudu, pamätali naň pri príprave školskej reformy a priam pred tvárou šľachty odhaľovali krutosť jej počinania voči nemu (takým bol napr. A. F. Kollár z Terchovej). Iní sa pustili do riešenia otázok súvejkej európskej filozofie, prírodných i spoločenských vied. Časť z nich sa venovala vlastivedným odborom, aby ideia o povznesení vzdelenosti pospolitého človeka čím skôr dostala konkrétnu podobu. Činnosť našich vzdelancov v ranom osvetenstve bola teda vlastenecká a integrujúca zároveň. Do tradičnej ideológie slovanskej spolupatričnosti vnesla nový prvok: Slovensko v nej vystupovalo ako celok. Malo už svoje hranice, malo svoje dejiny, tradície, reč i vlastné obyčaje. A malo aj prosperujúce centráexploatacie prírodného bohatstva, centrál hutníckej i manufaktúrnej výroby, ktoré pomáhalo rúcať staré priehrady uzavretosti vnútri i navonok. A tak nečudo, že slovenská pospolitosť v takýchto podmienkach začala nadobúdať vyššiu kvalitu etnicity — kvalitu národnú.¹

¹ Podrobnejšie v zborníku K počiatkom slovenského národného obrodenia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, 480 s. — Zo štúdií o jazykovej proble-

No pre našu tému je azda najdôležitejšie, že obdobie raného osvietenstva v rakúsko-uhorskej monarchii začalo písat aj novú stránku kultúrnych dejín našej reči.

Pravda, jazyková situácia v ranoosvietenskom Uhorsku zostávala zložitá. Primárt sa tu nadalej pripisoval latinčine, hoci v iných európskych krajinách tak to už nebolo. Súviselo to s tým, že vládnúca vrstva rakúsko-uhorského mocnárstva bola viacnárodná, takže latinčina mohla plniť funkciu spoločného komunikatívneho nástroja aj v nových podmienkach. Zavážil aj spoločenský faktor. Latinčinu totiž vyššie cirkevné a svetské kruhy pokladali za symbol kontinuity starých feudálnych tradícií a tie si v časoch osvietenského prerodu šľachta bránila spolu s výsadami. Ale priaznivá pozícia latinčiny sa čoskoro začala otriasať. Prejavilo sa to najprv tým, že sa zastavil proces vnútornej diferenciácie latinčiny v neprospech jej neoficiálneho variantu. Miesto neho v niektorých slovenských mestách pričinením škôl sa začala presadzovať nemčina, ba v niektorých oblastiach našej krajiny aj maďárcina. No jazykovú situáciu na Slovensku v období raného osvietenstva omnoho viac ovplyvnilo úsilie o renesanciu češtiny, hlavne však ďalší rozvoj kultúrnych foriem slovenčiny.

Vývin češtiny na Slovensku v ranom osvietenstve prebiehal približne tak ako vývin latinčiny. Zvýšila sa inštitučná starostlivosť o jej oficiálnu (cirkevnú, biblickú) formu, kym jej neoficiálna (živelne slovakizovaná) forma ustupovala. Inštitučná starostlivosť o oficiálnu formu češtiny sa na Slovensku prejavila ako úsilie o obrodenie historickej normy. Jednou z príčin takého postupu bol fakt, že stará bibličtina sa v kontakte so slovenským prostredím pretkávala slovakizmami (napr. sa čítalo ako *r*, dvojhľaska *au* ako *ú* at.). V ranom osvietenstve sa postoj k tomuto javu menil. Kým napríklad v predchádzajúcim období sa slovakizmy v oficiálnej češtine hodnotili ako elementy nevhovujúce (tak D. Krman), v ranom osvietenstve sa na ne hľadalo ako na problém, ku ktorému treba zaujať uvážlivé stanovisko (tak P. Doležal). Niektoré mladšie normatívne príručky súvekej čeština na Slovensku problém riešia „návodmi“, ktoré už možno nazvať aj tolerantnými (napr. v príručke *Čtiť gruntovní tabule...*, 1780). Vývin zaznamenala aj adaptovaná (vedome slovakizovaná) čeština, ktorá pečať oficiálnosti dostávala najmä v katolíckych intelektuálnych kruhoch. Pre jej vývin bolo charakteristické, že sa ďalej slovakizovala, a to v

---

matike uvedieme aspoň štúdie Horecký, J.: Hadbavného Stručný návod. Jazykovedný sborník 4, 1950, s. 174–192; Jóna, E.: Pavel Doležal a jeho gramatika, Slovenská reč, 43, 1978, s. 257–266; Oravec, J.: Jozef Ignáč Bajza — priekopník spisovnej slovenčiny, Slovenská reč, 20, 1955, s. 192–193. — Iná použitá literatúra sa uvádzá v predchádzajúcich kapitolách.

niektorých prípadoch až do takej miery, že sa svojou stavbou zblížila s podobou kultúrnej slovenčiny juhozápadoslovenského (trnavského) typu.

Foriem kultivovania slovenčiny v ranoosvietenskom období bolo už viac a kvalitatívne boli aj na vyšej úrovni. V sústave týchto foriem ešte stále pevné miesto mala nenormalizovaná textotvorná činnosť. No popri nej sa už začala rozvíjať aj normalizovaná textotvorná činnosť. Jej začiatky úzko súviseli so vznikom novej formy kultivovania našej reči — jazykotvornej činnosti. Táto nová forma pomáhala kultitovať jazyk prostredníctvom jeho hlbšieho poznania, pomocou opisu jeho systému alebo formulovania normatívnych pravidiel, resp. inštrukcií. Pestrejšie boli aj stimuly kultivovania našej reči. Azda najdôležitejší z nich bola osvetenská idea šírenia vzdelanosti pomocou kultivovaného slova, tlačených kníh a pod. Tento stimul súčasne nastolil potrebu rozšíriť formy kultivovania slovenčiny o redakčnú, apretorskú a korektorskú činnosť. Išlo tu už o prácu s textom, ktorá mala zabezpečiť tlačiarmi požadovanú kultúrnu úroveň slova.

Nenormalizovaná textotvorná činnosť ako forma kultivovania slovenčiny sa aj v ranom osvietenstve u nás realizovala v prostredí vzdelancov (honorátov) zo stredných a nižších vrstiev, ktorí pôsobili v praxi, t. j. v rozličných cirkevných, administratívnych, hospodárskych alebo kultúrno-spoločenských inštitúciach v mestách i na vidieku. Písané prejavy týchto vzdelancov sú z jazykového hľadiska vyspelejšie, štylisticky primeranejšie ako písané prejavy z predchádzajúceho obdobia. Častejšie sa v nich vyskytujú intelektuálne výrazy, formuly (v domácom jazyku, češtine i v latinčine), no dotyk so živou kultúrnou rečou, resp. s ľudovým jazykom sa v nich odráža najvýraznejšie. Napríklad časť súdneho protokolu z Krupiny z roku 1744 znies takto (v čitateľskom prepise): — *Načuo si tu zem do uzla uviazala? — Žeby sa nevysypala a v uzle bola. — V jaký čas si ju brala? — Predpoludním, rano. — Prečuo si tu zem pod prah Vajsovej chcela položiti, či preto, žeby si uškodila s nou? — Pre nišť inšie, len žeby sa čelad od jej domu odsputila. — Čuo si povedala p. fiškusovi, kdy ti povedel, prečuo si to urobila? — Na to len, že je mrcha suseda...²* Charakteristické bolo aj to, že stále viac pribúdali texty poznačené tendenciou autora normalizovať ortografickú stránku. Napríklad „počty“ vajnorských richtárov z roku 1786 sú zapísané takto (podávame diplomaticky): ...*toho dne Richtár chodil pre Swičky do presspurka pre Wogáku, strowil — , Richtár chodil na Comput do Szencza — . Dewet Funtu Soli pre*

² Text je z knihy Krupinské prísné právo. Edične pripravili Marie Majtánová a Milan Majtán. Bratislava, Tatran 1979, s. 151. — Ostatné texty použité v tejto kapitole sú z originálov, resp. fotokópií.

*Bujakuw obecnich sa kupilo — —, Tim Ludom, kteri ze Szencza gednu kminku dovezli — —, Dvom Ludom, kteri tu istu kminku wodili do S. Jura na Inqvisitu — — . Túto tendenciou výrazne odrážajú záznamy ľudovej slovesnej tvorby, resp. iných literárnych prejavov.³ Napríklad H. Gavlovič roku 1750 jeden zo svojich štvorveršov zapísal takto: *Spiwala sy gedna baba: mám peňazy dgessku / Su do zeme zakopané, newim w kterém brgessku / Potom daleg oznamila, ale čo me po nich / Wzala bych z nich na pálené, ale ňewím o nich...* Stimulom starostlivosťi o grafickú stránku pri zapisovaní literárnych prejavov zrejme bolo vedomie, že ide o texty s kultúrnym poslaním a že by sa mohli vytlačiť.*

Jazykotvorná činnosť ako forma kultivovania slovenčiny v tom zmysle, ako sme naznačili, v ranoosvetenskom období sa u nás realizovala len v začiatocnej, nesyntetickej podobe. Sprevádzala ju však normalizovaná textotvorná činnosť, takže dnes ju možno hodnotiť aj na základe rozboru textov. Jazykotvorná činnosť sa začala realizovať v cirkevnom intelektuálnom prostredí alebo pričinením teologickej vzdelaných jednotlivcov. V svojich začiatkoch sa obmedzovala len na úsilie zvýšiť reprezentatívnosť písaného alebo tlačeného prejavu tzv. normalizáciou, t. j. zámerným zjednocovaním, presnejšie odstraňovaním rozličných dubliet a variácií, ktoré sa v súvekej praxi tvorcov a zapisovateľov textov vyskytovali. Naši ranoosvetenski normalizátori sa usilovali dosiahnuť svoj cieľ v zásade troma postupmi: opisom jazykových rovín, t. j. deskriptívnym postupom, ďalej postupom inštruktívnym, t. j. formulovaním pravidiel či návodov, ako písat, a postupom konštrukčným, t. j. postupom, pri ktorom sa text normalizuje pomocou vybraných prostriedkov pokladaných za najvyhovujúcejšie.

Dosť výrazné kontúry opisu slovenčiny možno nájsť už v známej Doležalovej gramatike z roku 1746. Tu sa sice slovenčina opisuje len analogicky a nekomplektnie, no dôležité je, že autor pritom aplikuje jednotný metodický princíp — komparáciu. To mu pomohlo objektívne vyčleniť problém normalizácie a súčasne naznačiť východisko ich riešenia (navrhuje napr. odstrániť *y*, označovať mäkkosť atď.). Ale tento pokus o paradigmatický pohľad na slovenčinu v ranom osvetenstve zostal u nás nepovšimnutý. Ďalší naši normalizátori si zvolili pragmatické postupy. Skupina kamaldulských rehoľníkov (akiste pod vedením R. Hadbavného) dala prednosť inštruktívnomu postupu čiže formulovaniu pravidiel, ktoré doplnila vzorovou príručkou (slovní-

³ Časť ľudovej piesňovej tvorby zapísanej v spevníkoch z 2. polovice 18. stor. je v knihe Amor diktoval, lásku spisoval. Edične pripravil J. Minárik. Bratislava, Tatran 1979, 367 s.

kom) i vzorovým textom (preklad Písma). Táto skupina normalizovala „knižný“ úzus, ktorý geneticky súvisel s adaptovanou (vedome slovakizovanou) češtinou, no ktorý v ranoosvietenskom období dosahoval už vysoký stupeň slovakizácie, takže v kamaldulskej normalizácii možno o ňom hovoriť aj ako o bohemizovanom variante kultúrnej slovenčiny, rozumie sa, juhozápadoslovenského typu. Kamaldulmi normalizovaný text mal takúto podobu: ... 9. *Kde bezewseckeľho nedostatku gésti budess chleb twúg a wsseckych w'ec hógnost m'et budess: kterege zemi kamenj, zezezo gest, a z hor gegich med'enne rudi sa wykopáwagú.* 10. *Abys, kdiž bys gedel, a nasycen' byl, d'ekowal Pánu Bohu swému na zem nag-wybórn'egssú, kterú tebe dal* ... 1756 (z odpihaného prekladu Písma). Aj východoslovenskí kalvíni pri normalizovaní jazyka dali prednosť inštruktívnomu postupu. Pravda, ich inštrukcie sa obmedzujú iba na vonkajšiu, t. j. grafickú stránku textu. Tabuľka v jednej z kalvínskych kníh ukazuje, že sa ju rozhodli normalizovať pomocou sústavy grafém súvekej maďarčiny s malými úpravami (napr. 's = ž). Ale objektom ich jazykovej normalizácie sa stal domáci živý úzus — kultúrna východoslovenčina v zemplínskom variante. Ide teda o disparátnu jazykovú normalizáciu. Texty normalizované kalvíni začali vychádzat tlačou od roku 1750 a mali takúto podobu: ... Z. *Otkely tus na nász prichádzá stseszté i nyestsestzé?* O. *Od Pána Boha. Z. Otkely prichádzá hréch? O. Od gyábla, i od zlosztri yudskéj. Z. Tsi mo'se ius urobitz gyaból, alybo zli tslovek tzo on chtze? O. Vetséj nyé lyem na kelyo jich Buóh dopustzi* ... 1750 (z Malého katechizmu). Nové v tejto normalizácii bolo, že vychádzala zo živej reči, hoci teritoriálne prísne vymedzenej. Iný bol postup jazykovej normalizácie J. I. Bajzu. Pravda, tu sme už na rozhraní raného a vrcholného osvietenstva u nás, a preto je prirodzené, že Bajzova činnosť v oblasti kultivovania slovenčiny je poznačená osvietenskými myšlieniami vo väčšej miere. Miesto má v nej úvaha, kritika i polemika, dôkaz i protiargument, najmä však priveľká viera v rozum. J. I. Bajza nevydal nijaký normatívny spis, ba neformuloval ani pravidlá svojej normalizácie ako program (v súhrne ich charakterizoval až roku 1820). Postup jeho jazykovej normalizácie nie je teda ani deskriptívny, ani inštruktívny. Sám o ňom píše (uvádzame ako ukážku): *Usiloval gsem sa nisstmeñeg, kolik možnosť bila, wsse to, čo naglepssé gest wibíratí: ten totižto chodník w zrozenégo slowákuw reči držíc, který rozumu, a obecním aspon základum nagblížnegssý gest: a odtud wsseckiawassade nepotrebnosti, a daremnosti gak w gmenách, a slowách, tak ay w slowičkách (litterách) gsem odrezával, a odwraçal* ... 1783 (z úvodu románu René). Tieto slová, ale aj stavba jazyka Bajzovej literárnej produkcie ukazujú, že jeho jazyková normalizácia bola viac-menej konštrukčným aktom, čiže bola viac produktom rozumovej činnosti

ako normatívne spracovaný odraz živej jazykovej skutočnosti. V textoch normalizovaných J. I. Bajzom sa oproti sebe vyskytujú slovenské i české (slovakizované) prostriedky zo staršieho knižného úzu a niekoľko jeho vlastných nápadov (napríklad písanie -y na konci niektorých tvarov). Napokon J. I. Bajza nemal ani program, ktorý by bol zabezpečil spoločenské uznanie jeho slovenčiny. V tomto sa spoliehal na svoje tlačené knihy, na ich rozširovanie. Avšak jasný bol jeho cieľ: svojím vystúpením chcel podať dôkaz, že keď sa slovenčina bude starnostivo pestovať, kultivovať, bude mať také vlastnosti a schopnosti ako každá iná kultivovaná reč, chcel, aby táto skutočnosť „wtipnegssich, a učelegssich oči otevrela“. No nielen pre tento entuziazmus patrí J. I. Bajzovi čestné miesto v kultúrnych dejinách slovenčiny. Patrí mu ono aj preto, lebo svojím vystúpením upozornil, že rozumová (teoretická a vedecká) činnosť pre kultivovanie reči je rovnako dôležitá ako sformulované pravidlá, prax alebo vypestovaný cit.

Vcelku všetky pokusy našich ranoosvetenských normalizátorov možno hodnotiť ako pozitívne kroky. Ich pričinením kultúrne dejiny našej reči ešte pred spisovným obdobím poznačila nová črta: vznikla medzijazyková (relačná) polarizácia, ktorá sa ďalej vyvíjala v prospech nášho národného jazyka. Tento proces sa im však nepodarilo identifikovať, a teda ani usmerniť. To si vyžadovalo znalca, ktorý by dôvernejšie poznal jazykovú problematiku a vedel by skĺbiť teóriu a prax, traťčné s novým.

Takým bol až A. Bernolák...

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

O vetnej konštrukcii „bolo ti mlčať“

JOZEF RUŽIČKA

1. Výskum syntaktického systému slovenčiny je už na vysokej úrovni, najmä základné črty slovenských viet a súvetí sú preskúmané v náležitej šírke aj hĺbke. Menej pozornosti sa však doteraz venovalo niektorým okrajovým javom, napríklad modálnym vetným konštrukciám. Teraz nám pôjde o rozbor jednej z týchto konštrukcií, ako aj o zistenie, ako sa používa v praxi. Je totiž dôležité nielen zistiť podstatu vetnej konštrukcie a jej miesto v jazykovom systéme, ale treba poukázať aj na využívanie vetnej konštrukcie vo výstavbe textu. Z iného hľadiska mohli by sme daný problém vystihnúť aj tak, že nám pôjde o gramatickú analýzu konštrukcie, ale aj o jej štýlistickú platnosť.

Predmetom našej úvahy je trojčlenná modálna vetrná konštrukcia typu *bolo ti mlčať*. Je celkom zrejmé, že táto konštrukcia má modálny význam: ide o vyjadrenie povinnosti, nevyhnutnosti alebo náležitosti (konat dej vyjadrený slovesom v neurčitku). Je to teda modálny obsah, ktorý sa v jednočlenných vetách explicitne vyjadruje modálou vetrnou príslovkou *treba* alebo neosobným slovesom *patrí sa*, kym v dvojčlenných vetách modálnym slovesom *mať*, *musieť*. Podľa toho naša východisková veta *bolo ti mlčať* má zmysel: bolo ti treba mlčať / patrilo sa ti mlčať / mal si mlčať.

Je veľmi pravdepodobné, že dnešná modálna vetrná konštrukcia *bolo ti mlčať* vznikla elidovaním (vypustením) modálnej vetnej príslovky z vety — *bolo ti treba mlčať*. Táto predpokladaná východisková veta obsahuje explicitné vyjadrenie modality, a preto lepšie zodpovedá vyjadrovanému myšlienkovému obsahu vedomia. Po vypustení modálnej vetnej príslovky *treba* vznikol úspornejší jazykový útvar *bolo ti mlčať*, ktorý je však na rozdiel od východiskovej explicitnej vety konštrukčne viac stmelený. K jeho stvrneniu patrí aj uvedená elipsa, ktorú práve preto hodnotíme ako gramatický prostriedok. Preto tu hovoríme o gramatickej elipse.

Predikačné zaradenie vety sa vyjadruje tvarom pomocného slovesa. V pôvodnej východiskovej vete to *bolo* formálne sloveso čiže spona (kopula) bez lexikálneho významu. Určitými tvarmi sa vyjadrovali gramatické kategórie času a spôsobu: *je* / *bude* / *bolo* / *bolo by* *treba*. Táto povaha spony zostala aj po zmene konštrukcie. Po vypustení vetnej príslovky *treba* mohol sa modálny význam udržať na zvyšujúcich častiach konštrukcie: preto za konstitutívne zložky elliptickej konštrukcie *bolo ti mlčať* pokladáme sémantické aj morfológické vlastnosti zvyšujúcich častí konštrukcie. Elipsou vznikol teda komplexný útvar s presne vymedzenými zložkami, ktoré sa vzájomne podmieňujú a dopĺňajú.

Sloveso v určitých tvaroch (verbum finitum) má aj v dnešnej konštrukcii úlohu čisto gramatickú, preto ho možno aj tu povaľať za sponu. Činitel deja, resp. nositeľ modality sa chápe ako všeobecný (*Tých by bolo na zhromaždenie zavolať* — Hronský), ak nie je osobitne pomenovaný menom alebo zámenom v datíve (*bolo nám mlčať*, *Petrovi bolo mlčať*). Táto datívna forma osobného zámenu poukazuje na ráz elidovaného slova (*treba niekomu*); prostredníctvom tohto datívu sa jednoznačne poukazuje na elidované slovo (na elidovanú modálnu zložku pôvodnej konštrukcie). Sloveso v neurčitku je vždy osobné. Okrem slovies zmyslového vnímania, ako *počuť*, *vidieť*, *cítiť*, sú to činnostné aj stavové slovesá rozličných intenčných typov, ako *pracovať*, *písat*, *hovoriť*, *ležať*, *spat*, *pomáhať niekomu*, *starat sa o niečo* ...

2. Uvedieme príklady z rozličných súvislých textov. Najprv niekoľko konštrukcií s datívom mena alebo zámena:

Bolo by im zabehnúť do Slivnice. /Hečko/ — Príšera stála nad ním a jemu bolo dostať ju ta, odkiaľ vyšla. /Urban/ — Iba keď mu bolo obísť tvrdú cestu... /Hečko/ — Azda by mi bolo íst cez Lavice, i keď je to kus obchodiť. /Hronský/ — Cestou tri razy bolo mu prekročiť Dunaj. /Hečko/ — Bolo by sa im aj obzerať po inej robote... /Hečko/ — Bez liny bolo by robotníkom chodit na pílu okľukou na Brodno — po moste. /Hečko/ — „Radšej by vám bolo,“ napomenie vnúčence starý otec, „podívať sa, kde vám je mat...“ /Hečko/ — „Čo reveš? Radšej by ti bolo robiť, aby si ta slúchal!“ /Hečko/ — Kristíne bolo by rozkúriť v sporáčiku oheň, lebo vyhasol. /Hečko/

Pravda, sem nepatria vety, v ktorých sa používa datív závislý od slovesa v neurčitku. Pre správne hodnotenie datívu je rozhodujúci kontext. Príklady:

Bolo by mu vyrezat na stolovej doske kruhový otvor, aby si v ňom mohol umiestiť svoje ozrutné bricho. /Hečko/ — A bolo by mu už aj povedať, aby sa tak nezodieral. /Hronský/

Často sa konštrukcia používa aj bez datívu. Vtedy sa nositeľ modality (resp. činiteľ deja vyjadreného infinitívom) chápe ako jedinečný alebo všeobecný. Rozsah všeobecnosti vyplýva z komunikačnej situácie. Príklady:

Bolo nociah na mrkaní hľadať, a nie o polnoci! /Kukučín/ — Bolo by nájsť ho, porozprávať sa s ním. /Ondrejov/ — Desať hodín minulo, bolo by ísť domov. /Urban/ — Hrozno do kadečiek prišlo už zaparené, bolo s ním narábať rýchlo... /Hečko/ — Aj hodiny zastávajú v klepaní, bolo by ich natiahnuť, ale ženina vôle už zlyháva. /Hečko/ — Bolo by nejak potisnúť to vyviaľstňovanie. /Hečko/ — A bolo by sa tu trochu rozkývať. /Urban/ — Bolo by ich črchnúť po kotrbách, a hotovo. /Urban/ — Aj by ich bolo pokladať za hríby v tráve, keby v nich nebývali ľudia. /Hečko/ — A ohníka by bolo naklásť, čo? /Mináč/ — Keby neboli vovlečený do kávovkastej kutne, bolo by ho po-kladať za sedliaka. /Hečko/ — Hovoril som hned na začiatku, že so starou pŕhou bolo by mať pokoj... /Hronský/ — Kope mi do brány, grobian... opitý ako snop... bolo by ho naučiť... /Hečko/

Osobitne treba poukázať na to, že sa táto modálna konštrukcia *bolo ti mlčať* používa takmer výlučne v minulom čase a v podmieňovacom spôsobe (*bolo, bolo by*). Príklady:

Cesta cez ňu bola už zaviata, bolo jej obchodiť cez pole. /Hečko/ — Hm, a bolo by ju z obce vypratáť, o mesiac budú voľby a rozvráti nám dedinu. /Hečko/

Príklady na prítomný čas nie sú vždy jednoznačné. Na budúci čas nemáme doklady. Príklady:

To ti je rozmyslieť, stvora božia, desať stovák. /Tajovský/ — Aj mu je blednúť, aj červeniet sa. /Hečko/ — Aj je mu odísť, aj sa mu žiada počúvať. /Hečko/ — Ani mu je vracať sa s procesiou pre Pančuchu, ani ísť sám s matierou pre ochuchlovského pohunka. /Hečko/

Celkom zriedkavo sa v našom materiáli vyskytuje aj elipsa slovesa v neurčitku (hoci je to ináč spontánny hovorový variant). Príklady:

„Octom by ho bolo, Anka.“ /Mináč/ — Bičom by ho bolo... /úzus/ — Po holom by ju bolo... /úzus/

3. Nakoniec treba sa aspoň nakrátko zmieniť o funkčnom využívaní modálnej vetnej konštrukcie *bolo ti mlčať*. Z príkladov, ktoré sme uviedli vyššie, vychodí, že táto modálna konštrukcia sa nevyužíva v celom rozsahu spisovnej slovenčiny, i keď je zrejmé, že v živej hovorovej reči sa používa aspoň v istých situáciach celkom spontánne (priam tak ako v ľudovej reči). V niektorých gramatických textoch sa spomína, že táto konštrukcia je archaická. Podľa výsledkov podrobnejšieho výskumu niektorých beletristických textov však s takouto konštatáciou súhlasit nemožno. Táto konštrukcia sa totiž nepoužívala ani v starších textoch, povedzme z polovice minulého storočia, častejšie ako v textoch z novších úsekov vo vývine spisovnej slovenčiny. Ani v realistickej próze z konca minulého a zo začiatku tohto storočia nie je zastúpená v hojnejšej miere.

Najviac príkladov sme našli v diele Fratiška Hečku, a to najmä v románe *Červené víno* (1. vydanie 1948). A tu sa táto modálna konštrukcia používa rovnako často tak v autorskej reči, ako aj v reči postáv. Preto možno uzatvárať, že F. Hečko používal konštrukciu *bolo ti mlčať* ako prostriedok emócie a expresivity, podobne ako aj iné prostriedky syntaktické a najmä lexikálne. Rovnako je to aj v jeho románe *Drevená dedina* (1. vydanie 1951), no frekvencia tejto konštrukcie je už oveľa nižšia.

Inú tendenciu bádať v dielach rovnako skúsených prozaikov, ktoré vyšli v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. Napríklad Milo Urban v románe *Zhasnuté svetlá* (1. vydanie 1957) používa túto modálnu konštrukciu v priamej reči ľudových postáv, ako sú Detvania zavolaní do Bratislavu na plnenie „špecinálnych úloh“. Z reči ich veliteľa Martina Pôbiša-Ťapaja uvedieme vetu: „... ale keď nám už bolo vyniesť len krčmára, tuto brat pobočník teda...“ Rovnako je to aj v románe J. C. Hronského *Andreas Búr Majster* (dokončený roku 1946), kde sme si poznačili len tri príklady, a to všetko z priamej reči ľudových

postáv. Aj zo zbierky noviel Vladimíra Mináča *Tmavý kút* (1. vydanie 1960) sme si poznačili takéto vety len z priamej reči. Bol by potrebný ešte ďalší výskum. Predbežne možno už konštatovať, že modálna vetná konštrukcia *bolo ti mlčať* sa v súčasnej spisovnej reči pocítuje ako ľudový prvok. Preto sa už nepoužíva v autorskej reči, ale iba v priamej reči ako charakterizačný prostriedok na vystihnutie sociálneho pôvodu alebo zaradenia postáv. S tým potom súvisí aj výskyt tejto konštrukcie v živej reči, najmä v situáciach, ktoré aj ináč navodzujú potrebu používať okrajové a tým aj silne expresívne gramatické i lexikálne prostriedky. V takejto situácii je bežná interferencia medzi domácom nárečím a spisovným jazykom, hoci sa rozdiel medzi týmito základnými útvarami národného jazyka pocítuje veľmi silne.

*Jazykovedený ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Opis a terminológia fujary

IVAN MAČÁK

Fujara je veľká hranová cylindrická písťalka dlhá asi 170 cm. Vzduch do tónotvorného zariadenia prúdi z kratšej pomocnej rúrky cez dômyselný systém kanálikov na hranu v štrbine steny plášta. Výšku tónov určuje sila fúkania, ako aj odkrývanie a zakrývanie dierok. Dobrý nástroj má rozsah dve oktavy, nerátajúc štyri spodné a asi štyri vrchné tóny, ktoré sa v praxi hrajú iba na začiatku a na konci melódie.

Fujara sa v súčasnosti vyskytuje v dvoch riešeniacich sa umiestnením dierok: v oblasti Podkoníc a Priechodu má fujara hornú dierku vzadu, kým v ostatných oblastiach Podpolania má všetky dierky umiestnené vpred. Medzi nástrojmi je výrazný rozdiel aj vo veľkosti — od najväčšej, dlhej 250 cm, po krátke fujary, dlhé okolo 90 cm.

Ako názov nástroja sa používa iba slovo *fujara* (v nárečí *fujera*). Názov *detvianska fujara* prezrádza, že jestvuje názor, podľa ktorého by mal tento nástroj pochádzať od Detvanov alebo patriť Detvanom. Niekoľko sa tento nástroj volá iba *písťalka*, ale vtedy musí byť z kontextu evidentné, že sa myslí na fujaru. Slovo *písťalka* sa dnes používa ako všeobecné pomenovanie hranových dychových nástrojov a ich častí (ako napríklad na organoch), alebo sa používa na pomenovanie kratších hranových dychových nástrojov, pričom sa v názve uvádzia i po-

čet dierok, napr. *šesťdierková pišťalka*. Ako o tom svedčia viaceré písomné doklady, v minulosti aj slovo *fujara* bolo všeobecným pomenovaním dychových hranových nástrojov. V tomto význame sa používalo v poľštine a češtine aj v iných slovanských jazykoch a s malou hláskovou obmenou sa vyskytuje aj u Rumunov a Maďarov. Na Slovensku sa slovo *fujara* vo význame všeobecného označenia dychových hranových nástrojov prestávalo postupne používať v 19. storočí.

Pri zistovaní názvov jednotlivých častí fujary sme získali pozoruhodne široký súbor údajov. Po konzultácii s I. Masárom, pracovníkom Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, predkladáme návrh na ustálenie terminológie fujary. Na prvom mieste uvádzame tie názvy, ktoré odporúčame používať ako odborné termíny, pričom ostatné slová z celého nárečového bohatstva sa môžu používať ako alternatívne, príp. aj (synonymné) v špecifických situáciách.

Hlavná časť nástroja sa nazýva *telo fujary*. Niekoľko sa nazýva aj *fujara*, prípadne *hlavná fujara* alebo *pišťalka*. Posledný názov vyjadruje, že ide o vlastnú pišťalku, na ktorej je tónotvorný mechanizmus.

Pre mimoriadnu dĺžku má fujara pomocný *vzduchovod*, ktorý privádza prúd vzduchu do hlavice tela fujary. Na označenie vzduchovodu sa používajú aj ďalšie pomenovania ako *vzduchová trubica*, *prípojka* alebo *fukár*, ktoré takisto naznačujú pomocný ráz rúrky vzhľadom na funkčnú charakteristiku konštrukcie nástroja. Z funkčného hľadiska sú menej vhodné názvy *pišťalka k fujare*, *pišťalka* alebo *pomocná pišťalka*, pretože výraz *pišťalka* „preceňuje“ pomocný charakter tejto časti fujary.

Malá rúročka na spodnej časti vzduchovodu sa volá *fúkač*. Pomenovania *náhubník*, *náustok*, *náťisk* súvisia s označovaním nátrubkov rohov a trúb. S fúkačom ich zjednocuje iba to, že sa do nich pri hre fúka, ale funkčne a tvarovo sú odlišné. Pomenovanie *piskor*, *piskorík* a pravdepodobne aj *pípec* súvisia so zvukotvorným zariadením gájdu. Veľkosťou a tvarom súce fúkač pripomínajú, ale funkciou sa takisto líšia. Nazvy *cecúľ*, *spodný cecúľ*, *cajelik*, *cumel* (súvislosť s cmúlaním) vychádzajú zo spôsobu držania fúkača v ústach.

Hmatové otvory sa pomenúvajú názvom *dierky*. Ak sa hovorí o hracej technike, dierky sa často osobitne pomenúvajú *horná* (vrchná), *stredná* a *spodná*.

Konce vzduchovodu sú upchaté *zátkami* a otvor tela fujary zakončuje *klátik*, ktorý má vnútri špeciálnu konštrukciu na prietok vzduchu.

Najdôležitejšou časťou fujary je *prieduch*. Týmto názvom sa označuje celý systém prepojenia vzduchovodu s telom fujary až po tónotvorné zariadenie. Niektorí fujaristi toto slovo vzťahujú iba na špeciálnu konštrukciu klátika, ktorý vedie prúd vzduchu na hranu. Klú-

čový význam tejto časti nástroja vyjadruje aj názov *duša*. Pomenovanie *hlásnica* nie je primerané; je vhodnejšie na označenie oblôčika, kde sa ukončuje prieduch.

Aby sa v prípade potreby mohol prieduch vyčistiť, je na klátiku menší otvorček uzavretý kúskom kože. Nazýva sa *kožená zátka*; iné názvy sú: *upchávka, klátik, nút, kožená duša, štopel*.

Mierne obdlžníkové okienko v stene tela fujary spolu s výrezom pod ním sa nazýva *hlásnička*, protože tam vzniká v nástroji hlas. Niektorí fujaristi mylne nazývajú túto časť *prieduch*. Výstižnejšie sú názvy *prieduchové okienko, okienko*, prípadne *fujarový oblôčik*.

Najdôležitejšou časťou hlásničky je *hrana*. O ňu sa pri hre rozráža prúd vzduchu a rozkmitáva vzduchový stĺpec v tele fujary. V súlade so vzťahom podradenosť pojmov sa môže hrana nazývať aj *hrana prieduchu*. Menej vhodné sú názvy, ktoré mylne preberajú termíny tónotvorných zariadení gájd: *jazýček, piskor*. Otvor pod hranou na hlásničke sa nazýva *výrez*.

Vzduchovú rúrku s telom fujary spája *spojka*. Je to krátka rúročka, ktorá zabezpečuje, že prúd vzduchu sa dostáva do hlavice fujary. Názvy tejto spájacej rúročky súvisia v praxi najčastejšie s označením fúkača: *vrchný cecúl, prechodový cecúl, spojovací cicík*, alebo zdôrazňujú fakt, že spája dve trubice: *vzduchová (spojuvacia) trubica, prenosná trubica, prevod, prieduchový kolik*.

Vo vzťahu k opisu nástroja sú dôležité aj výrazy vyjadrujúce niektoré základné interpretačné javy.

Ak fujara pekne hrá, povie sa, že *mumle, pekne mumle*, prípadne *rozpráva*. Napr. v piesni *Počúvaj, ma milá, počúvaj na uhle, ako Janičkova fujarôčka mumle*. Starí fujaristi najviac oceňujú príbuznosť fujarovej hry so slovnou výpovedou. V opise krásy fujarovej hry je obsiahnutý estetický postoj hodnotiaceho. Výrazy *dobre vyráža alebo dobre (pekne) píska* zdôrazňujú oproti predchádzajúcim výrazom hudebné kvality nástroja. V súčasnosti by sme teda mohli hovoriť o dvoch odlišných spôsoboch vyjadrenia krásy zvuku fujary. Prvý, ktorý vyjadruje podobnosť so slovným vyjadrením, je na ústupe, kým druhý sa ešte stále formuje. Badáme, že spolu s týmto hodnotením sa mení aj konštrukcia nástroja a výrobcovia sa snažia vyrobiť nástroje, ktoré by lepšie zodpovedali novému zvukovému ideálu. Oproti niekdajšej *šušlavej, zachrípnutej* farbe sa dnes požaduje skôr jasný tón. Niekdajšia krása sa chápe viacmenej ako nedostatok nástrojov. Preto istý mladý fujarista ako odpoved na vyjadrenie krásy zvuku fujary povedal: *fujara zvoní*.

Ak je fujara zlá, nehrá pekne, hovorí sa, že je *planá, hluchá alebo že nevyráža*, pričom sa myslí predovšetkým na to, že má zle urobený

prieduch. Môže sa takisto povedať, že je *tupá alebo falošná*, prípadne, že *nemá peknú ozvenu*.

Na začiatku hry hrajú fujaristi *rozfuk*, *prefuk*, *prefukovanie*, *prepisok* alebo *rozozvuk*. Ak má táto časť charakter samostatnej melódie, hovorí sa, že hrajú *valaský signál* alebo *valaskú pieseň*.

Ked' fujarista hrá, hovorí sa, že prstami *preberá* po dierkach. Ozdobovanie melódie sa nazýva *cifrovanie*, prípadne podľa iného estetického ideálu aj *mumlanie*.

Pozoruhodné je oslovenie fujaristu, aby zahral. Okrem očakávaného *zahraj*, *zafujaruj*, *zapískaj*, *sfúkní*, *zadúchaj niečo*, povie sa aj *niečo nám povedz alebo porozprávaj dačo na tej fujare*. Tým akoby sa fujara vyzdvihovala do polohy, v ktorej sa hra podobá skôr slovnej výpovedi ako zvyčajnej hre iných hudobných nástrojov.

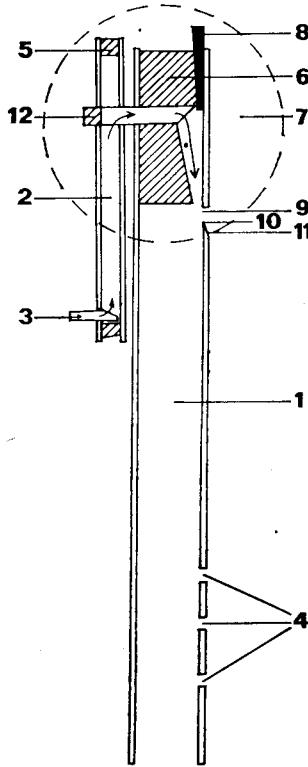
Hanlivé označenie fujary sa používalo iba zriedka. V takom prípade sa označovala ako *drúk* (*podže sem s tým drúkom*), *štipák*, *kôl*, *lievč* alebo *sladké drevo*.

Terminológia fujary*

fujara, fujera, píšťalka

1. **telo fujary**, fujera, hlavná fujera, píšťala
2. **vzduchovod**, vzduchová trubica, píšteľka, píšťalka k fujare, pomocná píšťalka, prípojka, fukár
3. **fúkač**, cecúl, cecúlik, spodný cecúl, cajclík, cumeľ, piskor, pípec, piskorík, náhubnák, náustok, nátišok
4. **dierky**, hmatové otvory; **horná, stredná, spodná dierka**, vrchnia, strednia, spodnia dierka
5. **zátka, štopeľ**
6. **klátik**
7. **prieduch**, hlásnica, hlásničková dráha, duša, vzduchová štrbina
8. **kožená zátkta**, duša, nút, štopeľ, upchávka
9. **hlásnička**, prieduchové okienko, prieduch, okienko, oblodčik, fujarový oblodčik, hlásnica
10. **hrana**, hrana prieduchu, jazýček, jazýčok, piskor
11. **výrez**, rez, jazýček
12. **spojka**, spájacia rúrka, vrchný cecúl (*prechodový cecúl*), spojkový cicík, spojovací kolík, vzduchová (spojovacia) trubička, prevod, prenosná trubica, prieduchový kolík

* Celý názvoslovny a jazykový materiál sa zozbieran v rámci výskumu, ktorý na základe osobitného dotazníka urobilo hudobné oddelenie Historického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave v spolupráci s pracovníkmi pripravujúcimi folklórny festival v Detve.

Otázky z dotazníka a odpovede respondentov týkajúce sa slov a výrazov spojených s hrou

Ako sa povie, keď fujara pekne hrá?

mumle, rozpráva, pekne fujerá (fujará), dobre vyráža, krásne (pekne) hrá, dobre (pekne) píska, je kvalitná, zvoní

Ako sa povie, keď fujara nevydáva výšky?

je tupá, planá, hluchá, falšuje, faľšuje, fučí, nevyráža, výšky nejdú

Ako sa povie, keď fujara nevydáva hĺbky?

nemá peknú ozvenu, je slabá, nedobrá, hluchá, šušle, má planý prieduch, nemá spodný tón

Ako sa povie, keď fujara nie je dobrá — nehrá dobre?

je zlá, planá, nanič, hluchá, šušle, je darobná, nevyráža, nehrá dobre, kazová /nekvalitná/

Ako volajú tóny, ktoré fujarista zahrá na začiatku, skôr ako začne hrať melódiu?

rozfuk, rozozvuk, prefuk, predfuk, prefukovanie, valaský signál, valaská pieseň

Ako sa volá to, kde fujarista ozdobuje melódii?

cifrovanie, zaciťrovanie, cifričky, prepletanie, pomumláva si na fujare /trilkovanie/

Čo robí fujarista prstami na dierkach?
preberá

Ako sa povie fujaristovi, aby zahral?

niečo nám povedz, porozprávaj dačo na tej fujare, zaťujeruj, zaťujaruj, zaťraj (nám) na fujare (fujari), zapískaj, zapískaj niečo, zadúchaj, zaťukni niečo, aby sfúkol, podže sem s tým drúkom

Ako sa povie fujaristovi, že pekne hral?

pekne (krásne) zaťujaral (zaťuheral), dobre (pekne, krásne) si fúkal (hral)

Ako sa povie fujaristovi, že zle hral?

nevie zapískat, nevie fujarať, nevie nič, zle hral, falšuje (sú ticho)

Ako sa volá človek, čo hrá na fujare?

fujarista (fujerista), fujarás

Čo musí urobiť fujarista, aby zahral vysoké tóny?

viac (silnejšie) podúchat, dobre sfúknut, pridať rozfuky, dodat sily, musí si vedieť prefúknut dychom, najprv sa musí dobre nadýchnuť

Aké sú posmešné názvy fujary?

kus dreva, kôl, drúk, štipák, sladké drevo, lievč, lieuč

Základné názvy z astronómie*

Astrofyzika 2

absorpčný koeficient

veličina vyjadrujúca množstvo žiarenia pohlteneho prostredím jednotkovej hrúbky

astrometrická dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej podvojnosť sa prejavuje zmenou vzájomnej polohy zložiek zistenou astrometrickými meraniami

asymetria spektrálnej čiary

odchýlenie profilu spektrálnej čiary od symetrie podľa jej stredu

atmosféra

plynný obal obklopujúci hustejšiu hlavnú časť kozmického telesa

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce Astronomickej terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 340–345; 14, 1980, s. 158–172 a 363–367; 15, 1981, s. 176–178).

Bidelmanova hviezda

hviezda (HD 160 641) v súhvezdí Strelca s anomálnym chemickým zložením

CN hviezda

hviezda, v ktorej spektre sa pozorujú intenzívne spektrálne čiary uhlíka a dusíka

čiarový absorpcný koeficient

absorpčný koeficient charakterizujúci absorpciu v určitej spektrálnej čiare

dlhoperiodická cefeida

starší názov cefeidy

dlhoperiodická premenná hviezda

premenná hviezda s períodou zmien jasnosti desiatky až stovky dní

dotyková dvojhviezda = kontaktná dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej obidve zložky vyplňajú svoje Rocheove laloky; ich hmoty sú v kontakte

Eddingtonova svietivosť

svietivosť hviezdy, pri ktorej tlak žiarenia prevyšuje vzájomnú gravitačnú prítažливosť jej častic

ellipticita tesnej dvojhviezdy

sploštenie hviezdného telesa vzniknuté vzájomným gravitačným pôsobením dvoch blízkych hviezd

emisia žiarenia

vysielanie (uvolňovanie) energie prostredia žiareniom

emisná čiara

spektrálna čiara jasnejšia ako spojité spektrum

emisný koeficient

veličina vyjadrujúca množstvo žiarenia vyžiareného prostredí jednotkovej hrúbky

farebná teplota

teplota, ktorú musí mať absolútne čierne teleso, aby rozloženie energie v jeho spektri bolo najbližšie rozloženiu energie v pozorovanom spektri (napr. hviezdy)

farebný systém

sústava dvoch alebo viacerých hviezdnych veľkostí definovaných pre vymedzené úseky spektra

fotoelektrický farebný systém

farebný systém fotoelektrickej fotometrie

fotoelektrický fotomer

fotomer na princípe fotoelektrického javu premeny svetla na elektrický prúd

fotometrická dvojhviezda = zákrytová premenná hviezda

dvojhviezda, ktorej podvojnosc pri vzájomnom zakrývaní zložiek spôsobuje zmeny jasnosti sústavy

funkcia hmotnosti (nehod. funkcia hmoty)

veličina úmerná hmotnosti zložiek dvojhviezdy pri neznámom sklene ich vzájomnej dráhy vzhľadom na pozorovateľa

funkcia svietivosti

funkcia udávajúca relatívny počet hviezd rôznych svietivostí v danom objeme priestoru

fyzická dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej zložky sú vzájomne gravitačne viazané, t.j. obiehajú okolo spoločného fažiska

hlavná zložka dvojhviezdy pozri **primárna hviezda****hlavné minimum** pozri **primárne minimum****H čiara**

spektrálna čiara ionizovaného vápnika s vlnovou dĺžkou $\lambda^o = 396.85$ nm

HRD = H-R diagram

značkové pomenovanie Hertzsprungovho-Russelovho diagramu

HR katalóg

značkové pomenovanie fotometrického katalógu Revised Harvard Photometry

H-R medzera

oblasť Hertzsprungovho-Russelovho diagramu medzi vetvou obrov a hlavou postupnosťou

hustota žiarenia

množstvo žiarivej energie obsiahnuté v jednotkovom objeme prostredia; jednotkou v sústave SI je J/m^3

hviezda neskorého typu

hviezda spektrálnej triedy K alebo M

hviezda raného typu

hviezda spektrálnej triedy O alebo B

hviezda podobná nove

hviezda, ktorej svetelná krivka alebo zmeny spektra sú podobné ako pri nove

hviezda podozrivá z premennosti

hviezda, pri ktorej boli pozorované náznaky premennosti, ale tá zatiaľ nebola dokázaná

chromosféra hviezdy

vrstva hviezdnej atmosféry medzi fotosfériou a korónou, ktorá rozhodujúcou miere ovplyvňuje vznik spektrálnych čiar hviezdy

index (B — V)

farebný index vyjadrujúci rozdiel medzi hviezdnymi veľkosťami v modrej (B) a vizuálnej (V) oblasti spektra

index (U — B)

farebný index vyjadrujúci rozdiel medzi hviezdnymi veľkosťami v ultrafialovej (U) a modrej (B) oblasti spektra

infračervené žiarenie

elektromagnetické žiarenie s rozsahom vlnových dĺžok asi od $1\mu m$ do 10 mm

integrálny absorpcný koeficient

absorpcný koeficient charakterizujúci absorpciu žiarenia v určitej oblasti spojitého spektra

intenzita spektrálnej čiary

množstvo energie vyžarené alebo pohltene v príslušnej spektrálnej čiare

jemná štruktúra čiary

vnútorná štruktúra spektrálnej čiary pozorovateľná len pri vysokej disperzii spektrogramu

K čiara

spektrálna čiara ionizovaného vápnika s vlnovou dĺžkou $\lambda_0 = 393,37 \text{ nm}$

kontaktná dvojhviezda pozri **dotyková dvojhviezda**

krátkoperiodická cefeida

starší názov premennej hviezdy typu RR Lyrae

metalická hviezda

hviezda spektrálnej triedy A s anomálne intenzívnymi spektrálnymi čiarami niektorých kovov

optická dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej zložky nie sú vzájomne gravitačne viazané, sú vo veľkej vzájomnej vzdialenosťi a do rovnakého smeru na oblohe sa iba premietajú

polodotyková dvojhviezda

dvojhiezdná sústava, v ktorej jedna zložka vyplňa svoj Rocheov lalok a jej hmotu je v kontakte s druhou zložkou

primárna hviezda = hlavná zložka dvojhviezdy

svetivejšia zložka dvojhviezdy zakrytá v čase primárneho minima

primárne minimum = hlavné minimum

okamih najnižšej jasnosti zákrytovej dvojhviezdy

prototyp skupiny premenných hviezd

hviezda, ktorej fotometrické, resp. spektrálne charakteristiky vystihujú základné identifikačné črty príslušnej skupiny premenných hviezd

pulzujúca hviezda

hviezda meniacu v pravidelných alebo nepravidelných intervaloch svoj objem

reflexná hmlovina

hmlovina svietiacia odrazeným svetlom

Rocheov lalok

objem ohrazený ekvipotenciálnou plochou obsahujúcou dva Lagrangeove body v restringovanom probléme troch telies

skanovať

1. postupne rozložiť a registrovať obraz objektu
2. pozorovať rýchlym spektrofotometrom

spektrofotometrický záznam

grafický znázornená závislosť intenzity žiarenia hviezdy od vlnovej dĺžky

spektroskopická dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej podvojnosť sa prejavuje periodickým rozštiepením spektrálnych čiar na zložky prislúchajúce spektrám jednotlivých hviezd

stred spektrálnej čiary

vlnová dĺžka, v ktorej má spektrálna čiara najvyššiu intenzitu

svetelná krivka

graficky vyjadrená závislosť zmien jasnosti premennej hviezdy

teleskopická dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej zložky možno odlišiť ďalekohľadom

teplota jasnosti

teplota, pri ktorej by absolútne čierne teleso emitovalo požorované množstvo energie danej vlnovej dĺžky

vizuálna dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej zložky možno odlišiť voľným okom

vizuálna hviezdná veľkosť

hviezdná veľkosť určená vizuálnym pozorovaním

vodíková čiara

spektrálna čiara z niektoréj súrady atómu vodíka

von Ziepelova teórema

teórema o vzájomnom vzťahu medzi lokálnou hodnotou gravitácie a svetivostou elementárnej plôšky na povrchu hviezdy

Wolfsova-Rayetova hviezda = W-R hviezda

hviezda spektrálneho typu W vyznačujúca sa vysokou efektívou teplotou, intenzívnym spojitém spektrom a širokými emisnými čiarami

zákrytová dvojhviezda

dvojhviezda, ktorej podvojnosť sa prejavuje vzájomnými zákrytmi jej zložiek

zákrytová premenná hviezda pozri fotometrická dvojhviezda

ROZLIČNOSTI

Čo je recessia?

Pri stretnutí so slovom *recessia* napríklad v spojení *urobiť niečo iba tak z recessie* zaujmú vnímateľnejšieho používateľa jazyka prinajmenej dve veci: predovšetkým jeho nie celkom zreteľný, akoby rozplývajúci sa význam a vnímanie tohto prvkú slovnej zásoby ako relatívne nového. Takýto postreh napokon objektivizujú aj fakty: slovo *recessia* sa v spomenutom význame v slovenských slovníkoch doteraz nezaznačuje a jeho používanie v literatúre možno sledovať zhruba od druhej polovice šesdesiatych rokov.

Pravda, slovo *recessia* má domovské právo v knižnej vrstve spisovanej slovenčiny už dávno a značí podľa slovníkov cudzích slov i podľa výkladového Slovníka slovenského jazyka toľko čo „ústup, ustupovanie“ a zretelne súvisí s latinským *recessus* (= ústup, vzdaľovanie sa, návrat atd.). Tvar *recessus* je vlastne particípium od slovesa *recedere* (= ustupovať). Slovo *recessia* však patrí k tým knižným výrazom, ktoré zo súčasnej slovnej zásoby v danom význame ustupujú, zastarávajú, alebo sa držia iba v špeciálnych odboroch (*recessia* značí v ekonomii spomalenie hospodárskeho vývinu, v práve ústup od zmluvy, prídavné meno *recessívny* sa používa v biológii napr. v spojení *recessív-*

ny gén atď.). Ale ako sa to v jazyku neraz stáva, aj takéto „odumierajúce“ slovo môže nečakane ožiť a s novým významom nadobudnúť priam protichodné štylistické zafarbenie. Slovo *recessia* je na to priam školským príkladom. Aby sme mohli bližšie charakterizovať nový význam tohto slova, uvedieme niekoľko príkladov zo súčasnej literatúry, i keď tento výraz je príznačný najviac pre hovorové (a aj hovorené) prejavy.

Zaujímavé doklady prináša napr. najnovšia próza Ivana Hudeca Ako chutí zakázané ovocie (Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1981): *Tvrdím, že recessia je istý druh nenávisti k životu. Toto je Vaškova recessia, trýzeň v manželstve. Taká nekonečná recessia. Neprizná sa k nej a stále v nej pokračuje* (s. 139). Na inom mieste sa v tejto knižke o recessii hovorí takto: *Nenechá sa predsa [Múčka] provokovať týmto samozvaným kazateľom poriadku alebo dôsledným recessantom, ktorý už vari premenil recessiu na presvedčenie a teraz ním otárauje éter* (s. 149). Význam slova *recessia* dobre osvetľuje aj situácia, keď hlavný hrdina knihy začal byť neprijemný. Analyzoval a komentoval správanie svojej spoločnosti. Začal vymyslenou štatistikou o čase, ktorý strávia ľudia jedením, o počte hľtov, ktoré človek tráví bez pocitu hľadu; o zozupe posadiť sa k stolu, keď je nás viac ako dvaja; o obžerstve, opilstve. Prečo neoslavujú ľudia narodeniny prechádzkou alebo behom?... — Prečo takto vravíte? — ozval sa Tomáš nevľúdne, — ako recessia je to dobré a stačilo (s. 143).

Všetky tri príklady ukazujú, že pod recessiou sa rozumie protikonvenčný postoj k niečomu, teda ústup, ustúpenie (tu je latinský základ *recessio*) od toho, čo je bežné, zaužívané, ústup od zvyčajných mradov. Tento protikonvenčný postoj sprevádza však vždy ešte jeden závažný znak, a to príznak žartovnosti, až samopašnosti. Recessia je preto typická najmä pre mladých ľudí, ktorí ju prejavujú nielen slovne (ako žart), ale veľa ráz aj v správaní a obliekaní (napr. uplatnením prvkov módy z iných období ap.). Ako vidieť, recessiu možno nazvať istý postoj so žartovným podtextom, ale aj naopak, žart založený na protikonvenčnom postoji. Jazyková prax i príklady z literatúry ukazujú, že slovo *recessia* sa bežnejšie využíva vo význame „žart (istého druhu), žartovanie, samopaš“. Svedčí o tom aj pomerne časté hovorové spojenie *urobiť niečo (iba tak) z recessie*. V súčasnom spisovnom jazyku má tento lexikálny prvok výrazný hovorový ráz, ktorý ostro kontrastuje s pôvodným knižným slovom *recessia*.

Od slova *recessia* sa dosť pohotovo utvárajú aj ďalšie odvodeniny: podstatné meno *recessista* (prechýlená podoba *recessistka*) označuje človeka obľubujúceho, resp. robiaceho recessiu. Od toho pomenovania sa ďalej tvorí prídavné meno *recessistický* a príslovka *recessisticky*. Analogicky podľa prídavného mena *secesný* utvoreného od substantíva *sece-*

sia sa niekedy tvorí od slova *recessia* aj adjektívum *recessný*. Stretli sme sa s ním napr. v spojení *recessná poloha hry* (Film a divadlo).

Aj s recessiou — ako s každým novým (a módnym) prvkom — treba narábať s mierou, a to tak v reči, ako aj v tom, čo toto slovo označuje.

Mária Pisárčiková

O slove *pík*

Znázorňovanie rozličných číselných údajov a vzťahov na diagramoch sa robí pomocou grafov. Najvyšší bod grafu sa volá *vrchol*, najnižší *sedlo*, resp. *maximum* a *minimum*. Od istého času sa vo viacerých odborných textoch, napr. v návrhoch štátnych noriem, stretávame v týchto súvislostiach s názvom *pík*, napr.: *odmeranie plôch pikov sa robi viacerými metódami; stanovenie plôch pikov sa robi integrátorom, planimetrom alebo výpočtom zo súčinu výšky piku a šírky v polovičnej výške; pomer výšky piku k jeho šírke atď.* V tehliarskej názvoslovnej príručke, ktorá vyjde v českom a slovenskom jazyku, sa tiež používa termín *pík*. Definuje sa ako „tá časť krvky, napr. DTA (= differenčná termická analýza), ktorá sa odkláňa a späť vracia k základnej osi, kde zmena teploty je nulová; pik môže byť endotermický (endoterma = spodok) alebo exotermický (exoterma = vrchol)“. Z uvedenej definície aj zo spomenutých príkladov vychodí, že sa pod pojmom *pík* nechápe iba vrchol krvky na grafe, ale celá krvka, ktorá je nad základnou osou aj pod ňou.

Slovo *pík* sa vyskytuje v angličtine aj v ruštine, preto ľahko jednoznačne povedať, z ktorého jazyka preniklo do češtiny aj do slovenčiny. Jeho grafická podoba a výslovnosť však ukazujú skôr na prenikanie z angličtiny (v angličtine *peak*, vyslov. *p̄hik*). V Anglicko-slovenskom technickom prekladovom slovníku (Alfa, 1975, s. 892) sa pri hesle *pík* uvádzajú tieto slovenské ekvivalenty: 1. *hrot, špica, špička*, 2. *vrchol, vrcholec, temeno* (vrchu), *štít, konciar*, 3. chem. *záona*, 4. lod. *koniec rahna*, 5. lod. *kolízny priestor*. V ruštine sa slovom *pík* (výslovnosť s krátkym i) pomenúva vrchol, štit, napr. *Pik Pobedy* — štit Vítazstva, *Pik Moskva* — štit Moskva, *Pik Komunizma* — štit Komunizmu atď. V ruskej odbornej terminológii sa slovom *pík* označuje „kulminácia, vrchol, kulminačný bod, špička“, napr. *pík razlivy Volgi* značí *kulminácia záplav Volgy*. Ruské ustálené spojenie *časy pik* má význam „špičkové hodiny, špičkový odber, špičkové zataženie“.

V terminologickej práci sa často uplatňuje tendencia používať kvôli všeobecnej zrozumiteľnosti domáce názvy. Pravda, ak na pomenovanie istého javu alebo reálne nemáme primerané domáce pomenovanie, preberáme termíny z toho jazyka, v ktorom sa už daný termín ustálil,

najmä ak presne vystihuje pomenúvanú realitu a je známy v medzinárodnom meradle. Z citátov, ktoré sme uviedli na začiatku, vychodí, že termínmi *vrchol* a *pik* sa pomenúvajú odlišné javy, lebo termínom *vrchol*, resp. *maximum* sa označuje vrchol krivky na grafe, kým terminom *pik* sa rozumie časť krivky nad základňou aj pod ňou.

Eva Rísová

Kontrakultúra

Výraz *kontrakultúra* patrí v slovenčine medzi tie nové slová cudzieho pôvodu, ktoré z odbornej oblasti, kde sa zjavili najprv, prenikajú aj do iných sfér. Substantívum *kontrakultúra* (anglický ekvivalent *counter culture*, ruský *kontrkultura*, nemecký *Kontrakultur* atď.) sa terminologizovalo vo význame „sociálne hnutie, nálady, resp. ideológia istej časti mládeže (najmä študentstva, hippies, členov rôznych komún a pod.) namierené proti oficiálnej politike, kultúre, morálke a náboženstvu, ktoré sa rozšírilo v 60. a 70. rokoch nášho storočia vo všetkých vyspelých kapitalistických krajinách ako výraz živelného protestu neproletárskej mládeže proti niektorým javom buržoáznej kultúry“ (podrobnejšie o tom Bogomolov, A. S.: *Súčasná buržoázna filozofia a náboženstvo*. Bratislava, Pravda 1979, s. 309—402). O tomto hnutí sa písalo aj u nás (doklady máme zo sociologickej, filozofickej a vedeckoateistickej literatúry z konca 70. a zo začiatku 80. rokov, ale aj z publicistiky: z Pravdy a Nového slova), no termín *kontrakultúra* pre jeho novost zatiaľ nezachytáva ani jedno naše slovníkové dielo.

Výraz *kontrakultúra* je etymologicky, resp. z hľadiska svojej vnútornnej formy, celkom priezračné slovo, ktoré vzniklo spojením latinskej predložky *contra* s latinským slovom *cultura*. Na otázku, či by tu neboli vhodnejší termín *protikultúra*, ktorého adjektívnu odvodeninu slovenčina má, treba odpovedať záporne. Vychádzame pritom z toho, že úplná väčšina zložením s prvou časťou *kontra-* sa v slovenčine spája s pôvodne cudzím (grécko-latinským) základom (porov. napr. *kontradikcia*, *kontraaktáva*, *kontrapunkt*, *kontrarevolúcia*, *kontracepcia* a pod.), kým zložka *proti-* sa spája zasa skôr s domácom základom (*protijed*, *protihráč*, *protivietor* a pod., hoci na druhej strane je aj *protiakcia*, *protiargument*, *protidemonštrácia*). Osobitnú dôležitosť pripisujeme však predovšetkým tomu, že výraz *kontrakultúra* je terminologicky ustálený v špecifickom význame. Adjektívum v spojeniach *protikultúrny čin*, *protikultúrne vzťahy*, ktoré uvádzaj Slovník slovenského jazyka (zv. 3, s. 638), je neterminologického rázu a má význam „namierený proti kultúre vôbec“ (substantívny tvar *protikultúra* ani nie je doložený). V tejto súvislosti je zaujímavé upozorniť, že pred-

pona proti- v niektorých prípadoch, ako sú napr. *protirevolúcia*, *protirevolučný*, *protirevolucionár*, *protispionáž*, *protispionársky* [zaznamenáva ich Slovník slovenského jazyka 3, s. 641—642], sa novšie nahradza predponou *kontra-*. Dnes sa už namiesto nich používajú výlučne podoby *kontrarevolúcia* a *kontrašpionáž* s príslušnými odvodeninami.

Možno očakávať, že výraz *kontrakultúra*, ktorý sa po prvýkrát objavil podľa všetkého v Rojakovej knihe *Ako sa robí kontrakultúra* (How to do counter culture. London, 1968) a ktorý sa v slovenčine širšie používa iba od konca 70. rokov, si nájde svoje miesto aj v našich jazykových príručkách.

Slavo Ondrejovič

SPRÁVY A POSUDKY

Seminár o transkripcii a skloňovaní antických mien

Z iniciatívy Slovenskej jednoty klasických filológov usporiadali Slovenská jednota klasických filológov, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 19. 11. 1981 pracovný seminár venovaný problematike transkripcie a skloňovania antických mien. Cieľom seminára bolo prediskutovať za účasti jazykovedcov slovakistov a odborníkov v oblasti klasickej filológie a redaktorov — predstaviteľov vydavateľstiev, ktoré publikujú vedeckú a umeleckú antickú literatúru, aktuálne problémy súvisiace s rozkolísanostou jednotlivých vydavateľských úzov v prepisovaní a skloňovaní antických všeobecnych a vlastných mien a urobiť prípravné kroky na odstránenie neželateľnej nejednotnosti v tejto oblasti. Na seminári sa zúčastnili okrem pracovníkov usporiadateľských inštitúcií zástupcovia z Katedry klasickej filológie FFUK v Bratislave, z Archeologického ústavu SAV v Nitre, z Ústavu pro jazyk český ČSAV a zo všetkých zainteresovaných slovenských vydavateľstiev: Tatran, Slovenský spisovateľ, Pravda, Obzor, Mladé letá, ale aj z vydavateľstiev Smena, Alfa, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Šport (dovteda 58 účastníkov). O seminár prejavili záujem a iba z vážnych príčin (ochorenie, neplánovaná služobná cesta) sa nemohli zúčastniť zástupcovia z Kabinetu pro studia řecká, rímská a latinská pri ČSAV a z vydavateľstva Svoboda v Prahe.

Spontánny záujem zainteresovaných vydavateľstiev o účasť na seminári, ale aj účasť z vydavateľstiev, ktoré uverejňujú predovšetkým inú ako antickú literatúru, dokazuje, že transkripcia a skloňovanie antických mien, a najmä kolisanie a pohyb v tejto oblasti predstavujú problém, ktorý je iba zdanlivo okrajovým problémom slovenského pravopisu a tvaroslovia. Jeho aktuálnosť zvýšuje zvýšená aktivita vo vydávaní diel antického dedičstva.

V mene usporiadajúcich inštitúcií otvoril rokovanie riaditeľ Jazykovedného ústavu E. Štúra dr. J. Kačala, CSc. Problematicu transkripcie a skloňovania antických mien zaradil do širšej oblasti preberania a zdomáčňovania cudzích slv a odporúčal ju riešiť z hľadiska zásad používaných v jazykovej kultúre.

Referáy, ktoré odzneli na seminári, sú publikované v tomto čísle časopisu. Odkazujeme na príspevky J. Horeckého, K. Palkoviča, L. Dvonča, I. Masára a D. Škoviera. (O skloňovaní antických mien porov. aj Dvončov príspevok v časopise Slovenská reč, 47, 1982, v tlači). V našej správe sa sústredíme na diskusiu.

Ako ukázali pripravené i spontánne diskusné príspevky, z hľadiska prekiadateľskej a editorskej praxe sú aktuálne najmä tieto okruhy problémov: označenie kvantity, prepis niektorých aspirovaných spoluhlások (*th*); podoba substantívneho kmeňa, ktorý má byť základom na ďalšie odvodzovanie, najmä tvorenie adjektív; sledovanie dvojstupňovej či jednotnej línie v kodifikácii; otázka, kto je v prvom rade kompetentný robiť úpravy.

V centre pozornosti bol problém označovania či neoznačovania dĺžok, dotkli sa ho viacerí diskutujúci. Aj z odbornej literatúry o transkripcii a z vydavateľskej praxe sa možno presvedčiť o tom, že práve v tejto otázke sa prejavuje tendencia postupovať z jedného extrému do druhého. Takto sa situácia javí najmä v češtine (porov. kolektívny príspevok oddelenia jazykovej kultúry a štýlistiky ÚJČ ČSAV v časopise Slovo a slovesnosť, 37, 1976, s. 137—151; L. Vidman, K psaní řeckých a latinských jmen v češtine, Zprávy Jednoty klasických filologov pri ČSAV, 21, 1979, s. 28—34). Po neoznačovaní dĺžok napr. u F. Stiebitza, po istých kompromisoch a po pokuse o úplnú reštitúciu pôvodných dĺžok v obidvoch významných encyklopédiah: *Encyklopédie antiky* (Praha 1973), *Slovník antické kultury* (Praha 1974), ktorý viedol k mnohým nedôslednostiam a nejasnostiam, sú dnes nielen bohemisti, ale aj sami českí klasickí filológovia jednotne za to, aby sa od označovania dĺžok úplne upustilo — s výnimkou celkom počeštených mien ako *Hadrián* (porov. i Vidman, op. cit., s. 31). Na seminári, o ktorom referujeme, sa za zachovávanie dĺžok podľa stavu v gréctine a latinčine aspoň v poézii prihováral najmä V. Mihálik, ktorý ako prekladateľ antickej poézie zdôrazňoval estetickú hodnotu kvantity. Opačný názor zastával J. Špaňár. Príkladmi z prekladov M. Okála i samého V. Mihálka dokazoval, že napodobňovanie gréckych dĺžok neukazuje ich funkčnosť v slovenských prekladoch, naopak, môže myliť (porušuje sa daktýri).

V. Mihálik poukazoval na to, že dĺžka tvorí čosi menej strohé ako rytmus (prízvukové pomery jazyka). Pri zachovávaní dĺžok možno vyjadriť estetický pôsobiaci napäťa medzi dĺžkou a prízvukom. J. Špaňár vo svojich prekladoch filozofických textov postupuje v súlade so slovenskou kodifikáciou, pôvodné grécke dížky neprepisuje, píše dížky len tam, kde sú v slovenskej výslovnosti bezpečne ustálené (napr. -ón). Vhodnosť takéhoto postupu ilustrovala K. Buzássyová na grafike uplatnenej v antológii z diel filozofov vo zväzku *Predsokratici a Platón* (Bratislava 1970).

Potrebu zachovávať pri prepisovaní *th* odôvodňoval V. Zamarovský tým, že v gréctine bol medzi *tñ* a *t* väčší rozdiel, než je v dnešnej slovenčine rozdiel medzi hláskami *s* a *z*. V. Mihálik opäť estetickými dôvodmi, úsilím napodobniť zaujímavú syntézu medzi hrdeľnými spoluhláskami sprevádzanými veľkým množstvom samohlások a dvojhálosok. Argumentácia sa teda hľadá v stave pôvodného jazyka. Podľa viacerých diskutujúcich (J. Horecký, V. Bunčáková, bohemisti z ÚJČ ČSAV) situácia v pôvodnom jazyku nie je rozhodujúca. Podľa V. Bunčákovej väčšina klasických filológov na Slovensku si uve-

domuje, že píše pre slovenského čitateľa a v slovenčine a je ochotná rešpektovať štruktúrne zákonitosti slovenčiny. Viacerí diskutujúci z redakcií poukázali na to, že značným problémom je neistota v tom, aký základ (kmeň) slova treba brať do úvahy pri tvorení prídavných mien (*rodský* — *rodoský*; *argoský* — *argejský* ap.).

Závažný problém všeobecného charakteru je to, či pri kodifikácii a úsilí o odstraňovanie nejednotnosti preferovať dvojstupňovú kodifikáciu — jednu pre texty odborného charakteru rešpektujúcu vo väčej miere pôvodný stav v gréctine a latinčine a druhú pre popularizačné diela a pre beletriu odrážajúcu adaptačné procesy —, alebo či sa neusilovať o jednu (jednotnú) kodifikáciu. Diskusia podporila skôr dvojstupňovosť kodifikácie, niektorí účastníci, napr. J. Špaňár, však vidia v takomto riešení nevhodný kompromis, o pôvodnej podobe mien v gréctine a latinčine môžu čitateľia získať informácie v menných registroch. Pred príliš zjednodušenou transkripciou varoval v liste poslanom na seminár L. Vidman. Za pestovanie povedomia gréckeho pôvodu mena sa prihováral P. Kuklica, konkrétnie cesty k takému pestovaniu však nenaznačil.

Ukázalo sa, že ani v rámci jedného vydavateľstva sa zatiaľ nedarí dosiahnuť názorovú zhodu. Vidno to aj z pokusu o kolektívne stanovisko redaktorov z vydavateľstva Tatran k prediskutávaným problémom (tlmočila ho T. Kusá). Želaním je, aby kodifikátori vytvorili čo najjednoduchší systém, pokiaľ možno s čo najmenším počtom výnimiek. Väčšina redaktorov dáva prednosť adaptácií, napriek tomu niektorí sú za originálnu podobu, lebo poslovenčovanie stáhuje identifikáciu. V praxi sa ľahko uplatňuje frekvencia ako kritérium na rozhodovanie o adaptovanej či originálnej podobe. Pochybnosti vyvoláva aj téza, podľa ktorej by o spôsobe transkripcie malo rozhodovať to, či ide o historickú alebo mytologickú postavu. Priemerný čitateľ to sotva dokáže rozoznať. Nakoniec redaktori Tatranu uviedli rad konkrétnych otázok, na ktoré očakávajú od jazykovedcov odpoveď (výber kmeňa na tvorenie adjektíva, zdvojené spoluľásky, otázka, ktorý jazyk — východiskový či slovenčina — je rozhodujúci pre určenie rodu substantíva ap.). V diskusii sa teda prejavila istá nespokojnosť s doterajšou slovenskou kodifikáciou, hoci českí bohemisti súdia (porov. i citovaný kolektívny príspevok v Slove a slovesnosti, 1976, s. 174), že pravopisná a tvaroslovňa kodifikácia antických mien v slovenčine je pre české úvahy tohto druhu v mnohom inšpirujúca nielen svojou praktickou účelnosťou, ale aj ako príklad toho, ako možno princípy funkčne zamierenej jazykovedy chápajúcej jazyk ako vnútorme sklbenú a usporiadanú sústavu premietnuť aj do predpisov majúcich vzťah ku kultúre jazyka.

Závery zo seminára o prepisovaní a skloňovaní antických mien formuloval J. Horecký. Nespokojnosť s kodifikáciou je podmienená jej zaostávaním za jazykom, ktorý ako živý organizmus sa vyvíja. Jazyk je dynamický systém, ktorý má vyhovovať súčasnej spoločnosti. Aj keď sú otázky prognózovania zatiaľ nejasné, vieme, že kodifikáciu robíme pre tých, ktorí nebudú vedieť po latinsky a po grécky. Sociolinguistické faktory, mieru klasického vzdelenia, ktorú poskytuje naša dnešná vzdelenácia sústava, nemožno ignorovať. Z pedagogického hľadiska je želateľné, aby systém prepisovania bol jednoduchý. Je však možná dvojstupňová kodifikácia. Právo na básnickú licenciu sa neupiera, ide o to, aby sa nepredstavovala ako úzus.

Seminár splnil svoj cieľ: ukázať, kde sú problémy, a získať poznatky o postojoch pracovníkov z vydavateľskej praxe k otázkam transkripcie a skloňovania antických mien. Ukázal, že riešenie nastolených problémov je skutočne aktuálne. Ako prvý krok na toto riešenie sa prijal záver, že usporiadateľia budú tlmčiť novému výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti návrh, aby sa ako kompetentný orgán na riešenie otázok transkripcie a skloňovania antických mien ustálila interdisciplinárna komisia zložená z jazykovedcov slovakistov, z klasických filológov, archeológov i redaktorov z príslušných vydavateľstiev. Komisia bude môcť pri svojej práci zovšeobecniť poznatky z diskusie, ktorá odznela na tomto seminári, a využiť aj súpisy antických mien, ktoré sa vypracovali vo vydavateľstve Tatran (v edícii Estetická knižnica), v nakladatelstve Pravda, ako aj v práci, ktorú v rámci ŠVOČ vypracovali poslucháči slovenčiny a latínčiny na FFUK v Bratislave. Komisia by mala pracovať tak, aby jej závery boli koordinované s prácou českých bohemistov a klasických filológov.

Klára Buzássyová

Profesor Ján Oravec zavŕšil šestdesiatku

Univ. prof. PhDr. Ján Oravec, doktor filologických vied — člen redakčnej rady nášho časopisu —, prejde 1. júna tohto roku (1982) šiestu desiatku svojho života.

Keď sme pred desiatimi rokmi (KS, 6, s. 182) pripomíname jeho päťdesiatku, okruhy pedagogickej i vedeckej aktivity, bol J. Oravec jedným z vedúcich vedeckých pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V šiestej dekáde svojho života (od r. 1977) zmenil pracovné miesto: prešiel na Pedagogickú fakultu do Nitry, kde na širšej základnej pokračuje v práci, ktorú niekoľko rokov predtým vykonával externe. Tam dosiahol cieľ svojho vytrvalého usilovania: učiť mladé vysokoškolské pokolenie.

Heslovite zapakujeme osnovu jeho života.

— J. Oravec sa narodil 1. júna 1922 v Rozbehoch (teraz súčasť Cerovej, okres Senica) — učiteľ na národných školách a profesor gymnázia (1942—51) — pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (1951—1976, hodnosť CSc. 1957, DrSc. 1967, doc. 1968) — Pedagogická fakulta Nižna (1977 — podnes; univ. prof. 1981).

Výskumná (vedecká) a pedagogická aktivita J. Oravca sa poberá v šiestom desaťročí jeho života tými kolajami, ktoré sme načrtli pri jeho päťdesiatke; prehľbuje sa a rozrastá. Je to vlastne dvojjediná aktivita: práca v škole mu nastrojuje problémy, resp. ich doriešenie, a na druhej strane výsledky výskumu (vlastného i sprostredkovanejho) potom sa usiluje pohotovo odovzdať mladým ľuďom v škole.

Výskumné okruhy J. Oravca určilo najmä to, že v Jazykovednom ústavе Ľudovíta Štúra prešiel učnovskými rokmi dialektológie, trocha i lexikografia a potom tovarišskými rokmi v spisovnom oddelení, ktoré výrazne poznačila účasť na kolektívnom diele *Morfológia slovenského jazyka*. Okrem kapitoly o zámenach J. Oravec napísal do nej kapitolu o predložkach (súvisi s jeho

knižnou prácou *Väzba slovies v slovenčine*, 1967) a potom predložky spracoval i v knižnej monografii *Slovenské predložky v praxi* (1968).

Zámená, väzba slovies spolu s problematikou predložiek (o nej sa aj diskutovalo), ale i funkcia pádov s pokusom nájsť ich systémovú viazanosť — to je jadro, okolo ktorého sa návratne vrství a rozrastá výskumná práca J. Oravca, podávaná doma, ale i na zahraničných slavistických konferenciach.

S prácou o väzbe slovies, pri ktorej J. Oravec použil veľmi bohatý dokladový materiál, súvisí aj seriál článkov v našom časopise o väzbách s jednotlivými pádmi (pozri KS, 1976 — genitív, 1977 — datív, 1978 — inštrumentál). V tejto súvislosti možno spomenúť otázku nastolenanú v škole pri vyučovaní gramatiky (syntaxe), ako ohraničiť predmet a príslovkové určenie. Tento problém rieši J. Oravec najprv pre školu v článku *Odlišovanie predmetu od príslovkového určenia* (*Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 1973) a potom všeobecnejšie v článku *De la limitation de l'object par la transformation en slovaque* (Recueil, 1977).

Svoj záujem o výskum nárečí predĺžil J. Oravec zostavením dotazníka *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach* (1974). Táto jeho práca sa vnútorne zväzuje s výskumom syntaxe spisovnej slovenčiny (doteraz pracoval najmä okolo problematiky priraďovacieho súvetia).

J. Oravec bol a je svojím osobnostným založením učiteľ; menili sa iba stupne škôl, na ktorých účinkoval. Dnes ako kvalifikovaný vysokoškolský profesor Pedagogickej fakulty v Nitre odborne pripravuje budúcich učiteľov, slovenčinárov. — Nás priebojný a svieži šesťdesiatnik sa vždy rád učil a ochotne poučil z dobrých prameňov; teraz priam zápalisto učí a pouča svojich poslucháčov. Aby táto práca bola dobre osnovaná a organizovaná, zúčastnil sa na zostavovaní osnov slovenského jazyka pre vysoké školy (1980).

A ďalej, istará sa, aby študenti mali z čoho študovať. Zostavuje preto svojim poslucháčom skriptá (napr. *Morfológia spisovnej slovenčiny*, 1979 a v tlači je jeho vysokoškolská učebnica syntaxe). O ďalšie vzdelávanie učiteľov slovenského jazyka sa J. Oravec zaslúžil organizovaním prednášok v spolupráci s Pedagogickým ústavom mesta Bratislavu a zredigoval z nich výbery pod názvom *O slovenčine pre slovenčinárov* (I. 1972, II. 1973, III. 1975, IV. 1978, V. 1980).

Dotkli sme sa učňovských a tovarišských rokov J. Oravca, veríme, že i v majstrovských rokoch bude pripravene a statočne pracovať v obidvoch svojich záujmových smeroch a takejto práci priučí aj svojich poslucháčov. Do ďalších rokov želáme univ. prof. Jánovi Oravcovi zdravie, ale i to, aby živo rozvíjal spoluprácu s vedeckým pracoviskom, cez ktoré sa dostal do vysokoškolskej pedagogickej praxe, spoluprácu prostredníctvom Kultúry slova, ale aj ako predseda pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti v Nitre.

Pevné zdravie a za katedrou vysokej školy môdru rozvážnosť v odbornej príprave dobrých učiteľov slovenského jazyka.

Gejza Horák

Za Albínom Baginom

Zofali brezu... Predčasne dozneli baladické piesne, poludňajšie slnko zastriel absurdný mesačný svit. V najväčšom rozkmitie svojho tvorivého vzopäťia nás navždy opustil popredný slovenský literárny vedec PhDr. Albín Bagin, CSc., pracovník Filozofickej fakulty UK (19. 12. 1939 Žilina — 15. 1. 1982 Bratislava).

A. Bagin po absolvovaní Filozofickej fakulty UK v Bratislavе (odbor slovenčina — ruština) prichádza na východné Slovensko. Od r. 1963 pôsobil v Československej televízii ako dramaturg a vedúci programu. Od šk. r. 1966/67 pracoval na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove; prednášal teóriu literatúry a súčasnú slovenskú literatúru. Odtiaľ v šk. r. 1977/78 odišiel na svoju „alma mater“ — na Katedru slovenskej literatúry a literárnej vedy FF UK v Bratislavе.

Rozsiahle literárnoteoretické a literánrokritické dielo A. Bagina (knižné práce *Priestory textu*, 1971; *Literatúra v premenách času*, 1978; *Obrázky a myšlienky*, 1979, spoluautor; *Vitalita slovesnej tvorby*, 1982; v tlači sú ďalšie dve monografické diela) však nie je torzom. Je to úchvatné a múdre uvažovanie o literatúre ako vzrušujúcej tvorbe, ale aj o jej jazykovo-štylistickom pozadí, o jej zmysle a poslaní. Priam symbolicky to vyjadril v jednej zo svojich esejí v knižke *Literárne etudy* o mieste poézie v súčasnom svete: „Poézia v modernom veku plní úlohu korektívnu, spája človeka s jeho dobou, pôsobí obrodzujúco v nádeji, že sa objavy človeka neobráťia proti nemu. Dáva svetu našej civilizácie ľudský rozmer. Je to málo? Je to veľa? Zdá sa, že je to dosť, aby sa ani dnes nestala zbytočnou.“

Veľmi intenzívna bola spolupráca A. Bagina s rozhlasom, televíziou, literárnymi a odbornými časopismi, s vydavateľstvami, vedeckými, kultúrnymi a pedagogickými inštitúciami. Bol po viac rokov (1975—1978) pravidelným prispievateľom aj do nášho časopisu ako spoluautor bloku o jazyku vybraných popredných predstaviteľov slovenskej poézie, prózy aj literárnej kritiky (J. Kráľ, P. Dobšínský, I. Krasko, L. Novomeský, D. Chrobák, A. Matuška, A. Plávka, J. Kostra, P. Horov; v rukopise zostali rozbory jazyka J. Smreka, J. Bottu, P. O. Hviezdoslava, M. Kukučína a R. Jašíka). S typickou interpretačnou obratnosťou a so schopnosťou metonymického zovšeobecňovania a viednia širokých súvislostí odhaluje dominanty ich jazyka a štýlu a premieta ich do tematického tkaniva textu i do celostnej estetickej výpovede o skutočnosti. V ľinej zo svojich esejí o jazyku v literárnej komunikácii, uvažujúc o hraničiach slova, píše: „Hranice slova v umeleckom teste sú hranicami nášho estetického osvojovania si skutočnosti. Výrazové možnosti jazyka a pomenovacie schopnosti slova sa rozširujú v dialektickej spätosti s procesom poznávania. Pomenovať vieme to, čo sme ešte nepoznali, no i naopak — nepoznáme to, čo sme nepomenovali. Do tejto situácie prichádza spisovateľ, aby artikuloval nové zážitky a evakoval zázračnosť reality... Diela všetkých popredných slovesných tvorcov sú skrytými i otvorenými chválami na jazyk. A tento záver by mohol byť úvodom nových úvah na veľkú a nevyčerpateľnú tému „spisovateľ a slovo“.“

Slovo bolo pre Albína Bagina veľkým ľudským zázrakom, uchvacujúcim

sprievodcom na ceste priestormi literatúry, čarodejom odklínajúcim presné i tušené významy, kľúčom k človeku, reprezentantom národa, jeho histórie, kultúry a vedy, mágiou i fluidom. Tak ho interpretoval vo svojich jemných a hľavých rozboroch literárnych textov, vedel v ňom vytušiť tóny flauty i zvuk zvona. Tak ho cizeloval aj vo svojom štýle: jeho veta je precízna, čistá, i v svojej obraznosti jednoznačná, „nabitá“ denotátmi; niet v nej zbytočného ornamentu a nefunkčného gesta, vyžaruje z nej originálna myšlienka a prenikávateľné poznanie.

Zotali brezu... Albín Bagin nám svojím bolestným odchodom odkryl jeden z archetypálnych zmyslov tejto svojej balady. Ale zároveň nás prekvapil, že človek zostáva v slove.

Ján Sabol

Neodborný odborný preklad

(SALTON, G.: Prieskumový informačný systém. Preložil M. Bako. Bratislava, ALFA 1981. 587 s.)

Vydavateľstvo ALFA už dlhé roky venuje sústavnú pozornosť pôvodnej i preloženej literatúre z oblasti kybernetiky, počítačovej techniky a informatiky. V značnom počte vydaných titulov tak prispelo aj k tvorению a ustanoveniu odbornej terminológie z uvedených odborov.

Do radu vydávaných diel tohto druhu patrí aj rozsiahly preklad z práce G. Saltona a jeho spoluautorov, zhŕnutých pod názvom *Prieskumový informačný systém*. V tomto preklade však prekvapuje, ako málo pozornosti sa venovalo lexičkej a štýlistickej úrovni slovenského textu. Pretože nemáme k dispozícii originál, obmedzíme sa vo svojich poznámkach len na kapitolu venovanú otázkam jazykovej analýzy: tu sa odvážime niektoré nevhodné riešenia pri preklade komentovať aj na základe vlastného (a jazykovedného) vedomia.

Z hľadiska terminológie možno mať námetky azda len proti tvarom *plurálna, singulárna forma* (s. 150), lebo tu sú bežné podoby *plurálová, singulárová forma*. Nie je jasné, čo sa myslí pod *morfologickými tvarmi slovesných koncoviek*, keď sa hovorí, že *prípony sloves by mali zahrňovať spoločné koncovky -ed, -ing, -s, ako aj slovesné koncovky, ako „fy“ s ich morfologickými tvarmi* (s. 150). Ak by šlo o tvary ako *fying, fyied*, je to zbytočné komplikovanie, lebo koncovky *-ing, -ed* sú už uvádzajú tesne predtým. Nie je jasný výraz *iné časti jazyka* v kontexte *zámená, kolektívne mená a iné časti jazyka sa používajú ako odvolávky na entity známe z kontextu* (140).

Oveľa, viac však prekvapuje používanie bežných, neterminologických slov v takých súvislostiach, ktoré v súčasnej spisovnej slovenčine nie sú bežné, ba niekedy sú až nesprávne. Na s. 140 sa napr. hovorí, že mnohé tažkosti vyplývajú zo *zložitosti jazyka a z nepravidelnosti, ktoré ovládajú jeho syntaktickú a sémantickú štruktúru*. Keby tažkosti skutočne ovládali štruktúru, nedal by sa jazyk vôbec používať. Malo sa azda povedať, že *v syntaktickej*

a sémantickej štruktúre jazyka sú, existujú isté nepravidelnosti. Alebo na s. 151 sa píše, že *ďalšie obmedzovanie bude spočívať v požadovaní, aby pojem... bol syntaktický závislý od pojmu*. Azda tu malo byť, že *ďalšie obmedzenie vyplýva z požiadavky, aby pojem...* Nezrozumiteľné je spojenie *prevádzka spočíva v používaní poradových čísel* (149). Ako z kontextu vyplýva, treba vyjadriť fakt, že *používanie poradových čísel prispieva k efektívnej technike porovnávania*. Alebo: *technika porovnávania ako časť prieskumového systému zabezpečuje normu, na ktorej možno merat rôzne typy slovníkov* (147). Zo súvislostí nám tu vychádza, že ide o normu, pomocou ktorej možno porovnávať rozličné typy slovníkov. Podobné je spojenie možno zostaviť *frázové slovníky na kombináciách vysokorekventovaných slov* (150); slovník azda možno zoštaviť zo slov alebo slovník môže byť založený na kombináciách slov. Alebo: *volba týchto slov môže spočívať na frekvenčnej charakteristike* (157): *volba môže závisieť, môže byť založená a pod.*

Neobratné sú niektoré štylizácie. Napr. na s. 146 sa píše: *Toto potom potvrdzuje dobre známu skutočnosť, že akýkoľvek nástroj vyhľadávania treba konštruovať s prihlásaním na prostredie, v ktorom sa predpokladá, že bude operovať*. Azda by tu malo byť: *s prihlásnutím na prostredie, v ktorom sa podľa predpokladov bude operovať alebo s prihlásnutím na predpokladané prostredie, v ktorom sa bude operovať*. Na s. 157 sa zase konštatuje, že jednou z prvých predstáv o automatizovanom informačnom prieskume bolo použitie slov obsiahnutých v dokumentoch. Tu by sme navrhli: *jedným z prvých riešení bolo použitie slov*.

Veľmi zložito a nezreteľne je formulovaná táto myšlienka: *Aby sme mohli urobiť rozhodnutie týkajúce sa podobnosti medzi dvoma vektormi vlastností, treba vypočítať koeficient podobnosti medzi nimi. V tejto práci je najlepšie použiť asymetrický koeficient tak, že podobnosť medzi výrazom i a výrazom j nie je nevyhnutne tá istá medzi výrazom j a výrazom i*. (s. 164). Ide tu zrejme o to, že ak máme porovnať, resp. zhodnotiť mieru podobnosti medzi dvoma vektormi, treba vypočítať koeficient podobnosti. Ale potom v nijakom prípade nie je jasný vzťah medzi výrazmi i a j na jednej strane a výrazmi j a i na druhej strane. Z textu totiž nie je jasné, či ide o vzťah symetrický alebo asymetrický alebo či tam azda nechýba spojka ako: *podobnosť medzi i a j nie je nevyhnutne taká istá ako medzi výrazom j a i*.

Na nepripustné použitie prechodníkovej konštrukcie máme tu tiež názorný príklad: *Uvažujúc o špecifickom mieste daného pojmu v hierarchii, mal by tento závisieť od používateľov a od typu rozšírenia* (s. 156). Jednoduchšie by sa uvedená myšlienka mohla vyjadriť napríklad takto: *Pokial ide o špecifické miesto pojmu v hierarchii, malo by závisieť od používateľa a od typu rozšírenia*. Alebo ešte jednoduchšie: *Miesto pojmu v hierarchii by malo byť dané typom jeho rozšírenia*.

Svojazne sa využívajú, resp. nevyužívajú čiarky na vydeľovanie istých častí vety. Napr. na s. 151 sa píše: *Za týchto podmienok frázový slovník sa zakladá na kombináciach pojmových kategórií, (!) obsiahnutých v tezaure skôr ako na kombináciach slov*. V nasledujúcom odseku sa veľmi blízka myšlienka formuluje takto: *Alebo prítomnosť frázy možno dedukovať (!) kedykoľvek sú prvky umiestnené v tej istej vete daného dokumentu skôr, (!) ako*

iba v rozmedzi toho istého dokumentu. V prvej citovanej vete sa má azda povedať, že frázový slovník sa zakladá skôr na kombináciách pojmových kategórií než na kombináciach slov. Pritom výraz *obsiahnutý* v tezaure treba hodnotiť ako tesný prílastok, a preto ho nemožno oddelovať čiarkami. Druhá veta má podľa našej interpretácie takýto zmysel: *Na prítomnosť frázy možno skôr usudzovať v rámci danej vety než v rámci celého dokumentu.* Ak by sme nechali vetu v pôvodnej podobe, musí prísť čiarka pred spojku *kedykolvek a nesmie byť čiarka pred spojkou ako.*

Uvedené príklady, obmedzené — znova to zdôrazňujeme — len na jednu kapitolu o jazykových otázkach, teda na kapitolu profesionálne blízku recenzentovi, v značnej mieri skresľujú informáciu, ktorú chce čitateľ získať o prieskumových informačných systémoch.

Ján Horecký

Tri poznámky o knihe so psychologickou tematikou

(BUBELINI, J.: Psychológia profesionálneho vývinu mládeže. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 160 s.)

Inštruktívna knižka adresovaná predovšetkým učiteľom a pracovníkom uamerňujúcim mládež vo výbere povolania vyšla v edícii Pedagogické a psychologické diela. Pristavujeme sa pri nej troma poznámkami.

V prvej poznámke konštatujeme, že knižka je zaujímavá z hľadiska výstavby odborného textu, z kompozično-štylistického hľadiska. Autor vo všetkých capitolách zachováva rovnaký výkladový postup založený na tomto princípe: v rámci každej kapitoly vytýčuje východiskovú tézu (a), analyzuje problémy súvisiace s vytýčenou tézou a dokazuje jej platnosť (b), každú kapitolu uzatvára predbežnými závermi (c). Tento trojstupňový výkladový pôdorys ako stála vnútorná vlastnosť Bubelinho textu spolu s niektorými vonkajšími vlastnostami (desatinné čislovanie podtitulkov, bohaté marginálie, viaceré typy písma na zdôraznenie jednotlivých pojmov a medzititulkov atď.) robí text prehľadným a prístupným aj čitateľovi menej rozhľadenému v psychologických otázkach späťtých s voľbou povolania a jej usmerňovaním. To je nesporná prednosť knižky.

Druhá poznámka sa týka terminológie. Z publikácie J. Bubelinho možno usudzovať, že psychologická terminológia sa už ustálila v istom citlivom bode. Zo slovotvorných variantov vzťahového prídavného mena utvoreného od termínu *profesia* — ide o varianty *profesionálny, profesijný, profesný, profesiový* — autor používa podobu *profesionálny*, ktorú istá časť odbornej verejnosti pred niekoľkými rokmi prijíma váhavo alebo odmietavo (pozri o tom Kultúra slova, 8, 1974, s. 277; porov. aj rubriku *Slovenčina naša* v Nedelejnej Pravde z 25. 9. 1981, s. 7). Autor používa podobu *profesionálny* dôsledne v spojeniach, ktoré majú funkciu psychologických termínov (*profesionálny vývin, profesionálna zrelosť, profesionálna stabilita, profesionálna spôsobilosť, profesionálna orientácia, profesionálna adaptácia, profesionálne ja*), ako aj v spojeniach, ktoré z pohľadu neodborníka možno azda chápať ako ntermino-

logické (*profesionálna činnosť, profesionálne požiadavky, profesionálna cesta, profesionálna budúcnosť, profesionálny život, profesionálne želanie, profesionálny obzor* a ľ.). Prípady, keď sa odborníci rozhodnú pre jeden zo slovotvorých variantov, posudzujú sa z terminologického hľadiska kladne. Hodno pripomenúť, že to spravidla značí odstránenie neželateľnej synonymie v terminológii príslušného odboru. Porovnanie terminologického materiálu získaného z posudzovanej práce však ukazuje, že tento konkrétny prípad je zložitejší. Zložitým ho robí jeden z klúčových termínov celej práce — termín *profesionálna orientácia*. Vyskytuje sa v spojeniach (v kontextoch) *výchovná koncepcia profesionálnej orientácie a poradenstva, úlohy profesionálnej orientácie, systém profesionálnej orientácie a poradenstva, pracovník profesionálnej orientácie a poradenstva* atď., kde ho treba chápať vo význame „inštitúcia“. Presvedčivo to ukazujú najmä vyjadrenia *pracovník profesionálnej orientácie, úlohy profesionálnej orientácie* (porov. *pracovník pedagogického ústavu, úlohy výskumného pracoviska*). V publikácii nie sú však zriedkavé ani kontexty typu *poslanie psychológa vo vzťahu k profesionálnej orientácii mládeže, rozpracovanie otázok profesionálnej orientácie, profesionálna orientácia je súčasťou celého výchovno-vzdelávacieho procesu* atď. V nich termín *profesionálna orientácia* rozhodne nemá význam „inštitúcia“ — ide o význam „usmernenie na povolanie, na profesiu“. Táto terminologická promiskuita by sa mala odstrániť utvorením iného názvu na pomenovanie inštitúcie. Zdá sa, že psychológovia a iní odborníci v otázkach voľby povolania by mali preskúmať možnosť sústavne používať názov *poradňa pre voľbu povolania* a uprednostňovať ho pred názvom *profesionálna orientácia a poradenstvo*. Zdanlivú nepraktickosť názvu *poradňa pre voľbu povolania* vyváži jeho zrozumiteľnosť, ako aj to, že slovo *poradňa* signalizuje dôležitý významový prvkov názvu, t. j. že ide o pomenovanie inštitúcie.

Na príslušnom úseku psychologickej terminológie a potom aj pri čítaní alebo pri štúdiu psychologickej textov sťažuje situáciu nielen používanie terminu *profesionálna orientácia* v dvoch odchodených významoch, ale aj nadmerné používanie prívlastku *profesionálny* napr. v spojeniach *profesionálna voľba, profesionálna informácia*. V príslušných kontextoch sa toto spojenie pocituje ako menej zreteľné v porovnaní s konštrukciami s nezhodným prívlastkom: *konzistentnosť profesionálnej voľby — konsistentnosť voľby profesie; realizmus profesionálnej voľby — realizmus vo (pri) voľbe profesie; kompetencia profesionálnej voľby — kompetencia vo voľbe profesie; dosiahnut, aby popri poznávacej funkcií plnili profesionálne informácie aj funkciu motivačnú — ... informácie o profesií plnili...*

Z krátkeho významového a terminologického rozboru sa ukazuje, že pre príslušný úsek psychologickej terminológie bude užitočné, ak sa termín *profesionálna orientácia* bude používať iba vo význame „usmerňovanie na profesiu, na povolanie“ a ak sa prívlastok *profesionálny* nebude v istých spojeniach používať na úkor jednoznačnejších konštrukcií s nezhodným prívlastkom. Druhé odporúčanie sa vzťahuje aj na vyjadrenia so zloženými pridavnými menami: *rozhovory profesionálna-informačného charakteru, profesionálno-poradenská inštitúcia* a ľ. Písaním zloženého pridavného meno so spojovníkom sa totiž požadovaný obsah nevyjadruje dostatočne zreteľne. Zrozumiteľnejšie je vyjadrenie opisom: *informatívny rozhovor o profesií/o povolaní*.

Sporná je aj funkcia spojovníka v zloženinách *bezprostredne-emocionálny styk, intimne-osobný styk, motivačne-potrebnostná sféra, resp. motivatívno-potrebnostná sféra, medziľudsky-vzťahová zložka* ap. V spolupráci s odborníkmi psychológmi treba posúdiť, či vecne vyhovuje rozpisanie zložení (napr. *bezprostredný emocionálny styk, zložka medziľudských vzťahov, sféra motivačných potrieb*), a keď nevyhovuje, treba hľadať adekvátne prostriedky.

Tretia poznámka je adresovaná predovšetkým nakladateľstvu, ktoré malo pozornejšie strážiť, aby sa do textu nedostali výrazy kvalifikovateľné z hľadiska jazykovej kultúry ako menej vhodné alebo nesprávne. V textoch, ktorým sa má prisúdiť prívlastok jazykovo správne, bezchybné, kultivované, rozhodne treba nahradiť vyjadrenia *vytvára úloha* (s. 110), *je treba hľadať* (29 — používanie spojenia *je treba* namiesto vetnej príslovky *treba* sa opakuje viackrát), *vzťahovať sa k práci* (37), *vytvorené schopnosti* (29), *pripraviť učiteľov pre profesionálnu orientáciu* (29), tieto (rozumej *psychologické testy*) sa stali základom... (85 — aj používanie zámena *tento* v odkazovacom význame je ďost časté, hoci sa odkazovanie nezhoduje s jeho základnou funkciou — pozri napr. Morfológia slovenského jazyka, s. 269), *vek začína periódou* (88) a ī. Možno ich nahradiť napr. takto: *vzniká úloha, treba hľadať, vzťahovať sa na prácu, vycierené (vypracované) schopnosti, pripraviť na, tie sa stali základom, vek sa začína*.

Ivan Masár

Jazyková stránka učebnice dejín tanca a baletu

(MARKOVIČOVÁ, O.: *Dejiny tanca a baletu pre 3. a 4. ročník tanečných oddelení na konzervatóriach*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 92 s.)

Učebnica *Dejiny tanca a baletu pre 3. a 4. ročník tanečných oddelení na konzervatóriach*, ako na to upozorňuje autorka v úvode, „vedie študujúcich celou históriou vývoja tohto osobitného druhu umenia od jeho najprimitívnejších foriem až po vrcholné diela súčasného baletu“. Autorka ďalej vráví, že „úlohou učebnice je pomôcť žiakom pri štúdiu predmetu, pre ktorý dosiaľ nie je dostatočný prístupnej literatúry, príčom ponecháva prednášajúcomu priestor na podrobnejší výklad učiva“. Nie je v našej kompetencii posúdiť, či sa autorke v plnej miere podarilo dosiahnuť určený cieľ, v tomto príspiveku chceme obrátiť pozornosť iba na niektoré jazykové problémy tejto publikácie.

K pozitíviam učebnice patrí dobrý výkladový štýl, typografické odlišenie dôležitých mien, názvov a termínov, čo podporuje ich lepšie zapamätanie, a slovník správnej výslovnosti cudzích mien a odborných názvov použitých v učebnici, ktorý je jej súčasťou. S polutovaním však musíme konštatovať, že v učebnici sú aj jazykové nedostatky, ktoré počtom prekračujú zvyčajnú mieru.

V učebnici sa vyskytuje veľké množstvo cudzích vlastných mien, cudzích výrazov a termínov. Veľmi rušivo tu pôsobí nejednotné narábanie s týmito výrazmi a termínnmi, preto chceme kriticky poukázať na niektoré prípady

takého nejednotného prístupu k tým istým javom alebo prostriedkom. Napr. názvy starých indických tancov sa na s. 10 a 11 uvádzajú s veľkým začiatočným písmenom: *Bharat Natyan*, *Kathak*, *Mohini attam*, *Manipura*, podobne *Astronomický tanec z Egypta* (s. 14), ale už indická tanečná dráma *katahakali* sa na s. 11 uvádzza s malým začiatočným písmenom podobne ako tance antického Grécka *ditchyramb* (s. 17), *emmeléia*, *cordax*, *sikinnis* (s. 18) a názvy ostatných tancov uvádzané v ďalšej časti učebnice. Nevidíme však nijaký dôvod na to, aby sa pomenovania indických tancov uvádzali s veľkým začiatočným písmenom.

Nejednotne sa používa aj spojenie *pyrrhické tance*: na s. 15 je podoba tohto slova s jedným *r*, kým ďalej na tej istej strane a na s. 16 je podoba s dvoma *r* (*pyrrhické tance*). Názov *La Scala* na s. 39 je uvedený správne, kým na s. 38 chybne ako *la Scala*. Rušivo pôsobí aj to, keď sa v učebnici používa slovo *ansámbel* v dvoch podobách: na s. 35 a 58 v zdomácnenej podobe *ansámbel*, kým na s. 38 a 61 v pôvodnej francúzskej podobe *ensemble*; tu sa mala zvoliť jedna podoba a tá sa mala dôsledne používať v celej učebnici (prihovárali by sme sa už za používanie zdomácnenej podoby). Na s. 72 je v texte k obrázku názov baletu *Spartakus* (písaný s *k*), kým na tej istej strane v súvislosti textu učebnice je podoba *Spartacus* (s *c*). Podobne na s. 75 sa známe Nedbalove balety (autorka uvádza druhotový názov v množnom číslе *balet-pantomímy*, malo byť *balety-pantomímy*, alebo skôr *baletné pantomímy*) uvádzajú pod názvom *Z poňadky do poňadky* a *Poňadka o Honzovi*, kým na s. 79 v podobe *Z rozprávky do rozprávky* a *Rozprávka o hlúpom Janovi*. Takýchto príkladov nejednotnosti je v učebnici veľké množstvo, čo nesvedčí o dobrém a pozornom autorskom, ale ani redakčnom prístupe k textu učebnice.

Osobitným problémom je uvádzanie názvov baletov. Raz sa názov baletu uvádza iba v pôvodnom jazyku: *Gli Strellizi* (s. 38), *The Fall River Legend*, *La Maison de Fous*, *The Miracle in the Gorbals* (s. 67), inokedy najprv v pôvodnom jazyku a potom v zátvorke nasleduje preklad: *Le David Triomphant* (*Vítazný Dávid*), s. 67, *Le jeune Homme et la Mort* (*Mladý muž a smrť*), s. 69 — to je najčastejší spôsob uvádzania — a napokon iba v preklade: *Zlatá kačica* (s. 73; ide o balet poľského autora), *Hajducká pieseň* (s. 73; ide o balet bulharského autora), *Po býrke* (s. 73, ide o balet nemeckého autora) atď. Uvádzanie názvov baletov malo byť jednotné. Za najvhodnejší spôsob pokladáme ten, že sa najprv uvedie názov baletu v preklade (mnohé balety sú pod takýmito preloženými názvami známe aj u nás, lebo sa už uvádzali na našich scénach) a v zátvorke v pôvodnom jazyku. Pri opäťovnom citovaní názvu baletu stačí ptcem používať iba preložený názov.

V tejto súvislosti chceme upozorniť aj na to, že názov ruskej ľudovej hry sa mal preložiť ako *faslangu*, nie ako *masopust* (s. 46), a že ruská rozprávka *Koňok-garbunok* je u nás známa pod názvom *Konič hrbáčik*, nie *Hrbatý koniček* (s. 47), hoci novší názov zodpovedá spôsobu tvorenia takýchto názvov v slovenčine.

Nevidí sa nám ani to, ako sa v učebnici narába s rodnými menami baletných umelkými minulosti. Ich rodné mená sa súčas zväčša uvádzajú v pôvodnom jazyku, čo pokladáme za správne, no niekedy sa aj poslovenčujú, a s tým nemožno súhlasit, napr. *Amália Ferrarisová*, *Ernestina Grisiiová* (s. 39), Emília

Bigottiniová (s. 44), alebo sa dokonca pri tej istej baletke uvádza raz poslovenčená podoba, raz pôvodná podoba (napr. *Marie*, ale aj *Mária Taglioviová*, s. 41).

Z ostatných jazykových nedostatkov, ktoré sme si poznačili, upozorňujeme na dôsledné používanie nespisovnej (slangovej) väzby *hra na niečo*, napr. *hrou na pišťaly* (s. 7), *hrou na bubienok* (s. 12), *hrou na tamburínu* (s. 21) atď. namiesto spisovnej *hra na niečom* (*hra na pistalách*, *na bubienku*, *na tamburine*), ďalej na používanie zastaranej slovesnej väzby *menovať vedúcim* (s. 35, 39 atď.) namiesto v súčasnosti bežnej väzby *vymenovať za vedúceho*, na používanie nevhodného slova *pojednanie* namiesto *rozprava* (*výklad*, *úvaha*) a na neodeľovanie vloženej vedľajšej vety čiarkou, napr. ...*branle*, *ktorý sa tancoval na 2/4 takt (!)* a *jeho v podstate veľmi jednoduchý krok* (s. 27, podobne aj na s. 57 a inde).

To sú iba niektoré jazykové problémy a nedostatky z učebnice *Dejiny tanca a baletu pre 3. a 4. ročník tanečných oddelení na konzervatóriach*, na ktoré sme pokladali za potrebné upozorniť. Učebnice majú totiž splňať náročné kritériá nielen z odbornej, ale aj z jazykovej stránky. Musia teda splňať všetky požiadavky kladené na kultúrny a kultivovaný jazykový prejav, lebo ovplyvňujú nielen odborné vedomosti, ale aj jazykové povedomie mladých čitateľov. Ak je učebnica z jazykovej stránky pripravená nie dosť starostlivo, toto ovplyvňovanie býva negatívne a to je iste v rozpore aj s cieľmi socialistického školstva. Veríme, že pri opäťovnom vydani učebnice sa naznačené a ďalšie nejednotnosti a nedostatky odstránia, aby sme o nej mohli vyslovíť iba pozitívne konštatácie.

Matej Považaj

SPYTOVALI STE SA

Dabér. — A. K. z Bratislavы: „Nedávno som počula slovo *dabér*. Chcela by som vedieť, čo presne značí a či je dobre utvorené.“

Slovo *dabér* súvisí so slovami *dabing* a *dabovať*, ktoré dobre poznajú televízni diváci sledujúci na televíznej obrazovke dabované filmy, teda filmy, v ktorých sa pôvodný jazyk filmu nahradil iným jazykom. Slovo *dabing* je anglického pôvodu (z angl. *dubbing*) a má význam „nahradenie hovoreného slova v pôvodnom zvukovom filme hovoreným slovom v inej reči“ (M. Ivanová-Šalingová — Z. Maníková: Slovník cudzích slov A — Z. Bratislava, SPN 1979). Z toho istého základu ako slovo *dabing* je utvorené sloveso *dabovať* (aj slovesné podstatné meno *dabovanie* a trpné príčastie *dabovaný*) a prirodzene aj slovo *dabér*. Podstatné meno *dabér* je utvorené príponou *-ér* od základu *dab-*, ktorý je v slovach *dabing* a *dabovať*. Pri tvorení slova *dabér* sa uplatnil pomerne produktívny slovotvorný typ, ktorým sa tvoria názvy osôb vykonávajúcich určitú činnosť (často aj ako zamestnanie), a to od cudzích odvodzovacích základov, napr. *asfaltér*, *izolér*, *maskér*, *montér*, *reporter*, *štartér*, *vulkanizér*. Slovom *dabér* sa pomenúva osoba, ktorá dabuje. Je to spravidla herec nahovárajúci vo zvukovom filme namiesto hovoreného slova v pôvodnom jazyku text v inom jazyku. Kedže ide o pomerne nové slovo,

normatívne príručky ani citovaný Slovník cudzích slov ho zatiaľ nezaznamenávajú.

Na položenú otázku môžeme teda stručne odpovedať takto: Slovo *dabér* je náležite utvorené, dobre sa začleňuje do mikrosúboru názovov osôb utvorených príponou *-ér* a má význam „osoba, ktorá namiesto pôvodného jazyka filmu nahovára text v inom jazyku.“

Matej Považaj

Kontraindikácia proti antibiotikám? — Telefonická otázka redakčnej pracovníčky Slovenského pedagogického nakladateľstva: „Niektorí autori učebníc pre odborné školy s obľubou používajú cudzie slová. Neviem ich presvedčiť, že to neprospevia zrozumiteľnosti textu. Chúlostivé sú najmä prípady, keď sa mälo známe cudzie slovo má použiť s nasledujúcim predložkovým výrazom, napr. spojenie *kontraindikácia proti antibiotikám*. Mýlim sa, keď toto spojenie nepokladám za správne?“

V spojení *kontraindikácia proti antibiotikám* naozaj rušivo pôsobí to, že sa ten istý významový prvok nepotrebné opakuje dvakrát: prvý raz v zloženom slove *kontraindikácia* (časť *kontra-* má tu význam „idúci proti, protichodný“), druhý raz v predložke *proti*. Pri hľadaní nápravy, ba vlastne vždy pri použití menej frekventovaného prevzatého podstatného mena treba vychádzať z jeho významu. To ulahčí aj usmerní voľbu predložkovej alebo bezpredložkovej konštrukcie, t. j. väzbu podstatného mena. V prevzatom slove *kontraindikácia* sa závažný významový prvok opisuje prostredníctvom slova *zákaz* (porov. Slovník cudzích slov, 1979, s. 48); možno povedať, že medzi slovami *kontraindikácia* — *zákaz* je istá miera synonymie. O tento vzťah sa opiera uvažovanie o vhodnosti väzby *kontraindikácia proti niečomu*.

Pri slove *zákaz* sa v slovenčine ustálene používa neurčitok (*zákaz fajčiť, zákaz sypať smeti*) alebo genitív, t. j. genitívna väzba (*zákaz vychádzania, zákaz výroby neutrónovej zbrane, zákaz hromadenia ničivých prostriedkov*). V lístkovej kartotéke JÚLŠ SAV niet dokladov na použitie slova *zákaz* s predložkovou väzbou. Keď teda do východiskového spojenia namiesto slova *kontraindikácia* dosadíme slovo *zákaz*, nemôžeme použiť predložku *proti*, lež iba bezpredložkový genitív: *zákaz antibiotik*. Genitívnu väzbu má aj slovo *kontraindikácia* ako čiastočné synonymum slova *zákaz*: *kontraindikácia antibiotik*.

Správnosť predchádzajúcej úvahy a substitučnej operácie potvrdzuje používanie slova *kontraindikácia* vo vybraných odborných textoch. Napr. v príručke *Vademecum medici* (Martin, Osveta 1972), široko využívanej v lekárskej praxi, je doložená len genitívna väzba prevzatého slova *kontraindikácia*: *kontraindikácia opiátorov, kontraindikácia sedatív, kontraindikácia apomorfínu, kontraindikácia očkovania a ī*.

Chybná konštrukcia *kontraindikácia proti antibiotikám* vznikla pravdepodobne napodobnením spojení typu *kontraindikácia očkovania proti morbilám*. Lenže v takýchto spojeniach sa výber predložky spravuje podľa slova *očkovanie* (porov. *očkovanie proti tuberkulóze, očkovanie proti tetanu, očkovanie proti chřípce atď.*), nie podľa slova *kontraindikácia*. Nevylučuje sa však ani iná príčina — predložková väzba môže byť motivovaná vecne. Podrobnejší opis významu slova *kontraindikácia* (okolnosť, ktorá zabranuje použiť inak účelnú vec, upozornenie na nebezpečenstvo, neželateľnosť daného liečiva, metódy

alebo ošetrenia) ukazuje, že slovo *kontraindikácia* sa dá použiť najmenej v dvoch odchodných situáciach: a/ keď istá choroba nedovoľuje podávať konkrétny liek alebo urobí istý zákrok, b/ keď sa pri podávaní istého lieku vylučuje podávanie iného lieku. S prvou situáciou sú zviazané vyjadrenia typu *kontraindikácia antibiotik*, *kontraindikácia operácie*, v druhej situácii je zrejme potrebné vyjadriť nielen strohý zákaz, ale aj jeho sprievodné okolnosti. Pravda, na to nie je vhodná predložka *proti*. Zdá sa, že v druhej situácii sú nevyhnutné nákladnejšie jazykové prostriedky napr. podľa schémy *kontraindikácia (niečoho) pri aplikácii (použití) podávaní ap. (niečoho)*.

Ivan Masár

Kurič strednotlakových kotlov. — V inzertnej časti Nedeľnej Pravdy (8. 1. 1982, s. 23) sme sa stretli s názvom profesie *kurič na strednotlaké kotle*, naproti tomu v inzertnej časti odborárskeho denníka Práca (16. 1. 1982, s. 12) sme zaregistrovali tento názov v podobe *kurič na stredotlakové kotly*. V tejto súvislosti sme dostali otázku, ktorý z uvedených názvov je správny.

Všimnime si najskôr prídavné mená *strednotlaký* a *stredotlakový*. Obidve prídavné mená sú zložené, utvorené od dvojslovného odvodzovacieho základu *stredný tlak*. Zložené prídavné meno *strednotlaký* je utvorené príponou *-ý*. Podľa J. Horeckého (Slovenská lexikológia I, Tvorenie slov. 1971, s. 194) príponou *-ý* sa tvoria vlastnostné prídavné mená od viacslovného odvodzovacieho základu, napr.: *krátkozraký, dlhoruký, hnedomasý, holoruký, krivonosý, ostrouhlý, veľkolistý, drsnolistý, dlhochvostý, medoústy, dvojhrbý, krátkokdobý* a pod., ďalej zložené prídavné mená príraďovacieho typu *hluchonemý* a podraďovacieho typu *farboslepý, snehobiely*, ako aj predponové prídavné mená typu *bezruký, beznohý* a pod.

Prídavné meno *stredotlakový* je utvorené príponou *-ový*, ktorou sa vyjadruje vzťah k odvodzovaciemu základu, od ktorého je utvorené (nie jeho vlastnosť), tak sú utvorené aj prídavné mená *stredoškolský* (= týkajúci sa strednej školy), *stredooravský* (= týkajúci sa strednej Oravy), *stredometrázny* (= týkajúci sa strednej metráže, dĺžky). Aj Slovník slovenského jazyka IV (1964, s. 283) uvádzá prídavné meno *stredotlakový* s významom „uspôsobený na stredne vysoký tlak“: *stredotlakový motor, stredotlakový využívať*.

Zaujímavé však je, že podoba *stredotlakový* sa neuplatňuje v odbornej literatúre, tu sa často v spojení so slovom *kotol* používa podoba *strednotlakový* (porov. napr. Stavebnícky náučný slovník. II. Stroje, náradie a zariadenia. Bratislava, SVTL 1962; P. Gajdoš, M. Kalný: Obsluha ústredného vykurovania. Bratislava, SVTL 1961). Táto prax odbornej literatúry je v súlade s poučkou že zložené prídavné mená so *stredo-* sa zvyčajne slovotvorne vzťahujú na substantívum *stred*, kym zložené prídavné mená s časťou *stredno-* sa vzťahujú na adjektívum *stredný* (bližšie o tom Š. Peciar: Strednodobý plán. Slovenská reč, 35, 1970, s. 255—256).

Podľa toho by sa v jazykovej praxi malo dôsledne používať zložené prídavné meno *stredotlakový* (malo by sa v tejto podobe zachytíť aj v normatívnych príručkách) a ako názov profesie by sa malo používať spojenie *kurič stredotlakových kotlov*, resp. *kurič pre stredotlakové kotly*.

Napokon ešte poznámku o tom, že podstatné meno *kotol* sa pravidelne skloňuje podľa mužského neživotného vzoru *dub*. V lokáli singuláru má pádovú príponu -e (*v kotle*), v nominatíve a akuzatíve plurálu pádovú príponu -y, *strednotlakové kotly*, podobne ako všetky neživotné podstatné mená mužského rodu zakončené na -ol, napr.: *uhol* — *o uhle* — *tri uhly*, *uzol* — *v uze* — *dva uzly*, *benzol* — *v benzole* — *benzoly*, *rozkol* — *o rozkole* — *staré rozkoly* a pod.

Josef Jacko

NAPÍSALI STE NÁM

Formulácia označenia výrobkov na nálepkách

V tomto krátkom príspevku chceme analyzovať jazykovú stránku označenia výrobku Stredoslovenských konzervární a liehovarov, závod Fatra, Banská Bystrica: *Limonádový sirup tresťový s príchutou banánovou*.

Hneď na prvý pohľad zbadáme nevycibrenosť tohto označenia výrobku. Predovšetkým postpozícia (poloha za nadradeným podstatným menom) zhodného prívlastku *tresťový* a *banánovou* nie je štýlisticky odôvodnená. Zhodný prívlastok ako určujúci člen skladu totiž zvyčajne stojí pred svojím nadradeným (určovaným) podstatným menom. Postpozícia zhodného prívlastku sa pripúšťa, ak ide o zdôraznenie prívlastku, pri prírodovedných termínoch alebo pri citovo zafarbených vyjadreniach. Tu však taký dôvod nie je. Označenie výrobku zo slovosledného hľadiska sa malo vyjadriť takto: *tresťový limonádový sirup s banánovou príchuťou*.

Teraz by sme sa chceli dotknúť vecnej, obsahovej stránky tohto označenia. Otázka je, či do označenia výrobku patrí vymenovanie všetkých vlastností výrobku. Uvažujeme, čo je na označenie tohto výrobku minimálne potrebné. Vyjadrenie účelu sirupu (*limonádový, na výrobu limonády*) je tu vari nadbytočné, preto ho v označení slúžiacom na pohotovú orientáciu možno vyniesť, resp. uviesť v dodatku. Preto sa nazdávame, že na orientáciu spotrebiteľa by stačilo kratšie označenie. Uvedieme niekoľko variantov: *sirup z tresťi banánovej príchuti*, *sirup s banánovou tresťou*, *sirup s banánovou príchuťou*, *sirup z banánovej tresťi*, *sirup z banánového extraktu (výtažku)*, *sirup z banánov*, *banánový sirup*. Ani použitie slova *tresť* v označení výrobku však nepokladáme za vhodné, lebo je málo informačné. Podstatne známejšie sú slová *výtažok*, *extrakt*, príp. *koncentrát*. Dvojslovné označenie *banánový sirup* by akise najlepšie poslúžilo na orientáciu spotrebiteľa a bolo by aj v súlade so zaužívanými a osvedčenými etiketovými označeniami typu *jahodový (malinový, čerešňový, jablčný) sirup*. Pravda, pri určení definitívneho názvu tohto výrobku rozhodne predovšetkým základné zloženie tohto sirupu. A to je už vec výrobcu.

Odporúčame preto výrobcom, aby charakter výrobku avizovali spotrebiteľom čo najstručnejšie, ale výstižným orientačným označením motivovaným najpriliehavejšími príznakmi výrobku. Ak by však chceli navyše upozorniť na niektorú inú vlastnosť výrobku alebo nejakú okolnosť výroby, stačí na to ďalší text drobnejšou tlačou, napr.: *extrakt (výtažok) z banánov na výrobu limonády*.

Formulácia označení na nálepkach významne prispieva ku kultúrnosti predaja, ak sa pritom uplatňuje aj primeraná kultivovanosť jazyka. Označenie výrobku, ktoré sme sa pokúsili analyzovať, medzi tieto prípady rozhodne nepatrí.

Andrej Chmelík, Banská Bystrica

Györgyho, alebo Györgya?

Vo Večerníku z r. 1981 som našiel pekný článok o vedúcom tajomníkovi Kultúrneho zväzu maďarských pracujúcich v Československu (CSEMADOK). Lenže jeho meno sa tam v 2. p. jedn. č. uvádza v podobe Štefana Györgyho. Autor pod grafonymom -ica- sa tu trošičku pomýlil. Hneď to zbadáme, keď si priezvisko György prepíšeme foneticky: Ďörd. Keď ide o priezviská typu Georgy, prípadne Georgi, pisatelia novinových príspevkov automaticky skloňujú: Györgyho alebo Georgiho a v tomto prípade je toto správne. No pri maďarských priezviskách musíme samozrejme poznať aj ich maďarskú výslovnosť, a tak v prípade mena György tzv. zámmenné skloňovanie s pádovými príponami -ho, -mu atď. nijako neobstojí.

V našej staršej literatúre sa často používala podoba mena Ďord' namiesto Juraj a samozrejme sa skloňovala Ďorda, Ďordovi atď. Keď teda vieme, že v maďarskom mene György koncové gy nie sú dve hlásky, ale jedna hláska zapísaná dvoma literami, je teda zrejmé, že sa meno György má skloňovať Györgya, Györgyovi, a nie Györgyho, Györgymu.

Ján V. Ormis, Bratislava

Spytovali ste sa

Dabér. M. Považaj	188
Kontraindikácia proti antibiotikám? I. Masár	189
Kurič strednotlakových kotlov. J. Jacko	190

Napísali ste nám

Formulácia označenia výrobkov na nálepkách. A. Chmelík	191
Györgyho, alebo Györgya? J. V. Ormis	192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Eudovita Štúra SAV. Ročník 16, 1982, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v apríli 1982.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982

Cena Kčs 3,—

